

DISKURZUS

A Batthyány Lajos Szakkollégium tudományos folyóirata

ELEKES DÓRA

Gyermekmunka a hosszú 19. században Németországban

FRANK MÁTÉ

Önvezetés a Btk. hatálya alatt, avagy az amerikai joggyakorlat adaptálhatóságának kérdései

MIHÁLY LAURA DOMINIKA

Jogsértések a médiamegosztó portálokon – médiaszociológiai és szociálpszichológiai kitekintés

ŐSZE ÁRON

A Titkos információgyűjtés felett gyakorolható alkotmányossági kontroll lehetséges eszközei

SZÉPVÖLGYI ENIKŐ

A fogyasztói jogviták alternatív rendezése az Európai Unióban, különös tekintettel Magyarországra

DISKURZUS

A SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM DEÁK FERENC ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUMÁNAK TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA | GYŐR

KILENCEDIK ÉVFOLYAM | 2019/1. SZÁM.

KÉZIRAT LEZÁRVA | 2019. MÁJUS 30.

FŐSZERKESZTŐ	DR. TAKÓ DALMA
OLVASÓ SZERKESZTŐ	FRANK MÁTÉ
	MOLNÁR ADRIENN
	RADICS KATALIN ADÉL
	SENVICZKI ÁKOS
	SZABÓ LÍVIA

A KIADÓ KÉPVISELŐJE | DR. KIRÁLY PÉTER BÁLINT

A BORÍTÓ DR. KESERŐ BARNA ARNOLD MUNKÁJA.

MINDEN JOG FENNTARTVA. BÁRMILYEN MÁSOLÁS, SOKSZOROSÍTÁS, ILLETVE ADATFELDOLGOZÓ
RENDSZERBEN VALÓ TÁROLÁS A KIADÓ ELŐZETES ÍRÁSBELI HOZZÁJÁRULÁSÁHOZ VAN KÖTVE.

MEGJELENIK | FÉLÉVENTE

FELELŐS KIADÓ | SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM DEÁK FERENC ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUMA

CÍM | 9026 GYŐR, ÁLDOZAT UTCA 12.

HONLAP | [HTTP://BLSZK.SZE.HU](http://BLSZK.SZE.HU)

ISSN | 2062 –5715

©BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUM, 2019.

©A SZERZŐK, 2019.

TARTALOM

ELEKES DÓRA

<i>Gyermekmunka a hosszú 19. században Németországban</i>	<i>3</i>
---	----------

FRANK MÁTÉ

<i>Önvezetés a Btk. hatálya alatt, avagy az amerikai joggyakorlat adaptálhatóságának kérdései</i>	<i>13</i>
---	-----------

MIHÁLY LAURA DOMINIKA

<i>Jogsértések a médiamegosztó portálokon – médiaszociológiai és szociálpszichológiai kitekintés</i>	<i>19</i>
--	-----------

ŐSZE ÁRON

<i>A Titkos információgyűjtés felett gyakorolható alkotmányossági kontroll lehetséges eszközei</i>	<i>28</i>
--	-----------

SZÉPVÖLGYI ENIKŐ

<i>A fogyasztói jogviták alternatív rendezése az Európai Unióban, különös tekintettel Magyarországra</i>	<i>39</i>
--	-----------

GYERMEKMUNKA A HOSSZÚ 19. SZÁZADBAN NÉMETORSZÁGBAN

Absztrakt

Az ipari forradalom idején, a gyártás tömegessé válásával, a nagy mennyiségben elterjedő gépek sajnálatos módon visszaszorították a szakképzettség iránti igényt, s mindez ugyanannyira immanens részévé tette a hosszú 19. századnak a gyermekmunkát, mint a polgárság megerősödését, az urbanizációt vagy akár az imperializmust. Ennek megfelelően rögzíteni kell, hogy a gyermekmunka az iparosodás első századában éppúgy tömeges jelensége volt a nyugati fejlett államok iparának, mint most a feltörekvő, harmadik világbeli régióknak. A kialakult állapotot az államoknak kezelnie kellett, máskülönben a gyermekek nagymértékű kizsákmányolása következtében a már kialakult társadalmi problémák demográfiai nehézségekhez is vezethettek volna. A jogalkotók így felléptek a vizsgált korcsoport védelme érdekében.

Kulcsszavak: ipari forradalom, gyárak megjelenése, kizsákmányolás, gyermekvédelmi törvények.

BEVEZETÉS

Kutatásaimban – Gyermekmunka a hosszú 19. században – a történelem egy meghatározott időszakát helyeztem nagyító alá. Az évszázad terjedelmének meghatározásában azonban nem a köznyelvben elterjedt decimális használattal értek egyet, hiszen azok a társadalmi, gazdasági folyamatok, amelyeket részben az ipari forradalom generált, nem korlátozódtak az 1800 és 1899 közötti időszakra. A változásokhoz vezető utat, új korszakot nyitva a történelemben, a francia forradalom idején, 1789-ben, illetve az amerikai gyarmatok függetlenségi nyilatkozatának papírra vetésével 1776-ban kijelölték. Ezen események láncolata végén pedig az első világháború kitörése áll. Természetesen a fent említett értelmezés nincs kőbe vésve, bizonyos tudósok csak a klasszikus értelemben vett száz évet fogadják el a 19. század fogalmának. Eric Hobsbawm három kötetében ír arról, hogy a 19. század fogalmán az 1789-1914 időintervallum értelmezendő.¹

A vizsgált téma esetében – vagyis a gyermekmunka a 19. században – nagy relevanciával bírnak az ipari forradalom korában végbement gazdasági, társadalmi, kulturális, szociális és jogi változások, ugyanis ezek együttesen generálták a gyermekmunka tömegessé válását, továbbá ezek negatív hatásait felismerve alakították át vagy alakították ki a jogalkotók az egyes speciális munkavállalói csoportokra (például gyerekek, nők, öregek stb.) vonatkozó jogi szabályozást.

A fentiek okán szükségesnek tartom legalább vázlatosan összefoglalni az ipari forradalom egyes, témába vágó releváns hatásait, jelentősebb gócpontjait.

Az ipari forradalom kifejezés alatt azon technikai újítások korát értjük, amelyben a modern gazdaság kialakulása a gépek feltalálásával, alkalmazásával fokozatosan felváltotta az emberek által két kézzel végzett munkák egy részét, s így azokat immár a gépek végezték el. Tehát nem történt más, mint az eddigi ipar, mely kézműves és mezőgazdasági jegyeket hordott magán, átalakult, és helyébe lépett a gépi nagyipar a gyáraival.² Az ebben az időszakban végbemenő a növekedés soha nem látott intenzitású volt, és alapjaiban alakította át a gazdaság szerkezetét és az emberek mindennapjait. Ehhez a gyárak és az ipari forradalom adta technikai újítások megjelenésére volt szükség.³

¹ KELEMEN ROLAND: A kettős forradalom hatása a 19. század eleji geopolitikai viszonyokra – Avagy a polgári jogállam születése, in KESERŰ BARNA ARNOLD (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok*, 2017, Széchenyi István Egyetem, Győr, 91-100.

² LANDES, DAVID S.: *Az elszabadult Prométheusz-Technológiai változások és ipari fejlődés Nyugat-Európában 1750-től napjainkig*, 1986, Gondolat Kiadó, Budapest, 11-12.

³ BORTIS, HEINRICH: *Die Industrielle Revolution-das Schlüsselereignis in der Wirtschaftsgeschichte*, 2014, Universität Freiburg, Freiburg, 8.

Az ipari forradalom előtt az emberek döntő többsége falun élt, még nem ment végbe az urbanizáció. A falusi emberek többségének a jövedelme nem a gyárakban elvégzett munkából, hanem a saját otthonukban elvégzett feladatokból származott.⁴

Az ipari forradalom az új találmányok, szabadalmak s ezek tökéletesítésének kora, amelyek a tömegtermelés színterének megjelenését generálják, vagyis a gyárak elterjedését. A gőzgép megjelenésével lehetővé vált a bányák gyomrában fellelhető szén kitermelése azokban a mélységekben is, ahol a talajvíz már fokozott veszélyt jelentett. Így nagyobb mennyiségben állt rendelkezésre szén, ami többek között azért is volt fontos, mert a vasgyártáshoz jelentős mennyiségre volt szükség. Ugyanebben az időben megnőtt a kereslet a többi iparágban is a szénre, például a textiliparban, ahol szintén gőzgépek üzemeltek. Megállapíthatjuk, hogy egy-egy találmány szabadalmaztatása nem csak egyetlen gyárra vagy iparágra volt hatással, hanem az egész gazdaságra.⁵

A brit gyapjúipar a 18. században gyors fejlődésen ment keresztül. Ebben az iparágban is a gépek megjelenését megelőzően a munkás egyedül, saját otthonában dolgozta fel az alapanyagul szolgáló gyapjút, nem pedig társaival egy konkrét helyen. A fonás a szövésselellentétben nem követelt meg alaposabb szakmai ismereteket, így azt tradicionálisan a gyermekek és asszonyok végezték, míg a szövés csak a szakmabeliek tevékenysége volt. Az utóbbi munkafolyamat sok család megélhetését biztosította. Éles cezúrát jelentett a tevékenység történetében a 18. század végén megjelenő gépesített gyárak elterjedése, átvéve a háziipar és a kétkezi szövőemberek szerepét.⁶

Leicestershire-ben felépültek az első pamutgyárak, amelyek többemeletesek voltak, így a tulajdonosok a lehető legtöbb munkást tudták a termekbe bezsúfolni és dolgoztatni. A gyárakat különös szag járta át, az emberek betegen is dolgoztak, így másokat is megfertőztek, miközben éjjel-nappal végezték a feladatukat.⁷ Az ipari forradalom egyik vívmánya, a világítás ugyanis lehetővé tette a többműszakos munkavégzést is.⁸

A 19. században felerősödött az urbanizáció, amelyben Anglia az élen járt. Már a század elején a brit állampolgároknak közel 25%- a élt 10.000 főnél több lakost számláló városban. Ezzel szemben a kontinens más területein az embereknek csak kevesebb, mint 10%- a nem volt falusi. London lakóinak a száma kétszeresére, Párizsé hatszorosára, míg Berliné kilencszeresére nőtt.⁹

A népességnövekedést az is befolyásolta, hogy a korban javult az egészségügyi ellátás, a születések száma és a várható élettartam nőtt, a gyermekhalandóság csökkent.¹⁰

Bár a gazdaság fejlődött, ennek ellenére a városokban a munkások embertelen körülmények között éltek. A leírások szerint nem volt ritka, hogy az egész családnak egy ágya volt, vagy szalmán tért nyugovóra. Az is több esetben előfordult, hogy két család közösen élt egy kicsi, kétszobás lakásban: amelyből az egyiket hálósobának, a másikat pedig konyhának használták.¹¹ A városok azon negyedeiben, amelyekben a polgárság, a jómódú lakosság élt, teljesen más körülményekkel találkozhatunk. A közép- és felsőosztály élvezte az ipari forradalom adta újdonságokat, egyre többen használták a különböző luxuscikket, amelyek a technikai vívmányok és fejlődő úthálózatok következtében egyre olcsóbb áron jutottak el hozzájuk.¹²

Az átalakult társadalomban nőtt a munkások száma, akik az ipari forradalom vívmányainak pozitív hatásaiból kevésbé részesültek, nekik inkább a nyomor jutott. Ezzel ellentétben a polgárság, mérnökök, tisztségviselők létszáma nőtt, s életszínvonaluk is jelentősen javult. A korban megjelent a magasabb társadalmi rétegek számára a szabadidő, utazás, étterem nyújtotta kényelem. Tehát a

⁴ ENGELS, FRIEDRICH: *A munkásosztály helyzete Angliában*, 1980, Magyar Helikon Kiadó, Békéscsaba, 13-14.

⁵ LANDES: i. m. 12-17.

⁶ H. HARASZTI ÉVA: A chartista mozgalom gazdasági és társadalmi előzményeihez, in *Történelmi Szemle*, 1960/4. szám, 412.

⁷ UNGER MÁTYÁS: *Történelmi olvasókönyv III.: Forrásszemelvények az egyetemes történelem (1640-1849) és Magyarország története (1526-1849) tanításához*, 1965, Tankönyv Kiadó, Budapest, 164.

⁸ SINGER, CHARLES – HOLMYARD, E.J. – HALL, A.R. – WILLIAMS, TREVOR I.: *A History of Technology*, 1958, Oxford University Press, Oxford, 260-269.

⁹ MARCHAND, PIERRE: *Az ipar vértelen forradalma*, 1994., Officina Nova Kiadó, Gütersloh, 40.

¹⁰ BORTIS: i. m. 11.

¹¹ ENGELS: i. m. 13-75.

¹² LANDES: i. m. 177.

társadalom két részre szakadt: a csekély, de növekvő létszámot kitevő polgárságra és a népesség többségét kitevő munkásokra.¹³

1. GYERMEKMUNKA SZABÁLYOZÁSA A NÉMET TERÜLETEKEN

Az iparosodás térnyerésével csak úgy, mint Angliában, Poroszországban és a többi német területen, majd a későbbi Német Birodalomban is egyre nagyobb számban foglalkoztattak gyermekeket a gyárakban a 19. század elejétől. A gyermekmunka fogalma ekkor már ezeken a területeken is ismert volt, hiszen a kisgyermek és fiatalok alkalmazása nem az üzemek megjelenésével egyidős. Korábban elsősorban a mezőgazdaságban volt szükség a munkájukra, azonban az iparosodás, az ipari forradalom elterjedésével először Angliában, majd Németországban is új értelmet nyert. A modern gépek megjelenése és alkalmazása az üzemekben lehetővé tette a gyártulajdonosok számára, hogy gyerekeket is foglalkoztassanak gyáraikban. Az évek folyamán a gyermekmunka térnyerése szükségessé tette annak szabályozását.¹⁴

1.1. Gyermekmunka német területeken a statisztikák tükrében

1846-ig nem áll rendelkezésünkre teljesen megbízható adat arra vonatkozóan, hogy hány gyermeket foglalkoztattak Berlinben, Aachenben, illetve Bergben. Valószínűsíthetően Aachenben 1810-ben az 1763 munkavállalóból körülbelül 317 fő, vagyis 18% volt gyerek. Azonban ez a szám csak a manufaktúrákban és gyárakban dolgozók számát takarja, az otthonmunkások száma ennél valószínűleg magasabb volt. 1814-ben háromezer 6-14 év közötti gyermek élt a városban, azonban csak kevesebb, mint a fele, 1350 fő járt iskolába. 1817-re a fent említett korosztályból a gyárban dolgozó gyerekek száma 434 főre emelkedett. A növekvő tendencia az elkövetkező években sem állt meg. 1849-ben 700 gyermek dolgozott az aacheni gyárakban, ami a 6-14 év közötti gyermekeknek a 14,4%-a. A százsz pamutfonodákban 1830-ban összesen 7564 munkavállalót foglalkoztattak, akiknek a 31,3%-a, vagyis 2366 fő volt gyermek.¹⁵ A század közepén magasabb volt a gyermekek foglalkoztatási aránya, mint a nőké.¹⁶

A gyermekek alkalmazása a poroszországi gyárakban az 1840-es években érte el a legmagasabb értékeket. 1846-ban összesen 31.064 gyermek dolgozott a gyárakban, ami a teljes munkavállalók számának szűk 6,5%-a. Ez a szám három évvel később 29.149-re csökkent, majd 1852-re 21.945 főre. 1858-ban pedig „már csak” 12.592 gyermek dolgozott az iparban.

Tehát a gyermekek jelenléte a gyárakban már azelőtt elkezdett csökkenni, hogy bevezették volna az 1853-as törvényt, amely a gyermekek foglalkoztatását szabályozta. Feltehető a kérdés, hogy mégis minek köszönhető mindez?

A válasz viszonylag egyértelmű, ugyanis a gépek fejlődésével a textiliparban már többé nem volt olyan nagy számban szükség a gyermekek által végzett munkára, mint korábban, mert a gépek több folyamatot tudtak ellátni. A vas- és acéliparban is ez a tendencia figyelhető meg, 1849-ben 2.351, míg 1852-ben 2.132 gyermek dolgozott ilyen jellegű területen. 1849-ben az iparágban dolgozók teljes létszáma 36.873 fő volt, míg 1852-ben tovább emelkedett 47.598 munkásra, azonban a gyermekek foglalkoztatásának száma itt is csökkent, ugyancsak az újabb gépek megjelenésének köszönhetően.

A dohányiparban ugyanakkor a gyerekek foglalkoztatása továbbra is magas volt, 1875-ben a münsteri járásban a dolgozói állomány 35%-a továbbra is a vizsgált korcsoport volt.¹⁷ Így érthető, hogy az 1853-as gyermekvédelmi törvény ellen azok a gyárak, iparágak tiltakoztak, amelyeknek nem volt lehetőségük valamilyen okból kifolyólag a technikai újításokat bevezetni, így az általuk foglalkoztatott gyermekek száma sem csökkent.

¹³ Uo. 23-24.

¹⁴ FELDENKIRCHEN, WILFRIED: Kinderarbeit im 19. Jahrhundert, in *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte*, 1981/1. szám, 2.

¹⁵ HERZIG, ARNO: Kinderarbeit in Deutschland in Manufaktur und Protofabrik (1750-1850), in *Archiv für Sozialgeschichte*, 1983/1. szám, 337-338.

¹⁶ KUCZYNSKI, JÜRGEN: *Geschichte der Kinderarbeit in Deutschland*, 1958, Verlag neues Leben, Berlin, 123-124.

¹⁷ FELDENKIRCHEN: i. m. 18.

Előbbiek mellett az is megfigyelhető, hogy a 19. század közepén Poroszországban sokkal alacsonyabb volt a gyermekek foglalkoztatása, mint más német területeken. Ez annak volt köszönhető, hogy Poroszországgal szemben ezeken a területeken hiányzott a megfelelő szabályozás és az ipar is visszamaradottabb volt. Például Sachsenben csak 22 évvel később, vagyis 1861-ben vezették be az első törvényt, amely a gyerekmunkáról és a kiskorúak védelméről szólt.¹⁸

1818 és 1870 között relatíve nem változott a munkáért járó javadalmazás, annak ellenére, hogy az élelmiszerárak nőttek. A crimmitschauti pamutfonodában a 10 év alatti gyermekek fizetése összesen 5-15 grossi (Groschen) volt. Hamburgban a kartonmanufaktúrában a gyerekek 1840-ben heti 70 órát dolgoztak, és fizetségül heti 2-3 márkát kaptak. A dohányiparban kicsit kedvezőbb volt a helyzet 1841-ben, ott heti 60 óra munka mellett 2,8-3 márka volt a fizetség.¹⁹

A gyerekeket nemcsak a gyárakban, szegény- és árvaházakban, valamint a mezőgazdaságban foglalkoztatták, hanem intézményekben is. Németországban működtek olyan létesítmények, amelyekben a gyermekek ellátást, szállást, fizetést kaptak munkájukért cserébe. Ilyen intézet volt Malméne intézete is, amely a működését 1825-ben kezdte meg. Eredetileg fiúk és lányok egyaránt dolgoztak nála, később azonban csak fiúkat alkalmazott. Feladatuk egyszerűnek hangzik: hímzett mintákat kellett színeznük. Eleinte 11, később 50 fiú lakott nála, akik életkora általában 10-11 év volt. A napi munkaidejük közel tizenkét óra volt, amihez hozzá kell még adni a két óra munkaközi szünetüket. Egy átvizsgálás során arra is fény derült, hogy voltak olyan gyerekek az intézetben, akik iskolakötelesek voltak, de Malméne nem biztosította számukra az oktatást. 1842 augusztusában a rendőrfőkapitány jelentést tett a belügyminisztériumnak a következőkről: az intézetben pontosan 40 fiú található, közülük 6 fő még nincs 9 éves, 12 fő a 14-et már betöltötte. A munka reggelente hatkor kezdődik, és este fél nyolckor ér véget, fél kettő és fél négy között szünetel. A tisztasági körülmények nem megfelelőek, és ketten-ketten egy ágyban alszanak.

A fizetésükből 13 grossit levontak, így csak 17 grossit számoltak el alkalmazottjaiknak a tulajdonosok. Később arra is fény derült, hogy a fiúkat vasláncra kötötték és a pincébe zárták. Végül 1854-ben bezáratták az intézetet.²⁰

1.2. A jogalkotó válasza németföldön a gyermekmunkára

1817-ben már egy körkérdésben megfogalmazódott a dolgozó gyermekek fizikai és szellemi állapotának megóvása iránti igény, a politika részéről elsősorban a jövőbeli katonai állomány védelme kapott különösen nagy hangsúlyt. Azonban a kor szelleme ellenezte az állam beavatkozását a gazdasági életbe.²¹

A 19. században egyre inkább teret hódított a szerződésszabadság és a liberális ipari jogalkotás. A liberális reformkor változást hozott magával, megjelentek az első törvényi feltételei a foglalkoztatásnak, valamint az első fizetési szabályozások.²²

Poroszországban 1819-ben a berlini kormányzat elrendelte, hogy a városban foglalkoztatott 9-14 éves gyermekeknek maximum tizenkét órát lehet dolgozniuk kötelező vasárnapi szünnappal. Emellett a gyerekeknek a napi munka után, valamint vasárnap este hét órától kilenc óráig iskolába kellett járniuk.²³

Poroszországban elkészítettek egy gyerekmunkáról szóló szabályozást, ugyanis 1824-ben megfogalmazódott, hogy sok gyermeket köteleznek éjszakai műszak teljesítésére, ellehetetlenítve az iskolai képzésben való részvételüket, így a jövő generációja még satnyább, gyengébb lesz, mint az akkori.²⁴ A gyárakban, a textiliparban több 4-16 éves gyermek dolgozott, mint nő. Egészségügyi következményei is látszódtak, sok gyerek hunyt el tuberkulózisban, kolerában. Ugyanakkor hátráltatta volna a gazdaságot, ha teljes mértékben betiltják a gyerekmunkát, ezért egy a gyermekek, fiatalok

¹⁸ Uo. 20-23.

¹⁹ HERZIG: i. m. 339.

²⁰ KUCZYNSKI: i. m. 72-92.

²¹ Uo. 145.

²² TENNSTEDT, FLORIAN: *Vom Proleten zum Industriearbeiter Arbeiterbewegung und Sozialpolitik in Deutschland 1800 bis 1914*, 1983, Bund-Verlag, Köln, 92.

²³ HARENBERG, BODO: *Chronik der Deutschen*, 1996, Chronik Verlag, Augsburg, 493.

²⁴ KUCZYNSKI: i. m. 146-147.

iskolázottságát és katonai kötelezettségeit szem előtt tartó törvénnyel szorították vissza az ipar által foglalkoztatott gyermekek számát.²⁵

Az 1828. május 12-ei ülésén az oktatási minisztérium foglalkozott azzal a témával, hogy jogi úton megtörténjen a gyermekmunka szabályozása. Azonban voltak, akik úgy gondolták, hogy a gyári munka kevésbé ártalmas a gyermekek számára, mint az iskola, így végül nem került sor az elképzelt jogszabály megalkotására, ami a fiatalok alkalmazását koordinálhatta volna.²⁶

A törvényalkotás szükségességét az 1837. július 20-ai rajnai „Provinziallandtag” résztvevői kezdeményezték a királyhoz írt levelükben, melyben beszámoltak arról, hogy a fonodákban napi 13 órát dolgoztatják a gyerekeket, így iskolai kötelezettségeiknek nem tudnak eleget tenni, és fizikailag és morálisan is eltorzulnak, hátrányt szenvednek. Végül az államminisztérium az 1839. február 5-ei ülésén a rajnai „Provinziallandtag” indítványára való tekintettel hozzálátott a fiatal gyári munkások védelméről szóló törvény megalkotásához.²⁷ Bár a törvényalkotás előterében továbbra sem a humánus érvek, hanem a katonai elképzelések álltak.

1839. március 9-én elfogadták és 1839. április 6-án hatályba léptették azt a gyermekvédelmi törvényt, amely korlátozta a fiatal munkavállalók foglalkoztatását a gyárakban. Ez a jogszabály csak a legfontosabb kérdéseket szabályozta mindösszesen 10 §-ban.²⁸

A jogalkotó megtiltotta 9 éves kor alatt a gyermekek rendszeres foglalkoztatását a gyárakban, bányákban és a kohókban. Nem volt foglalkoztatható az a 16 év alatti személy sem, aki még nem vett részt hároméves iskolai képzésben, kivéve, ha az iskola vezetősége kiállított bizonyítványban igazolta azt, hogy az anyanyelvét folyékonyan olvassa és tanult írni. Ez alól kivételként fogalmazták meg, ha a gyáros biztosította a gyári iskola felállítását és üzemeltetését. A megítélése annak, hogy az ilyen iskola megfelelő-e, annak a kormánynak a feladata volt, amely ebben az esetben a tanulás és a munkaidő közötti viszonyt megállapította.²⁹

Azok a fiatalok, akik a 16. életévüket még nem töltötték be, nem voltak foglalkoztathatók napi tíz óránál hosszabb ideig. Napi egy túlórárt írhattak elő, és ez az időszak nem haladhatta meg az egy hónapot. Az előző szakaszokban rögzített munkaórák között a gyermek munkavállalóknak délelőtt és délután negyedóra munkaközi szünetet és délben egy szabad órát kellett biztosítani és lehetőséget adni arra, hogy a szabadban mozogjanak.³⁰

A jogszabály szerint a 16 év alatti személyek foglalkoztatása tilos volt reggel 5 óra előtt és este 9 óra után, valamint vasárnaponként és az ünnepnapokon.

Sajátos társadalmi szemléletet tükrözött a hatodik szakasz, amely a keresztény tanokkal nem tartotta összeférhetetlennek a gyermekek kizsákmányolását, de szükségesnek tartotta, hogy azok a keresztény munkavállalók, akik úrvacsorához még nem járulhatnak, bizonyos időpontokban nem foglalkoztathatók, hogy hittanórára járhassanak.³¹

Az intézmények tulajdonosai, akik fiatal személyeket foglalkoztattak, kötelesek voltak pontos és teljes listát vezetni, amiben részletezik az ilyen munkavállalók nevét, életkorát, lakóhelyét, szülei nevét és a gyárban való elhelyezkedésének az időpontját.

Fontos megjegyezni, hogy a jogszabály *lex perfecta* jellegű volt, ugyanis a rendelkezéseit megszegő gyártulajdonosokat vagy képviselőit 1-5 tallérig (Thaler) terjedő bírsággal sújthatták, ha az előbb említett listát nem vagy csak hiányosan vezették. Ez az összeg az első szabálysértésre vonatkozott, további szabálysértés esetén már 5-50 tallérig terjedő bírság volt kiszabható.³²

Ezek a rendelkezések nem változtatták meg az iskolalátogatásról szóló szabályokat. A szabályozás ott lépett hatályba, ahol a körülmények az iskolaköteles gyermekek foglalkoztatását szükségessé tették. Ennek megfelelően intézkedésekre volt szükség, hogy a tanítási órák az üzemi munkálatokat a lehető legkisebb mértékben zavarják.³³

²⁵ BERG, RUDOLF – SELBMANN, ROLF: *Grundkurs deutsche Geschichte*, 4. kiadás 1988, Cornelsen Verlag Hirschgraben, Frankfurt, 166-167.

²⁶ FELDENKIRCHEN: i. m. 10.

²⁷ KUCZYNSKI: i. m. 148-149.

²⁸ Uo. 150.

²⁹ Regulativ über die Beschäftigung jugendlicher Arbeiter in Fabriken vom 9. März 1839, 1-2. §.

³⁰ Uo. 3-4. §.

³¹ Uo. 5-6. §.

³² Uo. 7-8. §.

³³ Uo. 9. §.

A gyakorlatban azonban több okból sem bizonyult teljesen megfelelőnek a szabályozás.

Maga a törvény kodifikátora G. K. Anton leírta, hogy a szabályozás tízórás munkanapot engedélyez a gyermekek számára, amihez hozzá kell még adni az egy egyórás és két tizenöt perces munkaközi szünetet, az iskolában töltött kötelező oktatást, amit az Allgemeines Landrechtben napi öt órára emeltek. Összességében ez azt jelentette, hogy a gyermekek több mint 16 órát töltöttek távol az otthonuktól, munkával, tanulással, így továbbra is ugyanolyan túlhajsztak voltak, mint korábban.

Ráadásul a jogszabály csak bizonyos iparágakat szabályozott, például a szabad ég alatt végzendő munkákat nem, így többek között az építkezéseken való gyermekmunkát nem korlátozták.

Fontos kiemelni azt a tényt is, hogy az 1848-as forradalom előtt csak 1840. január 15-én Bajorországban, majd 1840. március 4-én Badenben vezették be a gyermekek védelméről szóló törvényt, gyakorlatilag bizonyos rendelkezései nélkül.

Tehát a törvény nem tudta elérni a kívánt célt, és megállapíthatjuk, hogy igazi változásról csak a század közepe táján beszélhetünk először, bár 1843-1852 között csökkent a gyárakban foglalkoztatott gyermekek száma, azonban ennek hátterében – mint fentebb megjegyeztem – nem a jogszabályi előírások, hanem a technikai fejlődés és a katonanevelés állt.

1853. májusi ülésén tárgyalta a porosz parlament a gyerekmunka további szabályozásáról szóló törvénytervezetről. Az elfogadott javaslat a korábbi, az 1839-es törvény módosítását jelentette.³⁴ Ebben a módosításban rendelkeztek arról, hogy a gyerekmunka alsó korhatárát 12 évre emelik, valamint a 14 éves kor alattiak napi munkaidejét maximálisan hat órában állapítják meg, azonban továbbra sem számított munkaidőnek a kötelező háromórás iskolai oktatás.

A korábbi munkaközi szünet hosszát is megreformálták, a délelőtti és délutáni negyedórás szünetet félórásra hosszabbították meg. A munkanapok kezdő és befejező időpontja is módosult: reggel 5 órától 5 óra 30 percre és este 9 órától 8 óra 30 percre, vagyis csökkent a napi munkaidő.

A foglalkoztatható gyermekek életkorát felmenő rendszerben korlátozta a törvény. 1853. július 1-jétől a tizedik, 1854. július 1-jétől a tizenegyedik, majd 1855. július 1-jétől a tizenkettedik életévét már betöltött személyeknek lehetett csak munkát adni a gyárakban, bányákban.

Az 1853-ban módosított gyermekvédelmi törvény értelmében a tizennégy év alatti munkavállalók napi munkaideje maximálisan hét órát tehetett ki. Mivel egy nap 24 órából áll, így a munkáltatóknak négy műszakot kellett volna felállítani, de sok helyen nem volt elegendő munkavállaló négy műszakra. Így született meg a gyárakban az a gyakorlat, hogy egymás utáni két műszakot egy és ugyanazon, gyermek látott el, kiküszöbölve a munkaerőhiányt. Mivel nem volt elegendő munkavállaló, így továbbra is nem egy ötéves gyermek dolgozott az üzemekben.³⁵

1862. április 8-án a minisztérium módosította a fent említett 4. §-t, amelynek következtében a napi munkaórák számát tízre emelte, és a kötelező iskolalátogatás mellett írásba foglalta a vasárnapi oktatáson való részvételt is. Ebből kifolyólag többször előfordult, hogy a munkavállalók a munkaidő szabotálásával kívántak enyhíteni a napi 13 órás munkaidőn, amiért alig fizették meg őket. Egy-egy szabotázs alkalmával fél órával, télen akár egy órával is később kezdték csak elvégezni a rájuk bízott napi feladatokat. G. K. Anton egy kommentárjából kiderül, hogy a Szövetségi Kancellári Hivatalnak (Bundeskanzleramt) tudomása volt arról, hogy azokban az üzemekben, ahol nincs gyári ellenőrzés, nem tartják be a tulajdonosok a törvényi előírásokat.

Ez a helyzet gyakorlatilag nem változott egészen 1869. június 21-ig, amíg ki nem terjesztették az észak-német tartományokra is az ipartörvényt.³⁶ Eddig az időpontig Würtembergben és Badenben nem is szabályozták a gyermekmunkát törvényi előírásokkal, míg a Királyi Szászországban 1861. október 15-én foglalták először írásba a gyermekek foglalkoztatására vonatkozó rendelkezéseket.

1872-ben a plaueni Kereskedelmi és Iparkamara bizottsági jelentése szerint arról tárgyalt, hogy mi minősül rendszeres gyerekmunkának, foglalkoztatásnak. Ez kulcskérdésnek bizonyult, mivel a törvény azt mondta ki, hogy a tizenkét éven aluli gyermekeket tilos a gyárakban rendszeresen foglalkoztatni. A kamara szívesen tért volna vissza a régi rendszerhez, amikor még nyolcévesek, sőt fiatalabbak is vállalhattak munkát a gyárakban, de az nem volt napi rendszerességű. Példának okáért a varrodákban nem volt szükséges a gyerekek rendszeres foglalkoztatása, könnyebb feladatokat láttak el.

³⁴ HARENBERG: *i. m.* 560.

³⁵ Gesetz, betreffend einige Abänderungen des Regulativs von 9. März 1839 über die Beschäftigung jugendlicher Arbeiter in den Fabriken vom 16. Mai 1853.

³⁶ KUCZYNSKI: *i. m.* 163-178.

Feladataik közé tartozott, hogy tüvel lássák el a varrónőket, gondoskodjanak a fonalról, ha elszakad, és segítsenek a minták kifűrásában. Ezek a munkák időszakosan tértek vissza, és segítség volt a szülőknek is a kapott kereset. Egyrészt a gyerekek fizetést kaptak, másrészt a még iskolaköteles tanulók a szabad óráikban bemehettek a gyárba, ahol volt világítás és fűtés, így ezeket a költségeket ebben az időintervallumban a családok megspórolhatták, különösen a hideg, sötét téli napokon. A fonodákban és a nyomdákban továbbra is dolgoztak a gyerekek nyolcéves kortól, csak az általános teljes napi munkaidő felében, vagyis hat órában foglalkoztatták őket.

A sors iróniája, hogy a játékipar is igényt tartott a kisgyermek munkájára, már 6 éves kortól munkával látta el őket, természetesen a feladataikat otthon végezték, nem a gyárakban.

Ezzel szemben a szász jogszabály nem tett különbséget rendszeres és rendszertelen foglalkoztatás között, tehát teljes mértékben felszámolta a jogalkotó a gyermekek foglalkoztatását 12 éves kor alatt.

Végül 1874-ben ismét visszatértek a régi szabályozáshoz, vagyis a gyárakban 8, míg otthon 6 éves kortól kezdve foglalkoztatták a kisgyermeket a különböző iparágak és a szülők.

1873-ban a gyári ellenőrzés feladata kibővült a balesetvédelemmel, aminek hátterében a technikai fejlődés és a gyermekvédelmi törvények nem megfelelő betartása is állt. A feladatok számának a növekedésével a gyári ellenőrök száma is nőtt, ami azért is hangsúlyos, mert ahol nem voltak ellenőrök, ott a gyerekeket olyan körülmények között, olyan feltételekkel foglalkoztatták, mint a törvények megjelenése előtti időkben. Többen azért próbáltak harcolni, hogy állítsák vissza a régi feltételeket, például csökkenték ismét 10 éves korra a gyárban való foglalkoztatás alsó határát. A gyárosok azzal érveltek, hogy a gyerekek által elvégzendő feladatok nem nehezek, gyakorlatilag játékként foghatják fel a legfiatalabb munkavállalók.

1875-ben az üvegipar nyújtott be petíciót, amely a gyermekek éjszakai foglalkoztatásának a visszaállítását tűzte ki célul. A törvényi szabályozás értelmében nem volt szabad foglalkoztatni a 16 éven aluli gyermekeket az este fél kilenc és reggel fél hat közötti időintervallumban. A petíciót azzal indokolták, hogy az új szabályozás nem tette lehetővé a megfelelő üvegmunkás képzését. A gyárakban általában heti négy-öt műszakban dolgoztak, egy műszak tizenkét óra volt, amiből körülbelül három-négy óra volt a munkaközi szünet. A tanoncok az első két-három évben kisebb feladatokat kaptak, mint például a kész üvegek kihordása.

A törvényi változások ellen a munkavállalók és szülők is kiálltak, és levelet írtak a Kereskedelmi és Iparkamarának, amelyben megfogalmazták, hogy a 12 éves gyerekek napi hat órai munka mellett heti 2-3 márkát keresnek. Ha ez az összeg eltűnne a családi kasszából, mert a gyerekek nem dolgozhatnak tovább, az sok helyen komoly gondot okozna. A gyermekek a kötelező iskolai oktatást leghamarabb 13 és háromnegyed évesen, kedvezőtlenebb esetben csak egy évvel később fejezik be, így később állhatnak csak munkába. A munkavállalók kérése az volt a kamara felé, ne legyen további változás, korlátozás a gyermekek foglalkoztatásában.³⁷

1878-ban végül bevezették a kötelező gyári ellenőrzés rendszerét, mely értelmében éves beszámolót kellett készíteniük az ellenőröknek.

Az 1891-ben hatályba lépő törvény megtiltotta a tizenhárom éven aluli gyerekek foglalkoztatását a gyárakban, valamint azon személyekét, akik még iskolakötelesek voltak. Ez alól a szabályozás alól nem lehetett kibújni,³⁸ azonban kivételként fennmaradt továbbra is az otthon illetve a mezőgazdaságban végzett munka. A 14 év alatti gyermekek napi munkaidejét 6 órára csökkentették.³⁹

1.2.1. Gyermekmunka otthon és a mezőgazdaságban

Az 1850-1870-es évekig nem csak a különböző üzemekben foglalkoztattak gyermekeket. Gyakori volt az otthon, illetve a földeken végzett munka a családnál vagy a földesúrnál. A foglalkoztatási viszonyok ugyanolyan kedvezőtlenek voltak, mint az iparban. Az első törvény 1810-ben született, megszabadította a parasztokat a szolgálati kényszertől. A földesúr bizonyos szolgáltatásokkal tartozott alkalmazottjának, melyek közül a legfontosabbak a jó bánásmód, védelem, fizetés rendszeres időnként, tápláló étkeztetés és szokásos betegségek során a gyermekről való megfelelő gondoskodás.⁴⁰

³⁷ KUCZYNSKI: i. m. 203-214., 222-240.

³⁸ FELDENKIRCHEN: i. m. 11.

³⁹ HARENBERG: i. m. 613.

⁴⁰ KUCZYNSKI: i. m. 240-255.

A 19. század utolsó negyedében a gyerekek nyolc-kilenc évig jártak iskolába, ahol meg tanultak írni, olvasni, számolni, és hittanórákon vettek részt. Mindezek ellenére a falusi gyermekek csak helyel-közzel tudták ez idő alatt elsajátítani az írás és olvasás alapvető tudományát. Ennek részben az volt az oka, hogy télen gyakran a rossz utak miatt, míg nyáron a gyomlálás, krumpliszedés és repceszüret miatt távol maradtak az oktatási intézménytől. Vagyis gyerekek milliói nem tudták elsajátítani felnőtt korukra az írást és az olvasást a rendszertelen iskolalátogatás miatt.

Talán azoknak a gyerekeknek volt a legmostohább a sorsuk, akik az állattartásban dolgoztak, mint például a lovaszok. Már a munkaidő kezdete előtt az istállóban kellett lenniük és időben etetni a jószágot, majd ápolni. Ebédidőben is gondoskodni kellett az állatok etetéséről, és csak az után mehettek haza kipihenni a nap fáradalmait, miután ismét gondoskodtak az etetésről, és mindent rendben hagytak maguk után. Mégis mit jelentett ez időtartamban kifejezve? Ezek a fiatalok napkeltétől napnyugtáig dolgoztak, még az első világháború előtti években is 19-20 órát a nyári időszakban, az északi területeken júniusban és júliusban hajnali három órától este tíz-tizenegy óráig. Ebből levonandó az étkezésekre és a regenerálódásra szánt idő, de ez nem volt több két óránál. Bár az is megjegyzendő, hogy a napi teendők nem voltak olyan megterhelőek, mint a gyárakban, de ez nem enyhít azon a tényen, hogy a munkán kívül az alvásra sem maradt elég idejük.

1899. február 11-én vitára került sor, melynek egyik tárgya az iskola idejének a redukálása volt. Kérelmezték, hogy a gyerekek 13 évesen abbahagyhassák az iskolát, hiszen egy falusi fiatalnak elég, ha tud írni, olvasni, számolni, ismeri a szülőhazájának történelmét és a Bibliában megtalálható legfontosabb történeteket, eseményeket.⁴¹

Szintén speciális területet jelentett az otthoni munkavégzés is. Bizonyos termékek otthoni előállítása közvetlenül a piacnak, kereskedőknek vagy manufaktúráknak, gyáraknak való további feldolgozásra már a 19. század előtt is ismert volt, és mindig jelen volt a kockázata annak, hogy az elkészült portékát nem veszik meg. Azoknál a munkálatoknál, amelyeket a technológiai fejlődésnek köszönhetően gyorsabban és akár jobban is el lehetett készíteni a gépekkel, az ilyen típusú munkavégzés háttérbe szorult, ellenben azokban a munkálatokban, amelyeket gépekkel nem lehetett elvégezni, ott megjelent.

A gyárak számára előny, hogy nem kellett fenntartaniuk nagy csarnokokat, ahol a munkások dolgoztak, és ezeket a helyiségeket nem kellett fűteniük, világítaniuk. Azonban a munkaerő eszközökkel való ellátása, az eszközök javítása a gyártulajdonosok feladata volt. Az otthoni munkában legtöbb esetben nem valósultak meg a gyermekvédelmi, munkavédelmi törvények, amelyek a napi munkaórára, fizetésre és a vasárnapi pihenőnapra vonatkoztak. A gyerekek már 5-6 éves koruktól dolgoztak, és bizonyos időszakokban a munkaidő különösen hosszú volt, csakúgy, mint a mezőgazdaságban. Ugyanakkor nem kellett a gyárakba bemenni, a munkarendet betartani, de aki naponta tizennégy- tizenhat órát dolgozott azért, hogy legyen elegendő pénze az ön- és családfenntartásra, ő nem profitált ebből a rugalmas foglalkoztatási jogviszonyból.

Ez a foglalkoztatási mód lehetővé tette az éjszakai és túlmunkát is, nem utolsósorban alacsonyabb bérért, mint amennyit azok a munkavállalók kaptak, akik a gyárakban dolgoztak. Az otthondolgozók tehát alacsonyabb jövedelemért dolgoztak általában többet, mint a gyárakban. Az otthonmunkát végzők többsége a textil- és ruhaiparban dolgozott, valamint a gyerekek körében a játékipar volt az egyik legfőbb munkaadó.⁴²

A gyermekek alkalmazása a német területeken is elterjedt volt, minden ágazatban találkozhatunk gyermekmunkával. A kormányzat itt is felismerte, hogy a jelenséget egészségügyi, katonai, oktatáspolitikai okok miatt is csökkenteni kell. Ezen a felismerésen alapultak a bevezetett törvényi szabályozások, amelyek enyhíteni próbálták a kisgyermekek terheit. De a szabályozások csak 1903-ban terjedtek ki szinte minden ágazatra,⁴³ és csak 1976-ban tiltották meg a gyermekmunkát korlátozások nélkül, általános jelleggel.⁴⁴

⁴¹ Uo. 240-255.

⁴² KUCZYNSKI: i. m. 257-270.

⁴³ BROCKHAUS: *Die Enzyklopädi in 24 Bänden*, 1997, F.A.Brockhaus Leipzig, Mannheim, 729-730.

⁴⁴ FELDENKIRCHEN: i. m. 41.

ÖSSZEGZÉS

Végezetül szeretném ismertetni kutatásom főbb eredményeit, összefoglalni a címben rögzített állam legjelentősebb szabályozásait és nem utolsó sorban a különbségeit, röviden bemutatni az általam levont következtetéseket.

Az ipari forradalom Angliában vetett először lábat, majd továbbgyűrűzött a világba, így Németországba is. Ezáltal a szigetországban elterjedt a tömeges gyermekmunka, valamint a vizsgált korcsoportnak nagymértékű kizsákmányolása. Mindezen ismeretek tükrében érthető, hogy a kialakult társadalmi problémára megoldást kellett találnia a jogalkotónak, így a britek alkották meg az első olyan ipari törvényt, amely gyermekvédelmi szabályokat tartalmazott. Megállapítható ugyanakkor a vizsgált államok vonatkozásában, hogy a jogszabályok közel azonos rendelkezéseket tartalmaznak, némi időbeli eltolódással. Hiszen a szakaszok minden esetben rendelkeznek a foglalkoztatott gyermekek életkoráról, egy munkanapon, illetve munkahéten ledolgozható órák számáról, a tulajdonos által biztosítani köteles munkaközi szünetről, pihenőidőről, valamint a munka felvételének és befejezésének legkorábbi és legkésőbbi időpontjáról. Sok esetben előtérbe került az oktatás és az éjszakai munkavégzés kérdése is.

Német területeken 1839-ben került sor az első jelentős törvényi szabályozásra. A jogalkotó hasonló módon, mint Angliában, itt is megtiltotta a 9. életévüket még be nem töltött gyerekek rendszeres foglalkoztatását, míg 16 éves kor alatt csak abban az esetben volt munkára fogható egy gyermek, ha abszolválta iskolai kötelességeit, vagyis anyanyelvén folyékonyan írni, olvasni tudott. Abban az esetben, ha a tulajdonos oktatási intézményt tartott fenn abból a célból, hogy a nála 9-16 év között foglalkoztatottak, akik még az alapvető ismereteket nem szerezték meg, ezen képességeket elsajátítsák, akkor munkát adhatott nekik.⁴⁵ A napi munkaidő felső határát a szigetországhoz képest magasabban, tíz órában állapították meg, és naponta egy órányi rendkívüli munkaidő volt elrendelhető. Munkaközi szünet tekintetében megillette őket délelőtt, délután negyedóra, míg délben egy óra regenerálódás, azonban ezek a munkaközi szünetek beleszámítottak a napi munkaidőbe.⁴⁶

Ahogy arra már utaltam, az évek múlásával az emberek értékrendje, a gazdaság és a jogi környezet is változott. Ennek tükrében eltéréseket vehetünk észre a később hatályba lépő törvények tekintetében.

Németországban az 1891-ben hatályba lépő gyermekvédelmi törvény 13 évben állapította meg a foglalkoztathatóság alsó korhatárát a gyárak vonatkozásában, valamint az iskolaköteles személyek⁴⁷ és a 14. életévüket még be nem töltötték esetében napi hat órában állapították meg a foglalkoztathatóság felső határát.⁴⁸

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy azokon a területeken, ahol az ipari forradalom vívmányai korábban jelentkeztek, ott korábban valósult meg a gyermekek tömeges kizsákmányolása, így korábban születtek meg az első, e csoportot védő törvények, és a hosszú 19. század utolsó negyedében, végén már jelentős változásokról beszélhetünk, ellentétben a csak később iparosodó területekkel, ahol a szabályozások igazi hatása, betartása csak későbbi időpontra datálható. Mindezek ellenére fontosnak érzem még egyszer rögzíteni, hogy a vizsgált területnek a szabályozása nem ért véget a hosszú 19. század végén, sőt, ahogy arra a bevezetésben is utaltam, a világon sok helyen még a mai napig is komoly problémát jelent a gyermekmunka és szabályozása vagy annak hiánya.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] BERG, RUDOLF – SELBMANN, ROLF: *Grundkurs deutsche Geschichte*, 4. kiadás 1988, Cornelsen Verlag Hirschgraben, Frankfurt.
- [2.] BORTIS, HEINRICH: *Die Industrielle Revolution-das Schlüsselereignis in der Wirtschaftsgeschichte*, 2014, Freiburg Universitat, Freiburg.
- [3.] BROCKHAUS, F. A.: *Die Enzyklopädie in 24 Bänden*, 1997, Erschienen in Leipzig und Mannheim.

⁴⁵ Regulativ über die Beschäftigung jugendlicher Arbeiter in Fabriken vom 9. März 1839 1-2. §.

⁴⁶ Uo. 3. §.

⁴⁷ FELDENKIRCHEN: i. m. 11.

⁴⁸ HARENBERG: i. m. 613.

- [4.] ENGELS, FRIEDRICH: *A munkásosztály helyzete Angliában*, 1980, Magyar Helikon Kiadó, Békéscsaba.
- [5.] FELDENKIRCHEN, WILFRIED: Kinderarbeit im 19. Jahrhundert, in. *Zeitschrift für Unternehmensgeschichte*, 1981/1. szám.
- [6.] HARENBERG, BODO: *Chronik der Deutschen*, 1996, Chronik Verlag, Augsburg.
- [7.] HERZIG, ARNO: Kinderarbeit in Deutschland in Manufaktur und Protofabrik (1750-1850), in *Archiv für Sozialgeschichte*, 1983/1. szám.
- [8.] KELEMEN ROLAND: A kettős forradalom hatása a 19. század eleji geopolitikai viszonyokra – Avagy a polgári jogállam születése, in KESERŰ BARNA ARNOLD (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok*, 2017, Széchenyi István Egyetem, Győr.
- [9.] KUCZYNSKI, JÜRGEN: *Geschichte der Kinderarbeit in Deutschland*, 1958, Verlag neues Leben, Berlin.
- [10.] LANDES, DAVID S.: *Az elszabadult Prométheusz-Technológiai változások és ipari fejlődés Nyugat-Európában 1750-től napjainkig*, 1986, Gondolat Kiadó, Budapest.
- [11.] MARCHAND, PIERRE: *Az ipar véretlen forradalma*, 1994, Officina Nova Kiadó, Gütersloh.
- [12.] SINGER, CHARLES – HOLMYARD, E.J. – HALL, A.R. – WILLIAMS, TREVOR I.: *A History of Technology*, 1958, Oxford University Press, Oxford.
- [13.] TENNSTEDT, FLORIAN: *Vom Proleten zum Industriearbeiter Arbeiterbewegung und Sozialpolitik in Deutschland 1800 bis 1914*, 1983, Bund-Verlag, Köln.
- [14.] UNGER MÁTYÁS: *Történelmi olvasókönyv III.: Forrásszemelvények az egyetemes történelem (1640-1849) és Magyarország története (1526-1849) tanításához*, 1965, Tankönyv Kiadó, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- [1.] Regulativ über die Beschäftigung jugendlicher Arbeiter in Fabriken vom 9. März 1839 1-10.§.
- [2.] Gesetz, betreffend einiege Abänderungen des Regulativs von 9. März 1839 über die Beschäftigung jugendlicher Arbeiter in den Fabriken vom 16. Mai 1853.

ÖNVEZETÉS A BTK. HATÁLYA ALATT, AVAGY AZ AMERIKAI JOGGYAKORLAT ADAPTÁLHATÓSÁGÁNAK KÉRDÉSEI

Absztrakt

Hazánkban jelenleg nincsen az önvezető gépjárművekre vonatkozó hatályos szabályozás, ezért tanulmányomban főleg külföldi, angolszász forrásokra és precedensekre támaszkodom, emellett néhány olyan amerikai állam felelősségi rendszerével foglalkozom részletesebben, ahol az automatizált gépjárművek forgalomba helyezése már megtörtént. Az amerikai jogban kimunkált új felelősségi alakzat a products culpability (lásd később) egy lehetséges válasz lehet az önvezető gépjárművek okozta büntetőjogi felelősségi problematikára. Jelen cikk keretében ennek az új felelősségi alakzatnak hazai jogunkba történő adaptálhatóságának feltételeivel, kérdéseivel foglalkozom.

Kulcsszavak: önvezető gépjármű, büntetőjogi felelősség.

BEVEZETÉS

Eddig az USA 50 állama közül 7 hozott az önvezető gépjárműveket érintő szabályokat⁴⁹ és mindösszesen (a közúti tesztleleteket leszámítva) három államban (Kalifornia, Florida, Nevada) és Washington D.C.-ben⁵⁰ történt meg a forgalomba helyezésük. A hatályos állami szabályok alapján az önvezetés elé támasztott követelményeket a következőképpen foglalhatjuk össze nagyvonalakban. Az autonóm gépjárművekre vonatkozó előírások két nagyobb csoportba bonthatók. Egyrészt különböző szabályok vonatkoznak a gépjárművezetők személyére, személyes kvalifikáltságaira, másrészt az automatizált járművek technikai jellemzőire. A teljes önvezetés számos lehetőséget hozhat magával. Például lehetővé teheti a fogyatékossgal élő személyek közötti közlekedésben történő részvételét vagy a törvény által meghatározott véralkohol szintet csekély módon meghaladó személyek közlekedésben történő biztonságos részvételének a feltételeit is megteremtheti.⁵¹ Mindez azonban még odébb van, hiszen jelenleg a feltételes automatizáltság (3. szint) szintjén e többlet lehetőségek kihasználásának feltételeit a vezetők felé támasztott követelmények még nem teszik lehetővé.

A gépjárművezető elsődleges kötelezettsége a jelenlét, tehát humán operátor nélküli önvezető gépjármű a forgalomban nem vehet részt.⁵² A jelenlétből következik a gépjárművezetővel szemben támasztott második kötelezettség; a beavatkozási képesség, veszélyhelyzetekben a szükséges kontrollfunkciók ellátása. Álláspontom szerint talán ez a legmegkérdőjelezhetőbb a vezető felé támasztott kötelezettségek közül, ugyanis a veszélyhelyzetek rendkívül szűk körében tud érvényesülni. Az önvezetés megemeli a gépek felé támasztott elvárásokat, de a humán tényező felé támasztott elvárások egy bizonyos szint elérése után nem emelhetők tovább. Az automatizált gépjármű szenzorai által érzékelt információkat a gépjármű fedélzeti számítógépe olyan töredék idő alatt dolgozza fel, amely alatt egy esetleges malfunkció során a természetes személy aligha tudna cselekedni, hiszen a Merkel-féle törvény alapján figyelembe vett reakcióidő az emberi oldalról nézve, egy bizonyos szint alá sosem csökkenthető.⁵³ A természetes személy csak azért büntethető, ami tőle elvárható, tehát, amire adott, saját kvalitásai alapján képes. Ebben az esetben kérdésessé válik, hogy valós képességen

⁴⁹ LUNDERS, CRISTINA K. – TARPLEY, PHILIP: *Autonomous Vehicles, The legal landscape in the US and Germany*, 2016, Norton Rose Fulbright, 6.

⁵⁰ SMITH, BRYANT WALKER: *Automated vehicles are probably legal in the United States*, 2012, The Center for Internet and Society, Stanford Law School, Stanford, 78-85.

⁵¹ CRANE A., DANIEL – LOGUE D., KYLE – PILZ C., BRYCE: *A Survey of Legal Issues Arising from the Development of Autonomous and Connected Vehicles*, 2016, The University of Michigan Law School Ann Arbor, Michigan, 28.

⁵² ANDERSON, JAMES M. – NIDHI, KARLA: *Autonomous Vehicle Technology*, 2014, Rand Corporation, Santa Monica, 43-46.

⁵³ VISKI LÁSZLÓ: *Közlekedési büntetőjog*, 1974, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 61.

alapul-e az a büntetőjogi elvárás, hogy adott esetben a természetes személy korrigáljon a gép után. Amennyiben a gép még nem tökéletes, eljárása humán korrekcióra (feltételes automatizáltság, SAE level 3.) szorul, nem érdemes önvezetésről beszélni, mert az hamis biztonságérzetet keltve kevésbé tudatos felhasználókat eredményez.

Szintén a gépjárművezetők felé támasztott, a beavatkozási képességhez kapcsolódó követelmény, hogy rendelkezzenek érvényes jogosítvánnyal,⁵⁴ továbbá megjelenik a biztonságos, körültekintő vezetés követelménye. Az önvezető gépjárművekkel szemben alapvető elvárás, követelmény, hogy legyenek alkalmasak a biztonságos közlekedésre, *a contrario* minden olyan gépjármű közúti közlekedésben való részvétele egyúttal tiltott, amelyek nem teljesítik ezt az elvárást (a különböző módosított, műszaki sztemderdekelt el nem érő járműveket értjük ezalatt).⁵⁵ Technikai jellegű, majdhogynem magától értetődő előírás, hogy az önvezető járműveken elhelyezett szükséges kiegészítő felszerelések (szenzorok, radarok, kamerák, lámpák) csak olyanok lehetnek, amelyek egyúttal nem zavarják a közlekedés biztonságát.⁵⁶ Mindemellett természetszerűleg az egyes állami jogalkotók többletkötelezettségeket, elvárásokat is megfogalmazhatnak. Ilyen például az a nevadai regula, amelynek értelmében az önvezető gépjárműnek veszélyhelyzet során abban az esetben is képesnek kell lennie biztonságosan megállni, ha a gépjárművezető nincs abban a helyzetben, hogy átvegye az irányítást és/vagy elhárítsa a veszélyhelyzetet.⁵⁷

1. AZ ÖNVEZETÉS ÁRNYOLDALAI. HALÁLOS BALESETEK A BIZTONSÁGOSABB VEZETÉS (REMÉNYE) ELLENÉRE

Számos érv szólhat az önvezetés mellett; például a közlekedés mobilizálása, a közlekedési dugók elkerülhetősége, ezáltal a károsanyag kibocsátás csökkentése vagy a munkavállalók produktivitásának növelése az ingázás alatti multitasking alól történő felszabadításukkal. Az érvek közül talán a leghangsúlyosabb a biztonságosabb közúti közlekedés elérése az egyre fejlettebb baleset-elkerülő mechanizmusok által.⁵⁸ Az önvezető ipar nagyjai egytől egyig a magasabb fokú közlekedési biztonságot tűzték ki célként maguk elé. Tény és való, hogy a közlekedési balesetek oka az esetek túlnyomó részében a gépjárművezetők hanyagságára, figyelmetlenségére vezethető vissza és a „forradalmi” technológia ezt hivatott kiküszöbölni, de mindezzel az autóipari, szoftvergyártó óriások saját maguk elé is egyre magasabb mércéket állítottak. A magasra helyezett léccel a társadalmi elvárások is megnöttek a technológiával szemben, ezért egy-egy baleset képes „nagy port kavarni” és akár az önvezetés bevezetését, elterjedését is negatívan befolyásolni, hátráltatni.

Az első önvezető gépjárművet is érintő súlyos baleset a Tesla-hoz kapcsolódik. 2016 májusában Floridában egy Autopilot módban közlekedő Tesla S modell egy teherautó utánfutójával ütközött, halálos sérüléseket okozva ezzel a Tesla gépjárművezetőjének. Az ügy ugyan a bírósági szakig nem jutott, „csak” hatósági ügy lett belőle⁵⁹, de tökéletesen rávilágít arra, hogy a hármas szintű automatizáltság (conditional automation) mennyire nem független még az emberi, humán tényezőtől. Az ügyirat alapján a balesetet az okozta, hogy a gépjármű automatikus vészféke, az Automatic Emergency Braking (AEB) nem lépett működésbe és az önvezető Autopilot rendszer sem észlelte a veszélyhelyzetet, nem közölt figyelmeztető jelzést a fékrendszer felé az ütközés elkerülése előtt. Fontos kiemelni, hogy vészfékezés a gépjárművezető részéről sem történt, holott a Tesla Autopilot rendszere kifejezetten előírja és a gépjárművezető kötelezettségévé teszi, hogy kövesse figyelemmel a forgalmat (a rendszer még arra is figyelmeztet, hogy a vezető tartsa a kormánykeréken a kezét)⁶⁰ és szükség esetén avatkozzon be. Az ügy konklúziója zanzásítva, hogy a gépjárművezető hamis

⁵⁴ Californian Vehicle Code, § 12500 (elérhető: http://leginfo.ca.gov/faces/codes_displayexpandedbranch.xhtml?tocCode=VEH&division1).

⁵⁵ SMITH: i. m. 73.

⁵⁶ RO, YUNA – HA, YOUNGWOK: A factor Analysis of Consumer Expectations for Autonomous Cars, in *Journal of Computer Information Systems*, 2017, Daejeon, 2-5.

⁵⁷ MÜNCH, BENEDIKT: *Legal Questions with Autonomous Cars*, 2014, AV Akademikerverlag, Saarbrücken, 34.

⁵⁸ LEVALLEY, DYLAN: *Autonomous Vehicle Liability–Application of Common Carrier Liability*, 2013, Seattle Law Review, Seattle, 5.

⁵⁹ <https://static.nhtsa.gov/odi/inv/2016/INCLA-PE16007-7876.PDF>.

⁶⁰ Tesla Accident Investigation NHTSA, 4.

biztonságtudatában az Autopilot rendszer figyelmeztetéseit (kéz a kormánykeréken) figyelmen kívül hagyva saját mulasztásával okozta a balesetet. Az eset „szerencsésnek” mondható abban a viszonylatban, hogy a gépjárművezető mulasztásával saját, és nem más életének vetett véget.

2018. március 18-án az arizonai Tempe-ben az Uber egyik önvezető Volvo-ja halálra gázolt egy gyalogost.⁶¹ Az ügyben jelenleg is folyik a nyomozás. Egyelőre a hatósági tájékoztatások alapján annyit lehet tudni, hogy az úttesten szabálytalanul átkelő gyalogost a gépjármű önvezető módban gázolta halálra, mert szenzorai nem észlelték a sötétből hirtelen előbukkanó gyalogost. Az ügy következtében Arizona állam kormányzója felfüggesztette az Uber teszt engedélyét Arizonában, mert több szempontból is megkérdőjelezhetőnek vélte az Uber jelenlegi felkészültségét a tesztelések folytatására.⁶² Az eset nem csak az Uber, hanem az automatizáltság vonatkozásában is elgondolkodtat, vajon készen áll-e már a technológia az adaptálhatóságra vagy még annak közelében sem jár? Mégsem a formálódó jogi keretrendszer jelenti a technológia bevezetésének egyetlen hátrányát?

2. DE LEGE FERENDA JAVASLAT(OK)

Az angolszász jogban kimunkált, az önvezető gépjárművek büntetőjogi felelősségi rendszerbe illeszthetőségének alapjait megteremtő felelősségi alakzat, a products culpability megfelelő kiindulási pontként szolgálhat a hazai büntetőjogi gondolkodás számára is. Jóllehet a két jogrendszer büntetőjogi szankciórendszerei között meghatározó különbségek mutatkoznak (ahol szükségeltetik, erre majd kitérek), de a büntető anyagi felelősség vonatkozásában a fundamentális meghatározások, lényegi distinkciók valamelyest rokonságot mutatnak.

Hazai büntetőjogi rendszerünket és az azt kiegészítő keretdiszpozíciókat vizsgálva először a bécsi egyezmény determináló jellegű és hazai jogunkba átültetett, vonatkozó rendelkezéseivel foglalkozom, amelyek megadják az önvezetés keretében az „alaphangot”. Hasonlóan az amerikai szabályrendszerhez – ahol a genfi egyezmény –, hazánk esetében a bécsi egyezmény határozza meg a vezető fogalmát és a vezetőtől elvárt általános kötelezettségeket. Az adaptációt követően az 1980. évi 3. törvényerejű rendeletben foglalt meghatározás alapján a *vezető* olyan személy, aki gépjárművet vagy más járművet vezet, vagy aki a közúton, egyesével vagy csoportosan, állatokat, vagy igás-, málhás, illetőleg nyerges állatokat hajt.⁶³ A vezetőkre vonatkozó általános előírásokat a 8. cikk határozza meg. Itt is megjelenik, hogy minden mozgó járműnek szükségszerűen kell, hogy legyen vezetője, a vezető rendelkezzen a vezetéshez szükséges testi és szellemi képességekkel és legyen a vezetésre alkalmas állapotban.⁶⁴ Továbbá megjelenik a minden körülmények közötti irányítás képessége is az által az elvárás által, hogy a vezető legyen minden körülmények között ura a járművének.⁶⁵ A meghatározások tágra értelmezhető jellegéből adódóan, az amerikai gyakorlat analógiájával tehát a nemzetközi jog hazánk tekintetében sem gördít akadályokat az önvezető gépjárművek szankciórendszerünkbe történő beemelése elé.

Az amerikai dogmatikától eltérően (strict-liability crimes) hazai büntetőjogunk a természetes személy egyéni, szubjektív felelősségére épít. A tudati oldal viszonyában a bűncselekmény elkövethető szándékosan (egyenest, eshetőleges szándékkal) vagy gondatlanul (tudatos gondatlanság, hanyagság). A bűncselekmény megvalósulásának további feltétele, hogy jogi tárgyat támadjon. Ennek hiányában nem állapítható meg a bűncselekmény elkövetése, illetve a veszélyeztetés távoli volta vagy a védett érdek sérelmének csekély mértéke eredményezheti a cselekmény társadalomra veszélyességének a hiányát.⁶⁶ A products culpability alkalmazhatóságának megteremtéséhez, természetesen a Btk. különös részi tényállásainak, különösképpen a közúti veszélyeztetés, közúti baleset okozása, cserbenhagyás megreformálása, újragondolása válik szükségessé.⁶⁷ Nyilvánvalóan a Btk. mellett a közúti közlekedési törvénynek, valamint a keretdiszpozícióként funkcionáló KRESZ-

⁶¹ http://hvg.hu/cegauto/20180322_Felvetel_keszult_az_onvezeto_auto_halalos_gazolasarol.

⁶² <https://www.cnn.com/2018/03/27/uber-arizona-governor-suspends-ability-to-test-self-driving-cars.html>.

⁶³ Az 1968. évi november hó 8. napján Bécsben aláírásra megnyitott Közúti Közlekedési Egyezmény kihirdetéséről szóló 1980. évi 3. törvényerejű rendelet, 1. cikk v) pont.

⁶⁴ Uo. 8. cikk 1. és 3. pont.

⁶⁵ Uo. 8. cikk 5. pont.

⁶⁶ FÜLÖP ÁGNES (szerk.): *Közlekedési Büntetőjog*, 2008, HVG ORAC Lap és Könyvkiadó, Budapest, 21.

⁶⁷ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (továbbiakban: Btk.), 234. §, 235. §, 239. §.

nek is át kell esni egy-egy jogalkotói reformon, például a járművezetés személyi feltételeinek vagy a járművek közlekedésben való részvételi feltételeinek a vonatkozásában.⁶⁸ E technikai kérdések helyett azonban ehelyütt még az anyagi büntetőjogi felelősség kérdéskörével foglalkozom.

Amint azt már kifejtettem, a products culpability körében az önvezető gépjárművek, mint a jogi személy „képviselői” által okozott kriminális cselekményekért a gyártók, mint jogi személyek felelősségre vonhatóak. Szintén az korábbiakra utalva, a szándékos bűncselekmények az önvezetés terén kívül esnek a problematikus kérdéskörön. Az új felelősségi alakzat kiváltképp azokra a helyzetekre szorítkozik, amikor vagy a gépjárművezető vagy az automatizált vezetést támogató rendszer „mulasztásából” kifolyólag következik be bűncselekmény. Hazai jogunkban a jogi személy, – a közösség felelősségre „vonhatatlanságának” elvéből fakadóan –, bűnös ugyan nem lehet, de büntethetőségét járulékos jelleggel a jog elismeri.⁶⁹ A Btk. az intézkedések között utal arra, hogy a jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről külön törvény rendelkezik.⁷⁰ A 2001. évi CIV. törvény⁷¹ (továbbiakban: Jsz. tv.) teremti meg hazai jogunkban a jogi személyek büntetőjogi felelősségre vonásának a lehetőségét a Btk.-beli szándékos deliktumok kapcsán, amennyiben a bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára előny szerzését célozta vagy eredményezte, illetve a bűncselekményt a jogi személy felhasználásával követték el, és a bűncselekményt a jogi személy vezető tisztségviselője, képviselőre feljogosított tagja... tevékenységi körében követte el vagy a tag, alkalmazott által tevékenységi körében elkövetett bűncselekményt a vezető tisztségviselő... ellenőrzési kötelezettsége teljesítése során a bűncselekmény elkövetését megakadályozhatta volna.⁷² A koncepció lényegében megfeleltethető az amerikai párjának. A Jsz. tv.-ben meghatározott keretnek a szándékos bűncselekmények mellett az önvezető gépjárművel megvalósítható gondatlan közlekedési bűncselekményekre történő kiterjesztésével, a products culpability lényegében adaptálható lenne és megteremthetné az automatizált gépjárművek büntetőjogi felelősségi rendszerünkbe történő beillesztését.

Mindehhez azonban még rengeteg kérdést kell megválaszolni. Ahhoz, hogy az ember, gép, jog, hármasa egységes rendszert alkothasson, a rendszer mindhárom elemét megfelelő mértékben ismernünk kell. Az önvezetés jelenlegi szintjén egy adott közúti balesetben a legfontosabb tisztázandó kérdés, hogy a gépjárművezető megtett-e minden tőle elvárhatót a veszélyhelyzet megszüntetése, baleset elhárítása érdekében. Akkor is felelősségre kell vonni tehát, ha passzív marad vagy késedelmesen cselekszik, ebben az esetben csupán felelősségének mértéke alakul másként.⁷³ A baleset elhárítás e tartalmát több tényező alakítja: a háritás módja, intenzivitása és megkezdésének időbelisége.⁷⁴ A sérelem bekövetkezésének időbeli közelsége indokolja, hogy az elhárításnak nem kell a legcélszerűbb módon történni, hiszen rendkívül rövid idő alatt kell döntést hozni az adott helyzetben. E tekintetben a kiforrott bírói gyakorlat alapján a kritikus forgalmi helyzetben történő veszélyelhárítás – a megfontolhatóság korlátozottsága miatt – hibás elhárítási mód választása esetén is célravezetőnek tűnhet.⁷⁵ Egységes a joggyakorlat abban a tekintetben is, hogy a háritásnak felróható késedelem nélkülinek kell lennie. A következetes bírói gyakorlat alapján átlagosan 1-1,5 másodperc az a baleseti cselekvési késedelem, ami még nem felróható.⁷⁶ Adott esetben ez a mérték akár 50-100%-kal is növekedhet (például sötét ruha, kivilágítatlanul közlekedő kerékpáros), amely az elvárhatóság mércéjét egyúttal csökkentheti.⁷⁷ Az automatizáltság jelen szintjén az önvezető gépjármű számítógép

⁶⁸ A közúti közlekedés szabályairól szóló 1/1975. (II. 5.) KPM-BM együttes rendelet.

⁶⁹ FANTOLY ZSANNETT: *A jogi személyek büntetőjogi felelőssége*, 2008, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó, Budapest, 191.

⁷⁰ Btk. 63. § (1) bek. i) pont.

⁷¹ A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvény.

⁷² Uo. 2. §.

⁷³ BH 1981. 488.

⁷⁴ FÜLÖP: i. m. 105.

⁷⁵ BH 1981. 488., BH 2004. 173.

⁷⁶ BH 2013. 205., EBH 2011. 2299.

⁷⁷ BH. 1997. 296.

vezérelt rendszere század, sőt ezred másodpercek alatt végzi el a szükséges kalkulációkat⁷⁸, amelyeket veszélyhelyzetekben a gépjárművezetőknek kellene felülbírálniuk.

Az ember részéről bizonytalan, hogy mik a valós képességei, vajon képes-e még uralni a technikát? Az automatizáltság hármasszintje nem támaszt-e túlzó elvárásokat a gépjárművezetők felé? Ezek a kérdések feltehetőek, de komplexitásuk lévén teljeskörű megválaszolásuk (legalábbis rövid időbeli távlatokban) aligha lehetséges.

Miután az emberről már tudunk mindent, utána következhetne a gép átható megismerése. Tudjuk-e, hogy valójában mire képes? Erre a válasz az említett balesetek következtében, azok kivizsgálása eredményeképpen lassan, de körvonalazódik. Ideális esetben, ha már mindent tudnánk az emberről és a gépről, akkor jöhetne a jogi szabályozás. A modell felborul, hiszen az emberről nem tudunk eleget, holott talán ez lenne a legfontosabb elem. A gépi, technikai oldal rohamos fejlődése következtében, a jogalkotás kénytelen azzal lépést tartani, de megfelelő információk hiányában a rohanó jogalkotás egy pusztán feltételezéseken alapuló, hipotetikus, joghézagossá szabály-, szankciórendszerhez vezethet.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányomban a büntető anyagi jog és az önvezető gépjárművek miatt felmerült felelősségi kérdéskörök relációjával foglalkozom. A téma nem kezelhető elnagyoltan és egyáltalán nem elhanyagolható, hiszen a jövő egyértelműen a közlekedés automatizálódását vetíti elénk. A vezető nélküli járművek harmadik szintje az első olyan sürgető kérdés, amelyre a jelen jogalkotásának feltétlenül reagálnia kell. Mindezek érdekében elsőként megvizsgáltam azokat a kardinális jelentőségű nemzetközi egyezményeket, amelyek egyfajta keretet adva tulajdonképpen lehetővé tették az autonóm gépjárművek különböző szabály/szankciórendszerek alá illeszthetőségét. Az előzőekben nevesített közúti közlekedési egyezmények flexibilisen értelmezhető definíciói révén megkezdődött az amerikai jogban e személygépjárművek büntetőjogi „adaptációja”. A folyamat eredményeként kimunkált *products culpability*, mint új felelősségi alakzat determináló jelleggel hathat a jelen/jövő jogalkotására, hiszen olyan elfogadható és egyben működőképes felelősségi struktúrát vázol fel, amely akár nemzetközi, akár hazai szinten (természetesen a szükséges jogi reformok megtétele mellett) alkalmazható lehet.

A jelen elvárásai tehát adottak, de a technika egy irányba mutató, rohamos fejlődése mellett ezek az elvárások a jövőre nézve egyre összetettebbé és szerteágazóbbá válnak. Csak idő kérdése, és az önvezetés ötödik szintjével elérkező teljesen automatizált rendszerek egy egészen új koncepció megalkotását irányozzák elő, amely majd megfelelően tud differenciálni – a fizikai értelemben vett, humán gépjárművezető hiányában bekövetkező balesetekben – a szoftverfejlesztő, gyártó, forgalmazó stb. közötti felelősségleltétés kérdéskörében. A precizitás növelésével és az emberi „hibatényező” kiiktatásával jelentősen csökkenhet a közúti balesetek száma, de esetleges bekövetkezésük teljességgel nem kiküszöbölhető. Ahhoz, hogy az állami büntetőhatalom érvényre juthasson, az olyan helyzetekben is meg kell majd találni a felelőst, ahol az egy szinte végtelenül összetett felelősségi láncolat végén helyezkedik el. Itt utalok a *products culpability*-n belül megjelenő jogi személy büntethetőségére, amely, mint konstrukció „életképes” ugyan, de az egyéni felelősséget nem váltja ki. Mivel a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedések eltérnek a természetes személlyel szemben alkalmazható szankcióktól, valamint e megkülönböztető jellegükből kifolyólag más célból is kerülnek alkalmazásra, ezért a jogi személy szankcionálása csak bizonyos helyzetekre jelenthet megoldást, de közel sem mindre. Mindez előirányoz egy napjainkban egyelőre kevésbé sürgető, de a közeli jövő szempontjából elengedhetetlen, második büntetőjogi paradigmaváltást.

A téma komplexitását adja, hogy az anyagi jogi megújulás szükségképpen magával hozza az alaki jog reformját is. Ha módosításra kerül például a vezető fogalma, valamint az említett különös részi tényállások, akkor a megreformált, új tényállási elemeket is bizonyítani kell majd, amely a lehetségesen felmerülő bizonyítási nehézségek vonatkozásában új kihívásokat támaszt a büntető eljárásjog felé is. Megválaszolandó kérdések merülnek fel nem csak a jogalkotás, hanem a

⁷⁸ MERAT, NATASHA – LEE, D. JOHN: Preface to the Special Section on Human Factors and Automation in Vehicles: Designing Highly Automated Vehicles With the Driver in Mind, in *The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society*, SAGE, Wisconsin, 683.

jogalkalmazás előtt egyaránt. Ideális esetben a társadalom gazdasági, technikai, technológiai eredményei és a jogalkotás szorosan követik egymást, egyiknek sem javallott elmaradnia a másiktól. Erre a kulcsponthoz, harmonikus fejlődési igényre világítok rá az önvezető gépjárművek képében megjelenő büntetőjogi felelősségre vonás problémakörén keresztül.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] CRANE A., DANIEL - LOGUE D., KYLE - PILZ C., BRYCE: *A Survey of Legal Issues Arising from the Development of Autonomous and Connected Vehicles*, 2016, The University of Michigan Law School Ann Arbor, Michigan.
- [2.] LUNDERS, CRISTINA K. - TARPLEY, PHILIP: *Autonomous Vehicles, The legal landscape in the US and Germany*, 2016, Norton Rose Fulbright.
- [3.] FANTOLY ZSANNETT: *A jogi személyek büntetőjogi felelőssége*, 2008, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- [4.] FÜLÖP ÁGNES: *Közlekedési Büntetőjog*, 2008, HVG ORAC Lap és Könyvkiadó, Budapest.
- [5.] ANDERSON, JAMES M. - NIDHI, KARLA: *Autonomous Vehicle Technology*, 2014, Rand Corporation, Santa Monica.
- [6.] LEVALLEY, DYLAN: *Autonomous Vehicle Liability—Application of Common Carrier Liability*, 2013, Seattle Law Review, Seattle.
- [7.] MERAT, NATASHA-LEE, D. JOHN: Preface to the Special Section on Human Factors and Automation in Vehicles: Designing Highly Automated Vehicles With the Driver in Mind, in *The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society*, SAGE, Wisconsin.
- [8.] MÜNCH, BENEDIKT: *Legal Questions with Autonomous Cars*, 2014, AV Akademikerverlag, Saarbrücken.
- [9.] SMITH, BRYANT WALKER: *Automated vehicles are probably legal in the United States*, 2012, The Center for Internet and Society, Stanford Law School, Stanford.
- [10.] VISKI LÁSZLÓ: *Közlekedési büntetőjog*, 1974, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- [11.] RO, YUNA - HA, YOUNGWOOK: A factor Analysis of Consumer Expectations for Autonomous Cars, in *Journal of Computer Information Systems*, 2017, Daejeon.

JOGFORRÁSOK

- [1.] A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény.
- [2.] A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvény.
- [3.] A közúti közlekedés szabályairól szóló 1/1975. (II. 5.) KPM-BM együttes rendelet.
- [4.] Az 1968. évi november hó 8. napján Bécsben aláírásra megnyitott Közúti Közlekedési Egyezmény kihirdetéséről szóló 1980. évi 3. törvényerejű rendelet.
- [5.] Californian Vehicle Code.

ESETI DÖNTÉSEK

- [1.] BH 1981. 488.
- [2.] BH. 1997. 296.
- [3.] BH 2004. 173.
- [4.] EBH 2011. 2299.
- [5.] BH 2013. 205.

EGYÉB FORRÁSOK

- [1.] <https://static.nhtsa.gov/odi/inv/2016/INCLA-PE16007-7876.PDF>.
- [2.] http://hvg.hu/cegauto/20180322_Felvetel_keszult_az_onvezeto_auto_halalos_gazolasarol.
- [3.] <https://www.cnbc.com/2018/03/27/uber-arizona-governor-suspends-ability-to-test-self-driving-cars.html>.

JOGSÉRTÉSEK A MÉDIAMEGOSZTÓ PORTÁLOKON – MÉDIASZOCIOLÓGIAI ÉS SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI KITEKINTÉS

Absztrakt

A médiamegosztó portálokon tapasztalható jogsértések vizsgálata, különös tekintettel a YouTube szabályozására. A társadalomlélektani hatások és problémák elemzése médiaszociológiai és szociálpszichológiai szempontból, mint a szabályozás indoklásának alapja.

Kulcsszavak: Médiamegosztó portálok, médiaszociológia, társadalomlélektan, felelősségi kérdések, agresszió, identitás, nemi szerepek, egészség, kisebbségi csoportok.

BEVEZETÉS

Első eset

2017. december 31-én Logan Paul, akit az USA-ban YouTube szenzációként tartanak számon (23 éves korára több, mint 18 millió feliratkozóval rendelkezik) közzétett egy rendkívül megosztó videót, mely számos jogilag releváns kérdést állított középpontba. A kérdéses videóban Paul a Japánban található Aokigahara erdőben blogolt, melyet a helyiek gyakran „Öngyilkosok Erdeje”-ként emlegetnek, az itt elkövetett öngyilkosságok magas száma miatt. A blogger számos szögből videózott le egy férfit, aki látszólag nemrégiben végzett magával. A kamera elidőzött a férfi megduzzadt kezén, helyenként a blogger és barátainak oda nem illő reakcióira fókuszálva. Az esetet követően az internet felrobbant a gyűlölködő kommentektől, valamint a Twitteren is rengeteg kritika érte viselkedéséért, melynek eredményeképpen eltávolította oldaláról a megosztó tartalmat és közzétett egy írásos bocsánatkérést, melyet a nem megfelelő hangvétel miatt sokan elítéltek. Ezt követően videóban kért elnézést a közönségétől, majd később bejelentette, hogy rövid szünetet fog tartani a videómegosztás világától. A YouTube az esetre reagálva megfosztotta Pault a fizetett hirdetésektől, valamint közzétették, hogy további következményekre kell számítani. Logan Paul kikerült a *Google Preferred* nevű felhasználói körből, vagyis azoknak a youtubereknek a listájáról, akiknek kiemelten kedvező hirdetési és haszonszerzési lehetőségeket ajánl a portál.⁷⁹

Második eset

A PewDiePie néven elhíresült svéd blogger, Felix Kjellberg, annak ellenére tartozik az egyik legtöbb követővel rendelkező videósok közé, hogy számos általa közzelt tartalommal található antiszemita humor és náci képek használata. Emellett több videójában is szexista és homofób nyelvhasználat jellemzi, mely bár sokak megbotrányozását kivívta, ugyanakkor népszerűsége és követőinek száma töretlen. Több cég is ellenérzését fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a blogger videóin szerepelnek a hirdetéseik, a YouTube egyelőre nem tisztázta a helyzetet.⁸⁰

Harmadik eset

Sam Pepper, aki a brit Big Brother segítségével került az érdeklődés középpontjába, egy rendkívül durva átveréssel váltotta ki a nézők ellenszenvét. Pepper és egy másik youtuber, Colby Brock, úgy akarták a nézettség kedvéért megráfolni Sam Golbachot, egy szintén népszerű bloggert, hogy eljátszották Brock agyonlövését egy beépített ember segítségével. Bár halálos baleset szerencsére nem történt, Golbach láthatóan rendkívül feldúltan reagált az átverésre, sok néző pedig az egész csatorna

⁷⁹ GRIFFIN, ANDREW: Logan Paul video: What did controversial footage show and what is Aokigahara, the Japanese 'Suicide Forest'? (elérhető: <https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/logan-paul-video-what-is-aokigahara-suicide-forest-show-youtube-post-dead-body-latest-news-a8137561.html>, letöltve: 2018. december 14.).

⁸⁰ MORRIS, CHRIS: Popular YouTube Streamer Promotes Channel That Publishes Anti-Semitic Content (elérhető: <http://fortune.com/2018/12/11/pewdiepie-esemicolonr-controversy/>, letöltve: 2018. december 14.).

törlését követelte a felhasználótól, valamint a YouTube kezelőtől. Végül Pepper „elegánsan” oldotta meg a helyzetet: egy tetemes összegért cserébe felajánlotta saját oldalának törlését.⁸¹

Negyedik eset

Michael és Heather Martin *FamilyOFive* néven osztották meg videóikat, melyekben gyakran gyermekeik különböző módokon történő bántalmazása került a középpontba (verbálisan, fizikailag és lelkileg egyaránt). Jelenleg öt év próbára bocsátásukat töltik, miután 2017 szeptemberében rendőrségi eljárás indult ellenük. Az ominózus videóban az anyuka szétlocsolta egy üveg tintát a kisfia szobájában, majd üvöltözni kezdett a gyerekekkel, mintha ő borította volna ki. A bíróság jogerős ítéletében megállapította a szülők bűnösségét, emellett a YouTube felszólította őket az általuk közölt tartalmak teljes eltávolítására. Esetükben szerencsére volt beavatkozási lehetőség, valamint szankció, ugyanakkor kérdés, hogy időben történt-e a jogsértések megállítása.⁸²

Ötödik eset

Nem mehetünk el a számtalan kihívás és feladat mellett sem, melyeket gyakran a videómegosztókon, esetleg az Instagramon teljesítenek a serdülők. A serdülőkor a pszichológia szempontjából egy különösen veszélyeztetett időszak, mely során a fiatalok fokozottan ki vannak téve a befolyásolás okozta káros következményeknek, hiszen egójuk ekkor formálódik és még rendkívül érzékeny. A Kylie Jenner kihívástól kezdve, egészen az autókból való kiugrásig, a youtubereknek köszönhetően gombamód szaporodnak a veszélyesebbnél veszélyesebb feladatok. Az egyik ilyen tevékenység, ami csak „fojtogató játék”-ként híresült el, egy olyan kihívás, amelynek keretében a nyaki artériára nyomást gyakorolva a véráramlás és az oxigén korlátozásának következtében, majd annak hirtelen felszabadulása után, a vér és az oxigén visszaáramlik az agyba, eufórikus állapotot okozva. A hatást különböző módokon el lehet érni, nyakkendővel, övvel, vagy egy másik személy kezei által. A hasonló tartalmú Youtube videók terjedésének köszönhető a játék népszerűsége, melynek eredményeképpen a serdülők 6-12%-a érintett, és ez a becslések szerint közel évi 100 haláleset okozásában is szerepet játszik világszerte.⁸³

Hatodik eset

2017. március 17-én a Facebook került a kritikák kereszttüzébe, amikor élőben közvetítették egy 15 éves chicagói lány szexuális zaklatását. A közösségi oldal statisztikái alapján közel 40 ember tekintette meg a videót, azonban az esetet senki nem jelentette a hatóságoknak. A Facebook az értesülést követően azonnal eltávolította a tartalmat, majd hivatalos közleményben bejelentették, hogy „a felhasználók biztonságának megóvása érdekében azonnal törölnék minden olyan videót és képet, ami erőszakos cselekményt ábrázol”.⁸⁴ A *The Wall Street Journal*⁸⁵ értesülései alapján már több, mint 50 erőszakos cselekményt tettek közzé a Facebook Live élő közvetítésének segítségével, köztük gyilkosságokat is.

Természetesen hasonló jogsértések, valamint súlyos etikai témákat feszegető tartalmak nem csak a YouTube-on fordulnak elő, ugyanakkor nem tekinthetünk el attól, hogy ez számít a legnépszerűbb videómegosztó portálnak, valamint a második legnépszerűbb közösségi médiafelületnek. A

⁸¹ SMITH, DAVE: People are outraged at a YouTube 'prank' showing a fake kidnapping and murder (elérhető: <https://www.businessinsider.com/sam-pepper-killing-best-friend-youtube-prank-incites-outrage-2015-12>, letöltve: 2018. december 14.).

⁸² HERN, ALEX: FamilyOFive: YouTube bans 'pranksters' after child abuse conviction (elérhető: <https://www.theguardian.com/technology/2018/jul/19/youtube-bans-familyofive-pranksters-michael-heather-martin-child-abuse-conviction>, letöltve: 2018. december 14.).

⁸³ LINKLETTER, M., GORDON, K., DOOLEY, J.: The choking game and YouTube: a dangerous combination, in *Clinical Pediatrics*, 2010/49, 274–279.

⁸⁴ GHOSHAL, ABHIMANYU: 15-year-old girl's sexual assault streamed on Facebook Live (elérhető: https://thenextweb.com/us/2017/03/22/15-year-old-girls-sexual-assault-streamed-on-facebook-live/#.tnw_gJDpwCTj#.tnw_kcJMBiUX, letöltve: 2018. december 12.).

⁸⁵ SEETHARAMAN, DEEPA: Facebook, Rushing Into Live Video, Wasn't Ready for Its Dark Side (elérhető: <https://www.wsj.com/articles/in-rush-to-live-video-facebook-moved-fast-and-broke-things-1488821247>, letöltve: 2018. december 12.).

videómegosztók között megemlíthető még a Tangle.com, melynek kínálata hasonlít a YouTube-éhoz, azonban elsősorban a felhasználói tartalmakra koncentrál, kevesebb a filmelőzetes, videoklip, valamint reklámtartalom.

A YouTube legesélyesebb konkurenciájaként a Blinx honlapja terjedt el, melyen számos olyan videót megtalálhatunk, melyeket hiába keresnénk a Youtube-on. A népszerű videómegosztó másik konkurenciája a koreai üzemeltetésű Pandora TV, mely politikai, humoros, valamint „felnőtt” tartalmak gyűjtőhelyeként szolgál. A jelenleg Spike TV néven üzemelő, MTV által felvásárolt portál, elsősorban videoklipeket, filmelőzeteseket, valamint rövidfilmeket tartalmaz, kevesebb a felhasználók által feltöltött tartalom, mint a YouTube esetében.

A médiamegosztó portálok a közösségi média kategóriájába sorolhatók, melynek lényege, hogy ezek az oldalak azonnali lehetőséget biztosítanak a felhasználóknak a megosztott tartalmakra való reagálásra. A videómegosztók akár speciális közösségi oldalaknak is felfoghatók, a legnépszerűbb oldalak között szerepel a Youtube, IndaVideo, Vimeo, Videá.⁸⁶ Éppen ezért a felfokozott interakció számos veszélyt rejt magában, hiszen rengeteg oldal biztosítja az anonimitást, vagy legalábbis lehetőség van az identifikáció kijátszására. Egy 2018. júliusban készített felmérés⁸⁷ az alábbi oldalakat sorolta a legtöbb felhasználóval rendelkező portálok közé:

	Közösségi média platformok	Használók száma (millió)
1	Facebook	2989
2	YouTube	1900
3	WhatsApp	1500
4	Facebook Messenger	1300
5	WeChat	1040
6	Instagram	1000
7	QQ	806
8	QZone	563
9	Tik Tok	500
10	Sina Weibo	411
11	Twitter	336
12	Reddit	330
13	Baidu Tiba	300
14	Skype	300
15	LinkedIn	294
16	Viber	260
17	Snapchat	255
18	Line	203
19	Pinterest	200
20	Telegram	200
21	Tinder	100

1. táblázat – A legnépszerűbb médiamegosztó platformok rangsorolása a felhasználók száma alapján

Ezen portálok közül elsődlegesen a Youtube az, mely videók megosztásával foglalkozik, ugyanakkor számos honlapon lehetőség van rövidebb videók közzétételére, mint amilyen az Instagram, a Facebook vagy a Pinterest. A Facebook esetében külön veszélyt rejt magában a Facebook Live azonnali

⁸⁶ SIMON ANDRÁS: Percemberek – Népszerű videómegosztó oldalak, in *Figyelő*, 2007/51(9), 26-27.

⁸⁷ Most famous social network sites worldwide as of October 2018, ranked by number of active users (in millions) (elérhető: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>, letöltve: 2018. december 14.).

megosztási lehetősége, mely élő közvetítést kínálva a moderáció nehézségeit vonja maga után, a fentebb említett esethez hasonlóan.

Az említett jogsértések és több hasonló természetű botrány felszínre hozta azokat a lényeges kérdéseket a médiamegosztó portálokkal kapcsolatban, melyeket nem lehet kikerülni. Ki tartozik felelősséggel a portálokra feltöltött tartalmakért? Mennyiben tehetőek felelőssé maguk az oldalak azokért a videókért, amelyeket a felhasználók közzétesznek rajtuk? Milyen jogi következményekkel kell számolniuk a hasonló videók vagy kompromittáló képek megosztóinak?

Amikor egy hasonlóan kurrens és lényeges téma felmerül, természetesen számos oldalról meg lehet közelíteni, melyek ugyanúgy relevánsak lehetnek a megoldások keresése szempontjából. Fontosnak tartom a jelenség pszichológiai vonatkozásának megvizsgálását, hiszen Celsus híres szavaival élve „*A jog a jó és méltányos művészete*”⁸⁸, melynek minden körülmények között törekednie kell arra, hogy előrébb vigye a társadalom fejlődését, hogy ne süllyedjünk le a barbárság állapotába. Emellett jogi oldalról is fontos megvizsgálni, mely szabályozások vonatkoznak a médiamegosztó portálokra (elsősorban a YouTube felhasználói feltételeire koncentrálva), milyen esetleges szankciókat helyeznek kilátásba a jogsértőkkel szemben? Cikkemben tölcser-felépítést alkalmazva szeretném bemutatni először azon társadalomlélektani és médiaszociológiai vonatkozásokat, melyek indokoltá teszik a szabályozás fokozott jelentőségét. Ezt követően, cikkem második felében kitérek a releváns szabályozási területekre, a vonatkozó jogforrások ismertetésére, kezdve az USA szabályozásával, valamint a YouTube irányelvek ismertetésével, jogi relevanciájával. Végül kitérek az uniós szabályozás lényegi vonatkozásaira, melyek tagorszádként Magyarország számára is jogalkotási kötelezettséget jelentenek. Végül, elsősorban a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvényre fókuszálva bemutatom a hazai szabályozást. Megvizsgálom, melyek azok az alkotmányos alapjogok, melyek kiemelten sérülhetnek a jogsértő tartalmak következtében, majd rátérek arra, hogy elsődlegesen milyen szankcionálási lehetőségek állnak rendelkezésre; közjog, vagy a magánjog terebélyében tartozik-e ezek elbírálása. Ezt követően jogösszehasonlító elemzés keretében megvizsgálom, melyik szabályozás tekinthető a legfejlettebbnek, valamint milyen előrelépési lehetőségek állnak rendelkezésre a fentebb említett jogsértések és etikai visszaélések kiküszöbölése céljából.⁸⁹

1. MÉDIASZOCIOLÓGIAI ÉS SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI KITEKINTÉS

Mivel a fentebb említett jogsértéseknek nem csak jogi következményei lehetnek, hanem komoly pszichológiai traumákat okozhatnak a megtekintők körében, így egy átfogóbb médiaszociológiai és szociálpszichológiai vizsgálat elengedhetetlen a hatások következményeinek teljes körű ismeretéhez. A médiaszociológia a szociológia és a médiatudomány határterületeként elsősorban a média társadalomra gyakorolt hatását vizsgálja. Különböző szinteken foglalkozik hatásaival és befolyásolásának módjaival. Globalizálódó társadalmunknak köszönhetően a média a mindennapi élet részévé vált, ennek köszönhetően a felnövekvő generációk szocializációjában is fontos szerepet játszik, éppen ezért kiemelt jelentősége van a szociálpszichológiai kutatásoknak.

1.1. Média és agresszió

Az első jelenség, melynek terjedésére a tömegkommunikáció jelentős hatást gyakorolt, az agresszió mértéke.⁹⁰ Az agresszió meghatározása rendkívül nehéz feladat, ugyanis számos módon és formában (aktív/passzív, verbális/fizikai, közvetlen/közvetett) előfordulhat, ugyanakkor ezek közös jellemzője az, hogy az agresszor valamilyen kellemetlenséget okoz áldozatának.⁹¹

⁸⁸ Celsus, Ulp. D. 1, 1, 1, 1.

⁸⁹ Projekt hivatkozása: EFOP-3.6.1-16-2016-00017 Nemzetköziesítés, oktatói, kutatói és hallgatói utánpótlás megteremtése, a tudás és technológiai transzfer fejlesztése, mint az intelligens szakosodás eszközei a Széchenyi István Egyetemen

⁹⁰ ANDERSON, C. A., BUSHMAN, B. J.: The effects of media violence on society, in *Science*, 2002/295(5564), 2377-2379.

⁹¹ BUSS, A. H., SCHEIER, M. F., FENIGSTEIN, A.: Self-awareness and physical aggression, in *Journal of Experimental Social Psychology*, 1974/10(3), 264-273.

Az egyik leghíresebb szociálpszichológiai kísérletben Bandura,⁹² óvodás gyerekeknek ötperces filmet mutatott be, melyben egy felnőtt, verbális agresszió kíséretében egy Bobónak nevezett, embernagyságú műanyag babát ütlegelt. A kísérlet célja az volt, hogy feltárják milyen hatásai vannak a médiában látott agresszióknak a nézőkre, különös tekintettel a fiatal korosztályra. A kontrollesoportnak mindennemű következmény nélkül vetítették le a filmet, viszont a két kísérleti csoport azt is láthatta, hogy a modellt nyújtó felnőtt jutalomban vagy büntetésben részesül agresszív megnyilvánulását követően. A kutatók azt vizsgálták, hogyan alakul a három csoportban az agresszív megnyilvánulások gyakorisága, amikor szabadon játszhattak a Bobo babával.

Az eredmény beigazolta az előzetesen felállított hipotéziseket. Azok a gyerekek, akik a modell büntetését látták, szignifikánsan kevesebb agressziót mutattak a babával szemben, mint a másik két csoport. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy ők egyáltalán nem sajátították el az agresszív viselkedést, csupán annyit, hogy míg a viselkedés elsajátítása a modell hatására esetükben is megtörténik, viszont annak kivitelezése a negatív következmény csatolása miatt elmarad. Bandura e híres megfigyelésén alapul az ún. társas kognitív elmélet, melynek lényege, hogy a viselkedési repertoárunkat elsődlegesen a szocializáció során sajátítjuk el tanulás következtében.⁹³ Ennek eredményeképpen a közvetlen megerősítés mellett a megfigyeléses tanulás kiemelt szerepet játszik az agresszív viselkedési formák elsajátításában. Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni a személyiségjellemzőket, valamint a kognitív tényezőket sem, mint amilyen a temperamentum, vagy az attitűd, melyek szintén szerepet játszanak abban, hogy valaki hajlamos lesz-e agresszióra egy adott szituációban. Ugyanakkor e kísérlet, valamint az ezen alapuló további kutatások mind a médiaplatformok negatív hatásait támasztják alá, mely a lentebb kifejtett jogi szabályozás szükségességét igazolja.

Egy másik híres elmélet, mely az agresszió és a média kapcsolatát vizsgálja, egészen a görögökig nyúlik vissza és a katarzisélmélet elnevezést kapta.⁹⁴ Platón amellet foglalt állást, hogy egy cselekvés megfigyelése arra késztet minket, hogy mi is hasonlóan cselekedjünk, míg Arisztotelész az érzelmek katartikus kifejezésének tisztító hatásait emelte ki. E megközelítés szerint az érzelmek elfojtása könnyen agresszív cselekedetekben, betegségekben manifesztálódik, így ezek kifejezése elengedhetetlen a személyiség megtisztulása szempontjából – ugyanakkor ennek alátámasztására semmilyen kísérleti bizonyíték nincsen.

Ezzel hozható összefüggésbe a bullying jelensége, ami a bántalmazás egyik válfajaként terjedt el, melyben nagy szerepet játszottak a médiamegosztó portálok, többek között a Facebook és a YouTube. Dan Olweus⁹⁵ norvég kutató definíciója szerint a bullying azt jelenti, hogy valaki „ismételten és hosszabb időn át negatív cselekedeteknek van kitéve egy vagy több más személy részéről”. A PewDiePie-hoz hasonló felhasználók negatív megnyilvánulásai és gyakran diszkriminatív nyelvhasználata a verbális agresszió elterjedését válthatja ki követői körében, akik egymással szemben is használják a megbotránkoztató kifejezéseket, melynek akár végzetes következményei is lehetnek, depresszióhoz, vagy öngyilkossághoz⁹⁶ vezetve. Ugyanez vonatkozik a durván agresszív nyelvhasználatú videoklipekre, vagy számokra, melyek kutatások szerint növelik az agresszív megnyilvánulások mértékét a társadalomban.⁹⁷ Az anonimitásnak és a laza szabályozási hálónak köszönhetően azonban nagyon nehéz tetten érni az esetleges zaklatókat, így kérdésessé válik a portálok felelőssége a hasonló esetekben.

⁹² BANDURA, A.: Vicarious Processes: A Case of No-Trial Learning, in *Advances in Experimental Social Psychology*, 1965, 2, 11-79.

⁹³ Uo.

⁹³ Uo.

⁹⁴ SCHEFF, T. J. – BUSHNELL, D. D.: A theory of catharsis, in *Journal of Research in Personality*, 1984/18(2), 238-264.

⁹⁵ OLWEUS, D. – LIMBER, S. P.: Some problems with cyberbullying research, in *Current Opinion in Psychology*, 2018/19, 139-143.

⁹⁶ BAUMAN, S. – TOOMEY, R. B. – WALKER, J. L.: Associations among bullying, cyberbullying, and suicide in high school students, in *Journal of Adolescence*, 2013/36(2), 341-350.

⁹⁷ ANDERSON, C. A. – CARNAGEY, N. L., Eubanks, J.: Exposure to violent media: The effects of songs with violent lyrics on aggressive thoughts and feelings, in *Journal of Personality and Social Psychology*, 2003/84(5), 960-971.

1.2. Média és identitás

A médiának különösen a serdülők identitásfejlődésében van kiemelt szerepe, ugyanakkor a felnőttek nézeteit is könnyen manipulálhatja egy-egy provokatív tartalom.⁹⁸ Mint láthattuk a kognitív társas megközelítés elméletének ismertetésekor, a szocializáció során a látott viselkedésminták integrálásával alakítjuk ki saját énképünket. Mivel globalizált társadalmunk integráns része a média, éppen ezért ezeknek a hatásoknak is kiemelt jelentősége van. Erikson⁹⁹ pszichoszociális teóriája szerint a serdülőkor az identitás elérésének időszaka, mely során a fiatal a másoktól elkülönült személyiségét szilárdítja meg. E folyamatban a szülők és a gondozók nyújtják az elsődleges modellt, ugyanakkor jelentős szerepe van a kortársaknak, valamint a médiában megjelenő véleményvezéreknek is, mint amilyen Logan Paul, vagy Sam Pepper. Amennyiben a fiatal negatív viselkedést sajátít el ebben a kiemelten érzékeny időszakban, identitásának részévé válik az agresszív, érzéketlen és elfogadhatatlan megnyilvánulási repertoár.

Emellett ingatag önértékelésük is könnyen csorbat szenved a szexista, homofób, vagy rasszista megnyilvánulások hallatán, mely komoly önértékelési zavarok kialakulását idézheti elő. Ha nem szabályozzuk kellőképpen ezeket a tartalmakat, egy agresszióra deszenzitizált és bántóan szokimondó generáció felnövekedését idézhetjük elő, mely a becsületsértés határát súrolja megnyilvánulásaival.

Ha a jogsértő, vagy azok határát élesen súroló eseteknek nincs következménye a médiamegosztó portálokon, mi több, a „jogsértő” felhasználók követőinek száma töretlen, a serdülők azt pozitív megerősítésként fogják rögzíteni, a negatív viselkedés jutalmazásaként. Ennek következtében könnyen beépül saját énképükbe, melyet egy későbbi szituációban alkalmazhatnak, hiszen előzetes tapasztalataik alapján ezek a viselkedési megnyilvánulások széles körben elfogadottak és sikeresek.¹⁰⁰

1.3. Média és nemi szerepek

A médiában megjelenő szexuális tartalmak kendőzetlen ábrázolása a fiatalok eltorzult képét alakíthatja ki saját nemi identitásukról, melynek kialakulása szintén a serdülőkor és a fiatal felnőttkor időszakára tehető.¹⁰¹ Emellett természetesen az önértékelés alakulásában is fontos szerepet játszanak az agyonretusált és eltorzított képek, melyek elsősorban az Instagram felületén terjedtek el, ugyanakkor ennek jogsértő volta természetesen nem tárgyalható és nem tartozik ezen dolgozat témaköréhez.

Ugyanakkor a szexuálisan provokatív tartalmak és a visszaélések, mint amilyen a 15 éves chicagói lány esetében is történt, mind az aberrációk kialakulásának és elterjedésének táptalajaként szolgálhatnak a társadalomban. Ezen provokatív tartalmak gyakran a videóklipekben, vagy filmelőzetesekben is megjelennek, ennek szabályozása pedig egyértelműen a médiamegosztó portálok szerkesztőire helyezi a felelősséget, akik nem megfelelően végzik ezeknek a kiszűrését.

1.4. Média és egészség

Kutatások igazolják, hogy a médiában megjelenő reklámok, valamint a véleményvezérek e területen mutatott viselkedése és szokásai összefüggésbe hozhatóak az egészséggel kapcsolatos viselkedési mintákkal a társadalomban, mint amilyen a dohányzás, a drog-, vagy alkoholfogyasztás, a szexuális aktivitás, illetve a táplálkozás.

Az Instagramon gyakoriak a különböző evési zavarokat hirdető posztok, melyek szinte követendőként ábrázolják azt, ha valaki kórosan sovány, vagy tetemes mennyiségű fehérjét és egyéb izomtömeg-növelő szert visz be a szervezetébe. Természetesen ezek egészségügyi kockázatára ezen tartalmak nem hívják fel a figyelmet, komoly testképzavarokat kialakítva a felhasználók körében.¹⁰²

Emellett a negatív szokások követendőként való feltüntetése, mint amilyen a mértéktelen alkoholfogyasztás, vagy a marihuána konzumpció, szintén gyakran jelenik meg a YouTube videók repertoárjában. A nyíltan egészségkárosító magatartások, mint amilyen a fojtogató játék, a

⁹⁸ BAJOMI-LÁZÁR Péter: Manipulál-e a média?, in *Médiakutató*, 2017/18(4), 61-79.

⁹⁹ ERIKSON, E. H.: Identitásválság önéletrajzi vetületben, in Erikson: *A fiatal Luther és más írások*, 1991, Gondolat Kiadó, Budapest, 401–436.

¹⁰⁰ ARNETT, J. J.: The psychology of globalization, in *American Psychologist*, 2002/57(10), 774-783.

¹⁰¹ ERIKSON, E. H.: Identitásválság önéletrajzi vetületben, in Erikson: *A fiatal Luther és más írások*, 1991, Gondolat Kiadó, Budapest, 401–436.

¹⁰² McLEAN, S. A. – PAXTON, J. – WERTHEIM, E. H.: The role of media literacy in body dissatisfaction and disordered eating: A systematic review, in *Body Image*, 2016/19, 9-23.

mosókapszula-evés, vagy a fahéj kihívás (hogy csak néhányat említsek), pedig kifejezetten halálos kimenetelűek lehetnek. Egy 13 éves holland fiú öt napig volt kómában, mert a fahéjfogyasztást követően oxigénhiányos állapot alakult ki a szervezetében.¹⁰³ 2017-ben pedig 220 mosókapszula mérgezést regisztráltak Amerikában, amely a következő évben tovább emelkedett. Ebben az esetben történt közbelépés a YouTube moderátorai részéről: nyilvánosan bejelentették, hogy azonnal törlik azokat a felvételeket, amelyek a mosókapszulák elfogyasztását ábrázolják.¹⁰⁴ Ugyanakkor kérdés, hogy időben történt-e a közbeavatkozás, vagy szigorúbb szűrők alkalmazása mellett lehetőség lett volna a halálesetek és súlyos egészségkárosító magatartások elkerülésére.

1.5. Média és kisebbségi csoportok

A médiamegosztó portálokon gyakran jelennek meg nyíltan antiszemita, vagy rasszista tartalmak, melyek moderálására sok esetben nem kerül sor (lásd PewDiePie). Huntermann és Morgan vizsgálata szerint¹⁰⁵ ennek három lényegi következménye lehet az identitásfejlődésben. Egyrészt, a kisebbségi csoportokhoz tartozók ennek köszönhetően negatívan élhetik meg saját etnikai identitásukat, mely csökkent önértékelés és torz énkép kialakulásához vezethet. A másik lehetőség, hogy egyenesen megtagadják a kisebbségi csoporthoz való tartozásukat, nem azonosulnak etnikai hovatartozásukkal. A harmadik eshetőség szerint a domináns csoporttal szembeni ellenérzés kialakulásához vezet, mely növeli a csoportok közti ellenségeskedés mértékét.

Ez a jelenség a szegregáció fokozódó kialakulásához vezet, valamint növeli a kisebbségi csoportokról kialakított sztereotípiák fennállását, ezáltal hozzájárulva ezen nézetek fenntartásához, integrálásához. Ennek veszélyeit számos történelmi példa is illusztrálja, a náci propaganda terjesztésében is kiemelt szerep jutott a média csatornáinak, mely lehetővé tette annak minél szélesebb körben való terjedését és elfogadottá válását.

A kulturális appropriáció jelensége is a támadások keresztútjába került az elmúlt években, hírességek sokasága osztott meg az Instagramon, Snapchaton olyan képeket, melyek etnikai kisebbségek kulturális értékeit sajátították ki szórakoztató és népszerűsítő céljak érdekében.¹⁰⁶ Ezeket rendszerint sűrű bocsánatkérések és szánakozó videók követték, azonban a valós probléma abban rejlik, hogy ezek elszaporodása milyen konfliktusokat fog kialakítani az eltérő csoportok között. Természetesen ezen esetekben a tartalmakat feltöltők felelőssége is lényeges, ugyanakkor meg kell vizsgálni azt is, milyen szankciók követik a hasonló visszaéléseket a médiamegosztó portálok moderátorai, esetlegesen a hatóságok által.

ÖSSZEGZÉS

E szociálpszichológiai kitekintésemnek természetesen nem az a célja, hogy kizárólag a pszichológiai problémákkal, valamint következményekkel foglalkozzon, ugyanakkor úgy gondolom, hogy mind a pszichológia, mind a szociológia olyan interdiszciplináris tudományterületnek számít, mely a jogi szabályozás indokoltságát is megköveteli. A felvázolt negatív társadalmi hatások, valamint etikai dilemmák mind a médiamegosztó portálok fokozott szabályozásának szükségességét indukálják. Fontos a megfelelő tájékoztatás, valamint az egyének szerepe, ugyanakkor vannak olyan esetek, amikor e felelősség megosztott voltát kell középpontba állítani.

Emellett a szociális és pszichológiai következmények szoros összefüggésbe hozhatóak az alapvető jogok sérelmével, mint amilyen az emberi méltósághoz való jog, az élet és testi épség védelme, valamint az emberek egyenlősége. Ezen alapjogok gyakran a véleménynyilvánítás

¹⁰³ STERN: GEFÄHRLICHES ZIMT-SPIEL: Teenager tagelang im Koma (elérhető: <https://www.stern.de/panorama/gesellschaft/cinnamon-challenge--junge-schluckt-zimt-und-liegt-tagelang-im-koma-6624630.html>, letöltve: 2018. december 20.).

¹⁰⁴ PETKAR, SOFIA: Clean Up Your Act: Tide pod challenge is a dangerous new craze that sees teens risk serious illness by eating washing machine tablets (elérhető: <https://www.thesun.co.uk/news/5330494/tide-pod-challenge-dangerous-new-craze-meme/>, letöltve: 2018. december 20.).

¹⁰⁵ HUNTEMANN, N. – MORGAN, M.: Mass media and identity development, in Singer, D. G., Singer, J. L. (szerk.): *Handbook of children and the media*, 2001, CA: Sage, Thousand Oaks, 309-322.

¹⁰⁶ THE WALL: What is cultural appropriation and why is it so offensive? (elérhető: <https://www.theweek.co.uk/cultural-appropriation>, letöltve: 2018. december 21.).

következtében sérülhetnek és ezen esetekben elengedhetetlen a szükségességi-arányossági teszt vizsgálata. Ezt a magyar alkotmánybíróság a 30/1992-es határozatának¹⁰⁷ keretében dolgozta ki, mely értelmében egy alapvető jog korlátozása csak egy másik alapvető jog, vagy alkotmányos érdek védelme érdekében, feltétlenül szükséges mértékben és az elérni kívánt céllal arányosan történhet, valamint lényegi tartalma nem üresíthető ki. Cikkem második felében az alapjogok vizsgálatának is fejezetet szentelek, valamint a magyar szabályozás ismertetésével fejtem ki az ide vonatkozó jogi gyakorlatot.

E terjedelmes kitekintésnek lényegi jelentősége van, hiszen ezzel szeretném alátámasztani a jogi szabályozás fontosságát és a portálok fokozott felelősségét. Ezzel talán egy másik megközelítésben is rávilágítok arra, hogy milyen fontos a megfelelő moderáció, valamint a jogsértő, vagy annak határát súroló tartalmak mielőbbi kiszűrése.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] ANDERSON, C. A., BUSHMAN, B. J.: The effects of media violence on society, in *Science*, 2002/295(5564).
- [2.] ANDERSON, C. A., CARNAGEY, N. L., EUBANKS, J.: Exposure to violent media: The effects of songs with violent lyrics on aggressive thoughts and feelings, in *Journal of Personality and Social Psychology*, 2003/84(5).
- [3.] ARNETT, J. J.: The psychology of globalization. in *American Psychologist*, 2002/57(10).
- [4.] BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: Manipulál-e a média?, in *Médiakutató*, 2017/18(4).
- [5.] BANDURA, A.: Vicarious Processes: A Case of No-Trial Learning, in *Advances in Experimental Social Psychology*, 1965/2.
- [6.] BAUMAN, S., TOOMEY, R. B., WALKER, J. L.: Associations among bullying, cyberbullying, and suicide in high school students, in *Journal of Adolescence*, 2013/36(2).
- [7.] BUSS, A. H., SCHEIER, M. F., FENIGSTEIN, A.: Self-awareness and physical aggression, in *Journal of Experimental Social Psychology*, 1974/10(3).
- [1.] ERIKSON, E. H.: Identitásválság önéletrajzi vetületben, in Erikson: *A fiatal Luther és más írások*, 1991, Gondolat Kiadó, Budapest.
- [2.] HUNTEMANN, N., MORGAN, M.: Mass media and identity development, in Singer, D. G., Singer, J. L. (szerk.): *Handbook of children and the media*, 2001, CA: Sage, Thousand Oaks.
- [8.] LINKLETTER, M., GORDON, K., DOOLEY, J.: The choking game and YouTube: a dangerous combination, in *Clinical Pediatrics*, 2010/49.
- [9.] MCLEAN, S. A., PAXTON, J., WERTHEIM, E. H.: The role of media literacy in body dissatisfaction and disordered eating: A systematic review, in *Body Image*, 2016/19.
- [10.] OLWEUS, D., LIMBER, S. P.: Some problems with cyberbullying research, in *Current Opinion in Psychology*, 2018/19.
- [11.] SCHEFF, T. J., BUSHNELL, D. D.: A theory of catharsis, in *Journal of Research in Personality*, 1984/18(2).
- [12.] SIMON ANDRÁS: Percemberek – Népszerű videómegosztó oldalak, in *Figyelő*, 2007/51(9).

ELEKTRONIKUS HIVATKOZÁSOK

- [1.] GHOSHAL, ABHIMANYU: 15-year-old girl's sexual assault streamed on Facebook Live (elérhető: https://thenextweb.com/us/2017/03/22/15-year-old-girls-sexual-assault-streamed-on-facebook-live/#.tnw_gJDpwCTj#.tnw_kcJMBiUX, letöltve: 2018. december 12.)
- [2.] GRIFFIN, ANDREW: Logan Paul Video: What did controversial footage show and what is Aokigahara, the Japanese 'Suicide Forest'? (elérhető: <https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/logan-paul-video-what-is-aokigahara-suicide-forest-show-youtube-post-dead-body-latest-news-a8137561.html>, letöltve: 2018. december 14.)
- [3.] HERN, ALEX: FamilyOfFive: YouTube bans 'pranksters' after child abuse conviction (elérhető: <https://www.statista.cohttps://www.theguardian.com/technology/2018/jul/19/youtube->

¹⁰⁷ 30/1992. (V. 26.) AB hat., ABH 1992, 167, 181.

- bans-familyofive-pranksters-michael-heather-martin-child-abuse-conviction, letöltve: 2018. december 14.)
- [4.] MORRIS, CHRIS: Popular YouTube Streamer Promotes Channel That Publishes Anti-Semitic Content (elérhető: <http://fortune.com/2018/12/11/pewdiepie-esemicolonr-controversy/>) (Letöltés dátuma: 2018. december 14.)
 - [5.] Most famous social network sites worldwide as of October 2018, ranked by number of active users (in millions) (elérhető: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>, letöltve: 2018. december 14.)
 - [6.] PETKAR, SOFIA: Clean Up Your Act: Tide pod challenge is a dangerous new craze that sees teens risk serious illness by eating washing machine tablets (elérhető: <https://www.thesun.co.uk/news/5330494/tide-pod-challenge-dangerous-new-craze-meme/>, letöltve: 2018. december 20.)
 - [7.] RUSSELL, JON: YouTube is equally to blame for Logan Paul's video (elérhető: <https://techcrunch.com/2018/01/03/youtube-is-equally-to-blame-for-logan-pauls-video/?guccounter=1>, letöltve: 2018. december 22.)
 - [8.] SEETHARAMAN, DEEPA: Facebook, Rushing Into Live Video, Wasn't Ready for Its Dark Side (elérhető: <https://www.wsj.com/articles/in-rush-to-live-video-facebook-moved-fast-and-broke-things-1488821247>, letöltve: 2018. december 12.)
 - [9.] SMITH, DAVE: People are outraged at a YouTube 'prank' showing a fake kidnapping and murder (elérhető: <https://www.businessinsider.com/sam-pepper-killing-best-friend-youtube-prank-incites-outrage-2015-12>, letöltve: 2018. december 14.)
 - [10.] STERN: Gefährliches Zimt-Spiel: Teenager tagelang im Koma (elérhető: <https://www.stern.de/panorama/gesellschaft/cinnamon-challenge--junge-schluckt-zimt-und-liegt-tagelang-im-koma-6624630.html>, letöltve: 2018. december 20.)
 - [11.] THE WEEK: What is cultural appropriation and why is it so offensive? (elérhető: <https://www.theweek.co.uk/cultural-appropriation>, letöltve: 2018. december 21.)
 - [12.] VICE NEWS: Suicide Forest in Japan (elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=4FDSdg09df8>, letöltve: 2018. december 21.)

JOGFORRÁSOK

- [1.] 30/1992. (V. 26.) AB hat., ABH 1992, 167, 181.
- [2.] Celsus, Ulp. D. 1, 1, 1, 1.

A TITKOS INFORMÁCIÓGYŰJTÉS FELETT GYAKOROLHATÓ ALKOTMÁNYOSSÁGI KONTROLL LEHETSÉGES ESZKÖZEI¹⁰⁸

Absztrakt

Tanulmányomban a titkos információgyűjtés alkotmányossági kérdéseivel foglalkoztam. Dolgozatom kiindulópontja egy Emberi Jogok Európai Bírósága által hozott határozat, melyben a fórum a titkos információgyűjtés engedélyezésével kapcsolatos kérdéseket elemezte. Ez alapján vizsgáltam a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló törvényben szabályozott intézményt, rávilágítva a lehetséges hiányosságokra.

Kulcsszavak: titkos információgyűjtés, nemzetbiztonsági szolgálat, engedély, kontroll.

BEVEZETÉS

Korunk technológiai vívmányainak eredményeként az ember magánszférája sokkal kiszolgáltatottabbá vált mások, köztük az állam, és az államon keresztül, az általa irányított hatóságok számára. A XXI. században olyan eszközök állnak a rendelkezésére, melyek a leghatékonyabb módon képesek információkat összegyűjteni, rendszerezni, elemezni és legátláthatóbban a megfigyelők birtokába juttatni. Ilyen információk egyaránt kapcsolódhatnak egy emberhez, emberek csoportjához, vagy akár szervezetekhez is. A megszerzett információk olyan minőségűek is lehetnek, melyek megismerése rendkívül negatívan befolyásolhatja a megfigyelt alany magánszférájában, kisebb-nagyobb közösségi környezetében, illetve a társadalomban róla kialakult véleményt, és ez egyaránt hordozhat magában erkölcsi, illetve jogi hátrányokat is.

A fenti alapgondolatból kiindulva vizsgálom tehát a titkos információgyűjtéssel kapcsolatos kérdéseket. Foglalkozom a titkos információgyűjtés elrendelésével, annak lehetséges problémáival. Majd a titkos információgyűjtés elrendelését követő kontrolleszközöket és jogorvoslati lehetőségeket tanulmányozom, feltárva a szabályozásban felmerülő hiányosságokat. Zárásként pedig egy külön fejezetben összegzem az általam tett megállapításokat, következtetéseket.

1. A TITKOS INFORMÁCIÓGYŰJTÉS ELRENDELÉSE

1.1. Felvezető: a titkos információgyűjtés és az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete

A konkrét ügyben¹⁰⁹ egy civilszervezet két tagja fordult az Emberi Jogok Európai Bíróságához (továbbiakban: EJEB vagy Bíróság), miután a Terrorelhárítási Központ felhatalmazást kapott arra, hogy mind a konkrét bűncselekmények gyanúja, mind pedig a nemzetbiztonsági célból a terrorizmus elleni küzdelem és a Magyarország területén kívül bajba jutott magyar állampolgárok megsegítése érdekében titkos információgyűjtést végezhesen. A kérelmezők az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló Egyezmény 8. cikkére¹¹⁰ hivatkozva azt sérelmezték, hogy a rendőrségről szóló 1994. évi XXXVI. törvény¹¹¹ (továbbiakban: Rtv.) szerinti megfigyelés keretében

¹⁰⁹ Lásd: Szabó és Vissy kontra Magyarország ügy (37138/14. sz. kérelem).

¹¹⁰ „1. Mindenkinek joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák. 2. E jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges.” Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezmény, 8. cikk – Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog.

¹¹¹ Lásd: A rendőrségről szóló 1994. évi XXXVI. törvény 7/E. § (3) bekezdés.

akár indokolatlan és a magánszféra védelmét aránytalanul sértő intézkedések alanyai lehetnek, különösen bírói kontroll hiányában.¹¹²

Az EJEH határozatában részletesen kifejti álláspontját a titkos információgyűjtést illetően.¹¹³ A Bíróság kiemelte, hogy a nemzetbiztonsági érdek és a magánélethez való jog közötti egyensúly megteremtésekor az állami hatóságoknak van bizonyos mértékű mérlegelési jogköre, továbbá azt, hogy a megfigyeltnek nem feltétlenül kell előre tudnia a titkos megfigyelésről, de a nemzeti jogszabályoknak kellően világosnak kell lenniük ahhoz, hogy az állampolgárok részére világosság váljon, hogy milyen feltételek és körülmények között jogosultak a hatóságok a nemzetbiztonság védelme érdekében behatolni a magánszférába.¹¹⁴ Az EJEH továbbá arra a megállapításra jutott a titkos információgyűjtés szabályozásával kapcsolatban, hogy problémás az előzetes bírói engedélyeztetés hiánya.¹¹⁵ Azt is kijelenti, hogy vagy független testületnek kell engedélyeznie a megfigyelést, vagy az engedélyező testület tevékenységét kell a bíróságnak vagy független testületnek ellenőriznie. Ennek megfelelően ezen a téren főszabály szerint az ellenőrzést a független bíróság végzi, az egyéb megoldások pedig a kivételt képezik, amelyeket alaposan meg kell vizsgálni. Viszont az ilyen intézkedések előzetes engedélyezése nem abszolút követelmény, mivel ahol kiterjedt utólagos bírósági felügyelet működik, ott ez is ellensúlyozhatja a rendszer hiányosságait.¹¹⁶ Láthatjuk, hogy a határozatában a Bíróság állításai egymásnak ellentmondanak. Egyrésztől aggályosnak tartja, hogy nem a bíróság – mint külön hatalmi ág – engedélyezi előzetesen a titkos információgyűjtés hiányát, másrésztől viszont elfogadhatónak tartja azt, ha kiterjedt utólagos bírósági felügyelet működik. Tanulmányom hátralévő részében a hivatkozott EJEH-döntésnek tükrében fogom vizsgálni a hatályos szabályozást. Itt a központi kérdés a következő: mennyire hatékony a hatályos szabályozás? Kibontva a kérdést, arra kell választ adni, hogy megfelelő garanciarendszer alapján működik-e a titkos információgyűjtés, annak elrendelésétől, egészen a jogorvoslati lehetőségekig. Továbbá rendelkezésre állnak-e a szükséges jogi eszközök mind az érintett(ek), mind a nemzetbiztonsági szervek feletti ellenőrzést gyakorló szerv(ek)/személy(ek) számára ahhoz, hogy ellensúlyozni tudják a nemzetbiztonsági szervek „hatalmát”? Hangsúlyos lesz továbbá a politikai és jogi kontroll elhatárolása is. A jogi és politikai felügyelet közti különbség nem csak a kontrollt gyakorló szervet, hanem az ellenőrzés módját is meghatározza. A politikai szervek értékválasztási és célszerűségi szempontok alapján mérlegelnek döntésük meghozatala előtt. A jogi döntés alapja pedig a jogszabályok betartása a döntéshozatal során.¹¹⁷

1.2. Külső engedélyhez kötött titkos információgyűjtés

Az Nbtv. rendelkezései szerint a nemzetbiztonsági szolgálatok a törvényben meghatározott feladataik teljesítése érdekében titkos információgyűjtést folytathatnak. A nemzetbiztonsági szolgálatok a titkos információgyűjtés speciális eszközeit és módszereit csak akkor használhatják, ha az e törvényben meghatározott feladatok ellátásához szükséges adatok más módon nem szerezhetők meg.¹¹⁸ A nemzetbiztonsági szolgálatok külső engedély alapján

- a) a nyilvános vagy a közönség részére nyitva álló hely kivételével lakást, egyéb helyiséget, bekerített helyet, illetve a közösségi közlekedési eszköz kivételével járművet, továbbá az érintett személy használatában lévő tárgyat titokban átkutathatják, az észlelteket technikai eszközzel rögzíthetik,
- b) a nyilvános vagy a közönség részére nyitva álló hely kivételével a lakásban, egyéb helyiségben, bekerített helyen, illetve a közösségi közlekedési eszköz kivételével járművön történeteket

¹¹² CSINK LÓRÁNT – TÖRÖK RÉKA: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a Szabó és Vissy kontra Magyarország ügyben. A magánszféra védelme és a titkos információgyűjtés dilemmái, in *Jogesetek Magyarázata* 2017/4. szám, 71.

¹¹³ Szabó és Vissy kontra Magyarország ügy (37138/14. sz. kérelem), ítélet, Strasbourg 2016. január 12. (továbbiakban: Határozat).

¹¹⁴ Határozat 57. és 60-62. pont.

¹¹⁵ Határozat 73. pont.

¹¹⁶ Határozat 77. pont.

¹¹⁷ CSINK – TÖRÖK: i. m. 71.

¹¹⁸ A nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény (továbbiakban: Nbtv.) 53. § (1)-(2) bekezdés.

titokban technikai eszközzel megfigyelhetik és rögzíthetik, illetve az ehhez szükséges technikai eszközt az alkalmazás helyén elhelyezhetik,

- c) postai küldeményt vagy beazonosítható személyhez kötött egyéb zárt küldeményt titokban felbonthatnak, annak tartalmát megismerhetik, ellenőrizhetik és rögzíthetik,
- d) elektronikus hírközlési szolgáltatás keretében elektronikus hírközlő hálózat vagy eszköz útján, illetve információs rendszeren folytatott kommunikáció tartalmát titokban megismerhetik és rögzíthetik,
- e) információs rendszerben kezelt adatokat titokban megismerhetnek, az észlelteket technikai eszközzel rögzíthetik, illetve az ehhez szükséges elektronikus adatot az információs rendszerben, illetve a szükséges technikai eszközt - a nyilvános vagy a közönség részére nyitva álló hely kivételével - lakásban, egyéb helyiségben, bekerített helyen, illetve - a közösségi közlekedési eszköz kivételével - járműben, továbbá az érintett személy használatában lévő tárgyban elhelyezhetik.¹¹⁹

A titkos információgyűjtés engedélyezésére irányuló kérelmet a főigazgatója nyújthat be.¹²⁰ A titkos információgyűjtést törvényben meghatározott esetekben¹²¹ a Fővárosi Törvényszék elnöke által kijelölt bíró engedélyezi, minden más törvényben meghatározott esetben az igazságügyért felelős miniszter ad engedélyt a titkos információgyűjtés lefolytatására. A bíró, illetve az igazságügyért felelős miniszter (továbbiakban együtt: engedélyező) az előterjesztés benyújtásától számított 72 órán belül határozatot hoz. Az előterjesztésnek helyt ad, vagy azt megalapozatlansága esetén elutasítja. A határozat ellen fellebbezésnek nincs helye.¹²² Az engedélyező a titkos információgyűjtést e törvény eltérő rendelkezése hiányában esetenként legfeljebb 90 napra engedélyezi. Ezt a határidőt az engedélyező indokolt esetben – a főigazgatók előterjesztése alapján – e törvény eltérő rendelkezése hiányában további 90 nappal meghosszabbíthatja.¹²³

Mint látjuk, az engedélyezés joga megoszlik a végrehajtó hatalom és az igazságszolgáltató hatalom „képviselői” között. Tehát a miniszter, mint politikai szereplő, a bíró, mint jogi szereplő vesz részt az engedélyezésben. Említésre méltó, hogy az Alkotmánybíróság is foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy alkotmányosan elfogadható-e a titkos információgyűjtés igazságügyi miniszter által történő engedélyezése, és a jogszabályi környezetet figyelembe véve arra a következtetésre jutott, hogy a garanciarendszer elégséges.¹²⁴ A felvezetésben megállapítottak alapján elméletileg a minisztert a célszerűség, míg a bírót a jogszerűség vezérli az döntéshozatal során. Véleményem szerint azonban e kettősségnek az engedélyezés során nincs értelme, hiszen a minisztert és a bírót is ugyanazok a rendelkezések kötik. A miniszter pusztán célszerűségi-politikai megfontolásból nem adhat engedélyt, ha annak jogszabályi feltételei hiányoznak. Máshogy megközelítve a kérdést: ha a jogszabályi feltételek fennállnak, akkor az engedély megadható, de ez nem feltétlenül jelenti, hogy az engedélyező megadja az engedélyt, hiszen megalapozottság nélkül elutasíthatja azt. Tehát szükségszerű, hogy a bíró is vizsgáljon célszerűségi okokat, hiszen, ha nem vizsgálná azokat, alkalmatlan lenne az engedélyezési jog gyakorlására. Ezzel párhuzamosan szükségszerű az is, hogy a miniszter is vizsgáljon jogszerűségi okokat. Itt tehát egyértelműen összefonódik a jogi és politikai kontroll, így az engedélyezés esetén nem beszélhetünk tisztán jogi és politikai mérlegelésről.

Ez azonban azt a kérdést veti fel, hogy szükséges-e egyáltalán kétfelé osztani az engedélyezési jogosultságot? Terjedelmi okokból nem tudom részletesen vizsgálni a bíró és a miniszter hatáskörébe tartozó, a titkos információgyűjtés elrendelésének alapjául szolgáló törvényi feltételeket. Annyit azonban általánosságban elmondhatok az Nbtv. alapján, hogy a miniszter engedélyezési körébe tartozó esetek számszerűleg felülmúlják a bírói hatáskörébe tartozó feltételeket. További kérdésként merül fel az is, hogy a bíró, illetve miniszter milyen információkkal rendelkeznek az engedély megadásához. Nem kérdéses, hogy a miniszter politikai minőségben, könnyebben jut a döntés alapjául szolgáló információhoz, ellentétben a bíróval, akinek kompetenciája kérdéses lehet. Figyelembe véve azt a tényt is, hogy a miniszternek és a bírónak is 72 órája van az engedély megadására.

¹¹⁹ Nbtv. 56. §.

¹²⁰ Nbtv. 57. § (1) bekezdés.

¹²¹ Nbtv. 5. § b), d), h)-j) és 6. § d), i), l)-n) pontok.

¹²² Nbtv. 58. § (1)-(3) bekezdés.

¹²³ Nbtv. 58. § (4) bekezdés.

¹²⁴ 32/2013. (XI. 22.) AB határozat.

Ebből következik a következő kérdéses szabály: az Nbtv. ugyanis nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a főigazgató egyszerre több okra is hivatkozzon engedélyezés iránti kérelmében.¹²⁵ Így előfordulhat, hogy főigazgató bírói és miniszteri engedélyt igénylő okokat is megjelöl ugyanabban a kérelemben. Nyilvánvalóan nem lenne probléma abban az esetben, ha a miniszter és a bíró is megadja az engedélyt. Arra azonban nem találunk szabályozást, hogy mi van, ha az egyik jogosult megadja az engedélyt, a másik viszont elutasítja azt. Logikai következtetés az lenne, hogy ebben az esetben a nemzetbiztonsági szolgálat, csak abban az esetben folytathat le titkos információgyűjtést, amelyre az engedélyt megkapta. Viszont nincs rá garancia, hogy erre a nemzetbiztonsági szolgálatok tekintettel lesznek. Ez a probléma továbbá hatékonysági okokat is felvet: ha a főigazgató ugyanabban a kérelemben több okra is hivatkozik, azt nyilvánvalóan szükségességi-hatékonysági okokból teszi, így a „nem teljes” információgyűjtés a (nemzet)biztonsági érdekeket veszélyeztetheti.

Végezetül meg kell említeni azt is, hogy az engedélyező pozitív és negatív tartalmú határozata ellen kizárt a fellebbezés.¹²⁶ Így az engedélyező határozata ellen csakis a bírói út marad. Itt érdemes a már hivatkozott EJEB határozatra utalni, miszerint a Bíróság aggályosnak tartja az előzetes bírói engedélyezés hiányát. Azonban arra nem ad választ, hogy az engedély megadása mikor számít előzetesnek, hiszen a titkos információgyűjtésre jogosító engedély és az engedély felülvizsgálata is lehet előzetes.¹²⁷ Az Nbtv. alapján az előzetesség az engedély megadására vonatkozik és nem annak felülvizsgálatára. Tehát az engedélyező előzetesen megadja az engedélyt, és a titkos információgyűjtés végrehajtásakor van lehetőség az engedélyező határozat bírói felülvizsgálatára. Az EJEB-nek való megfelelés érdekében a jogalkotó az Nbtv. és az Infotv. módosítását tervezi, mellyel a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóságot (továbbiakban: NAIH vagy Hatóság) jogosítaná fel az engedély előzetes felülvizsgálatára.¹²⁸ A dolgozat lezárásáig csak a tervezet áll rendelkezésünkre,¹²⁹ így ezzel részletesen nem foglalkozom. Azt viszont érdemes megvizsgálni, hogy szükséges-e egyáltalán az engedélyező határozat előzetes felülvizsgálata. Utaltam rá, hogy az EJEB szerint nem abszolút követelmény az előzetes engedélyezés, ha megfelelő jogorvoslati rendszer működik. Lényeges kiemelni azt is, hogy a NAIH az elrendelő határozat jogszerűségét vizsgálja a felülvizsgálat során, így elméletileg kizárt lenne a célszerűségi vizsgálat.¹³⁰

Úgy gondolom, hogy mind titkos információgyűjtés engedélyezése, mind pedig a felülvizsgálat tekintetében a célszerűségi szempontú vizsgálat dominál, hiszen a jogszerűségi feltételeknek való megfelelés – pl. előterjesztés tartalmi elemeinek való megfelelés¹³¹ – könnyebben ellenőrizhető, míg a célszerűségi vizsgálat részletesebb és komolyabb megfontolást igényel. Úgy is mondhatnánk, hogy a szubjektív benyomások felértékelődnek, melyet szakmai ismertek befolyásolnak. Ez az előzetes engedélyezésre is rányomja bélyegét, hiszen nem mindegy, hogy az engedély előzetes felülvizsgálata során mit vizsgál a jogosult. Meggyőződésem, hogy, ha előzetes engedélyezés intézményét bevezeti a jogalkotó, annak kizárólag akkor van értelme, ha célszerűségi és jogszerűségi vizsgálat is biztosított, hiszen így nyújt megfelelő garanciarendszert a szabályozás. Erre pedig olyan szerv/személy alkalmas, aki célszerűségi kérdésben is kompetenciával rendelkezik.

1.3. Külső engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés

A titkos információgyűjtés keretében a nemzetbiztonsági szolgálatok

- a) felvilágosítást kérhetnek;
- b) a nemzetbiztonsági jelleg leplezésével információt gyűjthetnek;
- c) titkos kapcsolatot létesíthetnek magánszeméllyel;
- d) az információgyűjtést elősegítő információs rendszereket hozhatnak létre és alkalmazhatnak;
- e) sérülést vagy egészségkárosodást nem okozó csapdát alkalmazhatnak;

¹²⁵ Az előterjesztésnek tartalmaznia kell a titkos információgyűjtés megnevezését és szükségességének indokolását. Nbtv. 57. § (2) bekezdés b) pont.

¹²⁶ Nbtv. 58. § (3) bekezdés.

¹²⁷ CSINK – TÖRÖK: i. m. 76.

¹²⁸ Itt értsd: titkos információgyűjtésre jogosító engedély megadása előtti felülvizsgálat.

¹²⁹ <http://www.kormany.hu/download/9/d5/21000/Nbtv-Infotv%20m%C3%B3dos%C3%ADt%C3%A1s%20Normasz%C3%B6veg%20Bindokol%C3%A1s.pdf> (letöltés ideje: 2018. október 1.).

¹³⁰ CSINK – TÖRÖK: i. m. 77.

¹³¹ Nbtv. 57. § (2) bekezdés.

- f) a saját személyi állományuk és a velük együttműködő természetes személyek védelmére, valamint a nemzetbiztonsági jelleg leplezésére fedőokmányt készíthetnek és használhatnak fel;
- g) fedőintézményt hozhatnak létre és tarthatnak fenn;
- h) a feladataik által érintett személyt, valamint az azzal kapcsolatba hozható lakást, egyéb helyiséget, bekerített helyet, továbbá nyilvános vagy a közönség részére nyitva álló helyet, illetve járművet titokban megfigyelhetnek, a történekről információt gyűjthetnek, valamint az észlelteket technikai eszközzel rögzíthetik;
- i) a külső engedélyhez kötött titkos információgyűjtés esetén igénybe vehető eszközökön kívül beszélgetést lehallgathatnak, az észlelteket technikai eszközzel rögzíthetik;
- j) elektronikus hírközlési eszközön vagy információs rendszeren folytatott kommunikáció tényének a megállapításához, az elektronikus hírközlési eszköz vagy információs rendszer azonosításához, illetve hollétének megállapításához szükséges adatokat megszerezhetik.¹³²

A külső engedélyhez nem kötött nemzetbiztonsági szolgálatok általi titkos információszerzési eljárásoknak nincs jogszabályban rögzített időkorlátja, azonban az érintett alapjogát érintő intézkedésnél a célhoz kötöttség, szükségesség-arányosság elvét figyelembe kell venni és ez így egyfajta időkeretet is ad az eljárás során az ilyen eszközök, módszerek alkalmazásának.¹³³ Az engedélyezést nem igénylő titkos információgyűjtéssel kapcsolatban két észrevételem van. Az egyik az engedélyezés hiánya. Az engedély hiányát pedig a titkos információgyűjtés során felhasználható eszközök teszik szükséglettelenné. Eszerint az engedélyezést nem igénylő titkos információgyűjtés eszközei „enyhébbek”, vagyis kevésbé alkalmasak a magánszférába való beavatkozásra. Valóban így van ez? Vizsgáljuk meg az Nbtv. 54. § (1) bekezdésének b) pontját: *a nemzetbiztonsági szolgálatok a nemzetbiztonsági jelleg leplezésével információt gyűjthetnek*. E szabály tulajdonképpen a titkos információgyűjtést jelenti, tehát magába foglalja mind az engedélyhez kötött, mind az engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés lehetőségét is, szükséglettelenné téve ezzel az engedélyhez kötött titkos információgyűjtés intézményét.

A másik észrevétel a titkos információgyűjtés időkorlátjának hiányához kapcsolódik. Itt ugyanis a titkos információszerzési eljárásoknak nincs jogszabályban rögzített időkorlátja, azonban az érintett alapjogát érintő intézkedésnél a célhoz kötöttség, szükségesség-arányosság elvét figyelembe kell venni és ez így egyfajta időkeretet is ad az eljárásnak.¹³⁴ Ebben az esetben a jogalkotó a nemzetbiztonsági szolgálatok mérlegelésére bízta a titkos információgyűjtés időtartamának meghatározását. Az Nbtv. még csak utalást sem tesz arra vonatkozóan, hogy milyen szempontokat kell mérlegelni, ami a visszaélés lehetőségét hordja magában. Török Réka szerint a célhoz kötöttség és a szükségesség-arányosság elvét kell figyelembe venni. Ezt a megállapítást annyiban helyesbíteném, hogy a célhoz kötöttséget és a szükségesség-arányosság elvét kellene figyelembe venni, hiszen pusztán egy elv léte, esetleg szem előtt tartása még nem feltétlenül jelenti az elv megtartását.

1.4. Kivételes engedélyezés

A nemzetbiztonsági szolgálatok főigazgatói az engedélyhez kötött titkos információgyűjtés folytatását legfeljebb az engedélyező döntéséig engedélyezhetik, ha a titkos információgyűjtés külső engedélyeztetése olyan késsedelemmel járna, amely az adott ügyben nyilvánvalóan sértené a nemzetbiztonsági szolgálat eredményes működéséhez fűződő érdeket. A külső engedély iránti előterjesztést a nemzetbiztonsági szolgálatok főigazgatói kötelesek engedélyezésükkel egyidejűleg benyújtani.¹³⁵

Kivételes engedélyezés esetén a nemzetbiztonsági szolgálat főigazgatója kap mérlegelési jogosultságot. Visszavetítve a jogi és politikai kontrollal kapcsolatos kérdéskörre, mi történik akkor, ha a főigazgató bírói engedélyhez kötött nemzetbiztonsági érdekre hivatkozik az utólag előterjesztett engedélyében? A bíróság ebben az esetben vagy megadja az engedélyt, vagy nem. Ha nem adja meg az engedélyt, akkor – a bíróság csak jogszerűségi vizsgálatát figyelembe véve – jogellenességre hivatkozik. Már utaltam rá, hogy azzal az állásponttal nem értek egyet, miszerint a bíró csak

¹³² Nbtv. 54. § (1) bekezdés.

¹³³ TÖRÖK RÉKA: Nemzetbiztonsági célú információgyűjtés és magánszféra, in CSINK LÓRÁNT (szerk.): *A nemzetbiztonság kihívásainak hatása a magánszférára*, 2017, Vareg Kft., Budapest, 196.

¹³⁴ Uo. 196.

¹³⁵ Nbtv. 59. § (1)-(2) bekezdés.

jogszerűségi, a miniszter pedig csak célszerűségi okokat vizsgál az engedélyező döntésének meghozatala során. Itt is látjuk, hogy a bírónak szükségképpen vizsgálnia kell a célszerűségi okokat, mivel ha a főigazgató halasztást nem tűrő körülményekre hivatkozik, és a jogszabályi feltételek fennállnak az engedély megadásához, akkor a bíróság csak a jogszerűsége hivatkozva nem biztos, hogy megadja az engedélyt. Ebben az esetben ugyanis a bírói engedélyezés intézménye kiüresedne.

2. KONTROLLESZKÖZÖK ÉS JOGORVOSLATI LEHETŐSÉGEK A TITKOS INFORMÁCIÓGYŰJTÉS ELRENDELÉSÉT KÖVETŐEN

2.1. Nemzetbiztonsági Bizottság

Az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény (továbbiakban: Ogytv.) kötelezővé teszi a nemzetbiztonsággal foglalkozó állandó bizottság¹³⁶ létrehozását.¹³⁷ Az Országgyűlés a nemzetbiztonsági szolgálatok parlamenti ellenőrzését Nemzetbiztonsági Bizottsága (továbbiakban: Bizottság) közreműködésével látja el.¹³⁸ A parlamenti ellenőrzés gyakorlása során a Bizottság¹³⁹

- a) tájékoztatást kérhet a minisztertől és a miniszter egyidejű értesítése mellett a nemzetbiztonsági szolgálatok főigazgatóitól az ország nemzetbiztonsági helyzetéről, a nemzetbiztonsági szolgálatok működéséről és tevékenységéről;
- b) tájékoztatást kérhet az érintett minisztertől és a főigazgatóktól az engedélyhez kötött titkos információgyűjtés és a kivételes engedélyezési eljárásról;
- c) kivizsgálhatja a nemzetbiztonsági szolgálatok jogellenes tevékenységére utaló panaszokat, ha a panaszos miniszter vizsgálati eredményét nem fogadja el, és a panasz súlya a bizottsági tagok legalább egyharmadának szavazata szerint a vizsgálatot indokoltá teszi;
- d) ha valamely nemzetbiztonsági szolgálat jogszabályellenes vagy nem rendeltetésszerű tevékenységét feltételezi, vizsgálat lefolytatására felkérheti a minisztert, aki a vizsgálat eredményéről tájékoztatja a Bizottságot;
- e) ha valamely nemzetbiztonsági szolgálat jogszabályellenes működését észlel, elrendelheti a vizsgálatot folytatathat le, amely során betekinthez a nemzetbiztonsági szolgálatok nyilvántartásában lévő, az adott ügyre vonatkozó iratokba, meghallgathatja a nemzetbiztonsági szolgálatok munkatársait;
- f) ha bármely módon valamely nemzetbiztonsági szolgálat jogszabályellenes vagy nem rendeltetésszerű működését észleli, felhívhatja a minisztert a szükséges intézkedés megtételére, és kezdeményezheti a felelősség megvizsgálását.¹⁴⁰

Amint látjuk, a Bizottság széleskörű jogosítványokkal rendelkezik a nemzetbiztonsági szolgálatok feletti ellenőrzésben. Azonban ebben az esetben is felmerül a jogi és politikai ellenőrzés dilemmája. A kiemelt ellenőrzési jogosítványok döntő többségben jogszerűségi elemeket hordoznak magukban, viszont a Bizottság egyértelműen politikai fórumként vesz részt a nemzetbiztonsági szervezetek feletti ellenőrzésben. Így tehát van egy politikai szervezet, mely jogszerűségi kérdéseket is vizsgál. Lényeges kiemelni a bizottságokat illetően, hogy itt a politikai vizsgálat már nem (csak) a célszerűségi vizsgálatot jelenti, hiszen egyértelműen megjelenik a „hagyományos” értelemben vett politikai minőség is, ami tulajdonképpen a pártérdeket, máshogy fogalmazva a kormányzati és ellenzéki összeütközéseket is jelenti.

A politikai minőséget illetően hangsúlyozandó, hogy a Nemzetbiztonsági Bizottság állandó bizottság, mely az Ogytv. rendelkezései szerint arányos összetételű, tehát leképezi az plenáris

¹³⁶ Az állandó bizottság az Országgyűlés kezdeményező, javaslattevő, véleményező, törvényben és a határozati házsabályi rendelkezésekben meghatározott esetekben ügydöntő, valamint a kormányzati munka ellenőrzésében közreműködő szerve, amely az Alaptörvényben, törvényben, a határozati házsabályi rendelkezésekben, továbbá az Országgyűlés egyéb határozataiban meghatározott hatáskörét gyakorolja. Az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény (továbbiakban: Ogytv.) 15. § (1) bekezdés.

¹³⁷ Ogytv. 16. § (2) bekezdés.

¹³⁸ Nbtv. 14. § (1) bekezdés.

¹³⁹ A tanulmányban nem foglalkozom a Bizottság teljes ellenőrzési jogkörével, csak a téma szempontjából leglényegesebb elemeket emelem ki.

¹⁴⁰ Lásd: Nbtv. 14. § (4) bekezdés.

létszámarányokat,¹⁴¹ és határozatait a jelen lévő bizottsági tagok több mint felének szavazatával hozza.¹⁴² A Bizottság nemzetbiztonsági szolgálatok feletti ellenőrzésének hatékonysága ebből a szempontból kérdéses lehet. Nem mindegy ugyanis, hogy a Bizottságot döntéseinek meghozatala során célszerűségi vagy jogszerűségi szempontok motiválják. Ez természetesen függ a mindenkori Bizottság összetételétől. Véleményem szerint a Bizottság munkájában inkább a politikai szempontok motiválnak, tekintettel a Bizottság jellegére. Viszont ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy a nemzetbiztonsági szolgálatok feletti ellenőrzésre abszolút alkalmatlan lenne, hiszen a Bizottság vizsgálja a nemzetbiztonsági szolgálatok jogszerű működését is. Azonban kérdéses, hogy a jogszerűségi szempontú vizsgálat mennyire van alárendelve a politikai döntéseknek. Hozzátenném, hogy az Alkotmánybíróság, mint külső kontroll letéteményeseként megfelelőnek tekintette a Nemzetbiztonsági Bizottságot.¹⁴³

Az Országgyűlésnek továbbá lehetősége van vizsgálóbizottságot is létrehozni az ellenőrzési feladatkörében felmerülő, közérdekű, interpellációval, kérdéssel (azonnali kérdéssel) nem tisztázható ügy megvizsgálására.¹⁴⁴ A vizsgálóbizottság a vizsgálati tevékenységével összefüggő irattal, adattal vagy egyéb információval rendelkező személyt, szervet vagy szervezetet a vizsgálati tevékenységében való közreműködésre kötelezheti. Az együttműködésre kötelezettet adatszolgáltatási kötelezettség, megjelenési kötelezettség, illetve nyilatkozattételi kötelezettség terheli.¹⁴⁵ Kérdéses azonban, hogy az együttműködésre kötelezett mennyire tesz eleget adatszolgáltatási és nyilatkozattételi kötelezettségének, tekintettel a nemzetbiztonsági szolgálatokat övező titkosságra. A hatékonyság körében még megemlítendő a vizsgálóbizottság paritásos jellege is.¹⁴⁶ Eszerint a vizsgálóbizottságban a kormányzóoldal és az ellenzék egyenlő arányban képviselteti magát. Így megint a politikai és jogi jellegű ellenőrzés kérdései merülnek fel: a bizottság tagjainak döntését vajon politikai motivációk vezérlik, vagy tisztán jogszerűségi szempontok befolyásolják őket. Véleményem szerint a politikai megfontolások ledominálják a jogszerűségi szempontokat. Ez nem azt jelenti, hogy nem vizsgál jogszerűségi okokat a vizsgálóbizottság, de a döntéshozatal mindenképpen érdekközpontú lesz. Viszont – szemben a Nemzetbiztonsági Bizottsággal – a vizsgálóbizottság paritásos összetétele mindenképpen érdekesebb helyzeteket teremt, hiszen ebben az esetben a kormányzó pártok nem uralják a vizsgálóbizottságot, ami nem teszi egyértelművé a vizsgálat kimenetelét.

2.2. Alapvető jogok biztosa

A megfelelő alapjogvédelem biztosításához a legfontosabb jogállási-szervezeti kritérium egyértelműen az alapjogvédő intézmény függetlensége: az intézmény legyen független az általa vizsgálható, ellenőrizendő szervektől. E követelmény elsősorban a végrehajtó hatalomtól való függetlenséget jelenti. Emellett következik belőle az az igény is, hogy senkinek – még a törvényhozásnak – se legyen joga befolyást gyakorolni az alapjogvédő eljárására. A függetlenség követelményével párban jár a pártatlanság kritériuma, amely alapján az adott intézménynek elfogulatlanul, részrehajlás nélkül kell vizsgálatot folytatnia és intézkednie.¹⁴⁷

Az alapvető jogok biztosának feladatát az Alaptörvény határozza meg: Az alapvető jogok biztosa alapjogvédelmi tevékenységet lát el, eljárását bárki kezdeményezheti. Az alapvető jogok biztosa az alapvető jogokkal kapcsolatban tudomására jutott visszaéléseket kivizsgálja vagy kivizsgáltatja, orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményez.¹⁴⁸ Az alapvető jogok biztosa a parlamenti ellenőrzés elkülönült szerve, így nem hatóság, nem orvosol közvetlenül jogsértéseket, hanem kezdeményezi a jogsértések orvoslását,¹⁴⁹ tehát működésének célja

¹⁴¹ Az állandó bizottság munkájában bizottsági tagként lehetőség szerint minden képviselőcsoportból annyi képviselő vehet részt, amennyi a képviselőcsoportok közötti létszámaránynak megfelel. Ogytv. 17. § (1) bekezdés.

¹⁴² Ogytv. 27/C. § (2) bekezdés.

¹⁴³ 9/2014. (III.21.) AB határozat.

¹⁴⁴ Ogytv. 24. § (1) bekezdés.

¹⁴⁵ Ogytv. 25. § (1)-(2) bekezdés.

¹⁴⁶ Ogytv. 24. § (5) bekezdés.

¹⁴⁷ SOMODY BERNADETTE: Alapjogvédelem a bíraskodáson túl: Ombudsmanok és alapjogvédő hatóságok Magyarországon, in *Fundamentum* 2010/2. szám, 11.

¹⁴⁸ Alaptörvény 30. cikk (1)-(2) bekezdés.

¹⁴⁹ CSINK LÓRÁNT: *Alkotmányjog. Jogi szakvizsga jegyzet*, 2012, Novissima Kiadó, Budapest, 252.

az összes alapvető (alkotmányos) joggal, valamint az alkotmányos elvekkel és tilalmakkal kapcsolatos jogvédelem.¹⁵⁰ Az is hangsúlyozandó, hogy az alapvető jogok biztosá inkább tekinthető jogi ellenőrző fórumnak, mintsem politikainak. A független jogi minőség egyik legfőbb garanciája, hogy az alapvető jogok biztosát és helyetteseit az Országgyűlés az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával hat évre választja.¹⁵¹

Az alapvető jogok biztosának feladat- és hatásköreit az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény (továbbiakban: Ajbtv.) határozza meg.¹⁵² Az alapvető jogok biztosához bárki fordulhat, ha megítélése szerint egy közigazgatási szervtevékenysége vagy mulasztása a beadványt tevő személy alapvető jogát sérti vagy annak közvetlen veszélyével jár (továbbiakban együtt: visszasság).¹⁵³ Az alapvető jogok biztosá szilárd garanciáját nyújt az alapjogok védelme érdekében. Mivel a nemzetbiztonsági szolgálatok közigazgatási szervnek minősülnek,¹⁵⁴ ezért e szervek is az alapvető jogok biztosá által lefolytatott vizsgálat alanyivá válhatnak. Itt viszont meg kell vizsgálni, hogy ki kezdeményezheti az eljárást. Az Ajbtv. szerint bárki az alapvető jogok biztosához fordulhat, de az alapvető jogok biztosá csakis a beadványt előterjesztő személy jogának sérelmével vagy közvetlen veszélyeztetésével kapcsolatos vizsgálatot folytathat le. A titkos információgyűjtés lényege pedig a titkosság, így az érintett nem feltétlenül szerez tudomást az őt érintő megfigyelésről, ami lehetetlenné teszi a számára, hogy az alapvető jogok biztosához forduljon.

Az alapvető jogok biztosá azonban hivatalból is eljárást indíthat természetes személyek pontosan meg nem határozható, nagyobb csoportját érintő visszasság kivizsgálására vagy egy alapvető jog érvényesülésének átfogó vizsgálatára.¹⁵⁵ A titkos információgyűjtés azonban nem feltétlenül irányul természetes személyek pontosan meg nem határozható, nagyobb csoportja irányába, hiszen egy személyt is meg lehet figyelni, így a jogvédelem korlátozott. Az alapvető jog érvényesülésének vizsgálata is lehetőséget biztosít az alapvető jogok biztosának vizsgálatára a nemzetbiztonsági szolgálatokkal szemben, de ebben itt is alapvető feltétel, hogy az alapvető jogok biztosának tudomására jusson a vizsgálandó körülmény.

Az alapvető jogok biztosá nemzetbiztonsági szolgálatokkal szemben lefolytatott vizsgálatának vannak akadályai: vizsgálata során nem tekinthet be

- a) a nemzetbiztonsági szolgálatokkal együttműködő magánszemélyek azonosítására szolgáló nyilvántartásba,
- b) a nemzetbiztonsági szolgálatok által titkos információgyűjtésre használt eszközök és módszerek működésének és működtetésének műszaki-technikai adatait tartalmazó vagy az azokat alkalmazó személyek azonosítását lehetővé tevő iratba,
- c) a rejtjeltevékenységgel és kódolással kapcsolatos iratba,
- d) a nemzetbiztonsági szolgálatok objektumaival és állományával kapcsolatos biztonsági dokumentumokba,
- e) a biztonsági okmányvédelemmel és technológiai ellenőrzéssel kapcsolatos iratba,
- f) olyan iratba, amelynek megismerése az információforrás azonosítását lehetővé tenné, valamint
- g) olyan iratba, amelynek megismerése a nemzetbiztonsági szolgálatok külföldi partnerszolgálatok irányában vállalt kötelezettségeit sértene.¹⁵⁶

Véleményem szerint azonban a fentiek nem feltétlenül szolgálnak az alapvető jogok biztosá vizsgálatának akadályaként. Úgy gondolom, hogy ami leginkább a megismerési lehetőséget korlátozhatja, a törvény által nem nevesített esetek: a nemzetbiztonsági szolgálatok – ahogy korábban már rávilágítottam – a nyilvánosságot jelentős mértékben kizárják működésükből. Megítélésem szerint a jogszabályok nem tudják maximálisan garantálni a szervezetek működésének nyilvánosságát, ezért a

¹⁵⁰ VARGA ZS. ANDRÁS: Az Országgyűlés független szervei, in TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ, SCHANDA BALÁZS (szerk): *Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*, 2015, HVG-ORAC Lap- és könyvkiadó Kft., Budapest, 305.

¹⁵¹ Alaptörvény 30. cikk (3) bekezdés.

¹⁵² Az alapvető jogok biztosának feladat- és hatásköreit az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény (továbbiakban: Ajbtv.) 1. § (1) bekezdés.

¹⁵³ Ajbtv. 18. § (1) bekezdés.

¹⁵⁴ A központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2010. évi XLIII. törvény 1. § (2) bekezdés h) pont és 5. § f) pont.

¹⁵⁵ Ajbtv. 18. § (4) bekezdés.

¹⁵⁶ Ajbtv. 23. § (2) bekezdés.

nemzetbiztonsági szolgálatoknak széles mérlegelési lehetőségük van a vizsgálat során gyakorolható megismerési jogok korlátozására. Összegezve a fentieket, megítélésem szerint az alapvető jogok biztosa általánosságban megfelelő alapjogvédelmi fórumot jelent. Azonban a fentiek alapján a hatékonyság korlátozott a titkos információgyűjtéssel kapcsolatos esetekben. Ez egyaránt igaz az alapvető jogok biztosa vizsgálatának megindulásában, és egyaránt igaz az alapvető jogok biztosa vizsgálatának lefolytatásában és eredményességében.

2.3. Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság

A NAIH autonóm államigazgatási szerv. Hatóság feladata a személyes adatok védelméhez, valamint a közérdekű és a közérdekből nyilvános adatok megismeréséhez való jog érvényesülésének ellenőrzése és elősegítése.¹⁵⁷ E minőségében a NAIH kvázi ombudsmani feladatokat lát el: az Alaptörvény VI. cikk (2) bekezdésében rögzített jogok érvényesülésében működik közre. Ugyanakkor az Infotv. hatósági jogköröket is rögzít: e minőségében az információs jogokkal összefüggő, végrehajtó hatalmi hatásköröket gyakorol. A NAIH jogállása tehát kettős: egyfelől kvázi ombudsmani funkciót ellátva közreműködik a személyes adatok védelméhez és a közérdekű adatok nyilvánosságához való jogok érvényesülése érdekében. Másrészt hatósági jogköröket gyakorol, mint végrehajtó hatalmi szerv. A NAIH függetlenségének garanciális szabálya, hogy csak törvénynek van alárendelve, feladatkörében nem utasítható, a feladatát más szervektől elkülönülten, befolyásolástól mentesen látja el. A Hatóság számára feladatot csak törvény állapíthat meg,¹⁵⁸ bár elnökét a miniszterelnök javaslata alapján a köztársasági elnök nevezi ki,¹⁵⁹ és államszervezeti szempontból sem mondhatjuk azt, hogy a végrehajtó hatalomtól független lenne, hiszen a NAIH, mint hatóság, maga is a végrehajtó hatalom része.¹⁶⁰

A Hatóság hivatalból és kérelemre is eljárhat. A Hatóságnál bejelentéssel bárki vizsgálatot kezdeményezhet arra hivatkozással, hogy személyes adatok kezelésével, illetve a közérdekű adatok vagy a közérdekből nyilvános adatok megismeréséhez fűződő jogok gyakorlásával kapcsolatban jogsérelem következett be, vagy annak közvetlen veszélye fennáll.¹⁶¹ Az alapvető jogok biztosa is fordulhat bejelentéssel Hatósághoz, amennyiben vizsgálata során a személyes adatok védelméhez, illetve a közérdekű vagy a közérdekből nyilvános adatok megismeréséhez való joggal összefüggő visszasságot érzél.¹⁶² A kérelemre történő eljárás esetén a nyelvtani értelmezésből az olvasható ki, hogy a Hatóság eljárásának nem feltétele, a közvetlen érintettség, ha a személyes adatok kezelésével, illetve a közérdekű adatok vagy a közérdekből nyilvános adatok megismeréséhez fűződő jogok gyakorlásával kapcsolatban jogsérelem következett be, vagy annak közvetlen veszélye fennáll. Így nem szükséges, hogy a titkos információgyűjtéssel érintett kérelmezze a Hatóság eljárását. Ebből a szempontból a kérelmezők köre szélesebb az alapvető jogok biztosa eljárásának kezdeményezésére jogosultak körénél. Viszont lényeges, hogy a NAIH csak is az Alaptörvény VI. cikk (3) bekezdésben foglalt alapjogok védelme érdekében léphet fel, így nem biztosítja például az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésben foglalt jogok oltalmát. Ebből a szempontból tehát a NAIH szűkebb alapjogvédelmi tevékenységet lát el, mint az alapvető jogok biztosa.

3. KONKLÚZIÓK, ÉS DE LEGE FERENDA JAVASLATOK

A tanulmányból egyértelműen kitűnik, hogy a titkos információgyűjtés egy rendkívül szerteágazó, számos oldalról megközelíthető téma, és éppen ez teszi olyan izgalmassá, egyben rendkívül bonyolulttá a kutatási területtel kapcsolatos vizsgálatot. E fejezetben a megállapításaimat összegzem, és módosítási javaslatokat teszek egy hatékonyabb szabályozás érdekében.

A külső engedélyhez kötött titkos információgyűjtéssel kapcsolatban az engedélyezés kizárólagos jogát a miniszter hatáskörébe utalnám, tekintettel az adott fejezet megállapításaira. Ezzel

¹⁵⁷ Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény (továbbiakban: Infotv.) 38. § (1)-(2) bekezdés.

¹⁵⁸ Infotv. 38. § (5) bekezdés.

¹⁵⁹ Infotv. 40. § (5) bekezdés.

¹⁶⁰ CSINK – TÖRÖK: i. m. 77.

¹⁶¹ Infotv. 52. § (1) bekezdés.

¹⁶² Ajbvt. 6. §.

megoldódna a párhuzamos engedélyezés problémája, továbbá a módosítási javaslat hatékonysági szempontból is indokolt lenne, hiszen szem előtt kell tartani a (nemzet)biztonsági érdekeket is. Hangsúlyozni kell, hogy a miniszternek nincs korlátlan lehetősége a titkos információgyűjtés engedélyezésére, hiszen jogszerűségi és célszerűségi okokat is vizsgálnia kell a határozathozatal előtt. Garanciális szabályt jelenthet továbbá az előzetes felülvizsgálat intézménye is, de csak abban az esetben, ha a felülvizsgálati jogkör biztosítja a visszaélések elkerülését. Csink Lóránttal és Török Rékával egyetértve¹⁶³ a NAIH alkalmas lehet a titkos információgyűjtés lefolytatására jogosító engedély előzetes felülvizsgálatára. Viszont az alkalmasság csak abban az esetben biztosított, ha a Hatóság egyaránt vizsgálhat jogszerűségi és célszerűségi körülményeket is. Kiemelendő, hogy a Hatóság előzetes felülvizsgálat tárgyában hozott határozata elleni jogorvoslat kérdését is részletesen szabályozni kell, hiszen a sorozatos felülvizsgálat ellehetlenítheti az engedély megadását, ami egyértelműen veszélyeztetné a nemzetbiztonsági szolgálatok munkáját, sértve a szükségesség-arányosság követelményét. Ebben az esetben ugyanis a mérleg túlságosan is az engedélyezési folyamat és az engedélyezésben résztvevő szervek/személyek oldalára billenne, kockáztatva a (nemzet)biztonsági érdekeket.

A külső engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtést illetően javaslom, hogy az Nbtv. 54. § (1) bekezdés b) pontjában meghatározott rendelkezést – miszerint a titkos információgyűjtés keretében a nemzetbiztonsági szolgálatok a nemzetbiztonsági jelleg leplezésével információt gyűjthetnek – helyezték hatályon kívül, hiszen ez korlátlan lehetőséget biztosít a nemzetbiztonsági szolgálatoknak a titkos információgyűjtés lefolytatására. Ez a rendelkezés egyértelműen kiüresíti az engedélyhez kötött titkos információgyűjtés intézményét, megteremtve a korlátlan visszaélés lehetőségét a nemzetbiztonsági szolgálatok számára. Emellett szükséges, hogy a jogalkotó ebben az esetben is – hasonlóan a külső engedélyhez kötött titkos információgyűjtéshez – határozzon meg egy konkrét időintervallumot, mely korlátok közé szorítja az engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés lefolytatásának terjedelmét.

Az alapvető jogok biztosa jogvédelmi funkciójának hatékonyságát erősítené azon javaslatom, hogy a kérelemre induló eljárás esetén a biztosnak ne csak a beadványt tevővel kapcsolatos visszasságok vizsgálatára terjedjen ki hatásköre, mivel a titkos információgyűjtéssel érintett személy nem feltétlenül szerez tudomást az őt érintő megfigyelésről (annak ellenére, hogy a tudomásszerzés egyértelműen korlátozott, mégsem zárható ki teljes mértékben). Ezzel lehetőség nyílna, hogy a titkos információgyűjtéssel érintett személy nevében más kérelmezze az alapvető jogok biztosának eljárást. Habár ennek realitása vitatható, a leghatékonyabb jogvédelem elérésre törekedve szükséges a megfelelő jogszabályi környezet kialakítása.

Összegezve a leírtakat: láthatjuk, hogy a nemzetbiztonsági szolgálatokkal kapcsolatos alkotmányossági vizsgálatok számos területet érintenek/érinthetnek, továbbá a nyilvánosság hiánya is rendkívül megnehezíti a kutatást. Tanulmányomban részletesen megvizsgáltam a vonatkozó szakirodalmat, illetve a hatályos szabályozást egyaránt, és ebből vontam le saját következtetéseimet, valamint tettem meg de lege ferenda javaslataimat. Bízom benne, hogy a tanulmányban leírtak iránymutatóként szolgálnak mind a jogalkotó, mind a jogalkalmazó számára egy optimálisabb jogszabályi környezet megteremtéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] CSINK LÓRÁNT: *Alkotmányjog. Jogi szakvizsga jegyzet*, 2012, Novissima Kiadó, Budapest.
- [2.] CSINK LÓRÁNT – TÖRÖK RÉKA: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a Szabó és Vissy kontra Magyarország ügyben, *A magánszféra védelme és a titkos információgyűjtés dilemmái*, in *Jogesetek Magyarázata* 2017/4. szám.
- [3.] SOMODY BERNADETTE: Alapjogvédelem a bíraskodáson túl: Ombudsmanok és alapjogvédő hatóságok Magyarországon, in *Fundamentum* 2010/2. szám.
- [4.] TÖRÖK RÉKA: Nemzetbiztonsági célú információgyűjtés és magánszféra, in CSINK LÓRÁNT (szerk.): *A nemzetbiztonság kihívásainak hatása a magánszférára*, 2017, Vareg Kft., Budapest.

¹⁶³ CSINK – TÖRÖK: i. m. 77.

- [5.] VARGA ZS. ANDRÁS: Az Országgyűlés független szervei, in TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ, SCHANDA BALÁZS (szerk): *Bevezetés az alkotmányjogba, Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*, 2015, HVG-ORAC Lap- és könyvkiadó Kft., Budapest.

JOGFORRÁSOK

- [1.] A központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2010. évi XLIII. törvény.
[2.] A nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény.
[3.] A rendőrségről szóló 1994. évi XXXVI. törvény.
[4.] Az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény.
[5.] Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezmény.
[6.] Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény.
[7.] Az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény.
[8.] Magyarország Alaptörvénye.

EGYÉB FORRÁSOK

- [1.] 32/2013. (XI. 22.) AB határozat.
[2.] Szabó és Vissy kontra Magyarország ügy (37138/14. sz. kérelem).

A FOGYASZTÓI JOGVITÁK ALTERNATÍV RENDEZÉSE AZ EURÓPAI UNIÓBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA¹⁶⁴

Absztrakt

A tanulmány, mint ahogy a cím is jelzi, a fogyasztói jogviták alternatív úton történő rendezésével foglalkozik. Magyarország uniós tagságára tekintettel a vonatkozó Európai Unió szabályozásra is kitér az írás, bepillantást engedve az alternatív vitarendezés és az online vitarendezés jelenlegi helyzetére. Magyarország vonatkozásában a fogyasztói jogvitákban eljáró megyei békéltető testületek és a pénzügyi fogyasztói jogvitában eljáró Pénzügyi Békéltető Testület tevékenysége kerül bemutatásra, kiemelve az ügyszámokból és az éves beszámolókból levont következtetéseket.

Kulcsszavak: alternatív vitarendezés, fogyasztói jogvita, megyei békéltető testületek, Pénzügyi Békéltető Testületek, AVR Irányelv, OVR Irányelv, online vitarendezés.

BEVEZETÉS

A fogyasztói társadalom hozadékaként egyre többet vásárolunk és egyre több szolgáltatást veszünk igénybe, mindezt gyakran nem is szemtől-szemben, hanem az Interneten keresztül tesszük. Mint minden szituációban, úgy a kereskedelemben és az e-kereskedelemben is felmerülnek problémák és keletkeznek jogviták, ilyenkor a fogyasztó¹⁶⁵ úgy mond „kis halként” kerül szembe a hozzá képest erőfölényben lévő vállalkozással.¹⁶⁶

Napjainkban a klasszikus szerződési szabadság mindenhatóságát fogyasztóvédelmi rendelkezések törlik át, az állam belenyúl a jogviszonyokba¹⁶⁷ és a kritikus területeken többletvédelmet nyújt a gyengébb félnek.¹⁶⁸ A többletvédelem a hatékony jogérvényesítés lehetőségét is magában foglalja. A fogyasztó élhet a hagyományos eszközzel és polgári pert indíthat, a pereskedés azonban mindkét félnek kimerítő, illetve sokszor nem is engedi érvényesülni a vitás feleknek leginkább megfelelő megoldást.¹⁶⁹ A XXI. században a technika fejlődése és a vele járó felgyorsult életritmus felveti a kérdést, milyen egyéb bírósági úton kívüli, gyorsabb és költséghatékonyabb módok vannak a fogyasztói jogviták rendezésének.¹⁷⁰

Tanulmányom ezért a fogyasztói jogviták¹⁷¹ alternatív úton történő rendezésével¹⁷² foglalkozik, mely gyorsabb, olcsóbb és kreatívabb zárása lehet a vitás ügyeknek. Az alternatív vitarendezéssel

¹⁶⁴ A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

¹⁶⁵ A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény (továbbiakban: Fgytv.) 2. § a, pont: Az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységén kívül eső célok érdekében eljáró természetes személy, aki árut vesz, rendel, kap, használ, vesz igénybe, vagy az áruval kapcsolatos kereskedelmi kommunikáció, ajánlat címzettje.

¹⁶⁶ Fgytv. 2. § b, pont: Aki olyan tevékenységet fejt ki, mely a fogyasztókat érinti, érintheti és mindezt önálló foglalkozásával vagy gazdasági tevékenységével összefüggő célok érdekében végzi.

¹⁶⁷ A közöttük létrejött fogyasztói szerződések részletes szabályait a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól szóló 45/2014. (II. 26.) Korm. rendelet tartalmazza.

¹⁶⁸ Lásd: WELLMANN GYÖRGY: *A szerződések általános szabályai az új Ptk.-ban – I. Rész*, (elérhető: <http://ptk2013.hu/szakcikkek/wellmann-gyorgy-a-szerzodesek-altalanos-szabalyai-az-uj-ptk-ban-i-resz/3576>, letöltve: 2018. október 11.).

¹⁶⁹ CARVER, TODD B. – VONDRA, ALBERT A.: Alternative Dispute Resolution: Why It Doesn't Work and Why It Does, in *Harvard Business Review*, May–June, 1994, 1.

¹⁷⁰ A hatékony jogérvényesítés és vitarendezés jogát az ENSZ Fogyasztóvédelmi Irányelvének III. része is tartalmazza. Ld. bővebben: FAZEKAS JUDIT: Fogyasztói jogok – Fogyasztóvédelemhez való jog, in LAMM VANDA (szerk.): *Emberi jogi enciklopédia*, 2018, HVG-ORAC, Bp., 304-305.

¹⁷¹ Abban az esetben beszélhetünk fogyasztói jogvitáról (mely lehet belföldi vagy határon átnyúló is), ha az áruval (termék vagy szolgáltatás) összefüggő szerződéssel kapcsolatban probléma merül fel és a felek között vitás ügy keletkezik.

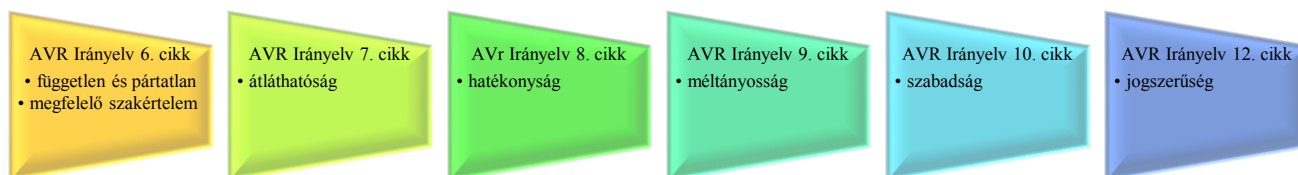
(továbbiakban: AVR) történő tudományos igényű foglalkozást indokolja, hogy a társadalom egész szegmensét, annak szinte minden pontját átszövi, emellett pedig a hagyományos peres eljárásokban is egyre nagyobb hangsúlyt kap a perelterelés lehetősége.¹⁷³

Jelen írás szeretné felhívni a figyelmet a fogyasztói vitarendezés két kiválasztott módjára: a békéltetésre, valamint az online vitarendezésre.¹⁷⁴ A tárgykörben nívó az empirikus kutatás és primer adatok elemzése, amely hozzájárul az alternatív vitarendezési módok, azon belül is elsősorban a fogyasztói alternatív vitarendezés lehetőségeinek és szabályozásának jobb megértéséhez. Ebben a tekintetben a tanulmány multidiszciplináris, hiszen a közgazdaságtudomány eszköztárát is használja a statisztikai adatok elemzése, feldolgozása során.

1. ÁTTEKINTÉS AZ AVR HELYZETÉRŐL AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Az Európai Unióban a fogyasztói jogviták alternatív úton való rendezését célzó jogi szabályozás gondolata az 1993-as Zöld Könyvig nyúlik vissza. A kezdetben *soft law* jellegű jogalkotást az EEJ-Net, majd a FIN-Net megalakulása követte, majd szektorális irányelvekben hangsúlyozták a fogyasztói jogviták alternatív úton való rendezésének fontosságát.¹⁷⁵ Bár a polgári és kereskedelmi ügyekben végzett közvetítés egyes szempontjairól szóló, az Európai Parlament és a Tanács 2008/52/EK irányelve (a Mediációs Irányelv) nem teremtette meg az eljárások uniós harmonizációját, hisz a tagállamok szabályozása a mediációt illetően rendkívül változatos maradt, igyekezett a mediáció igénybevételére bátorítani határon átnyúló jogviták esetében.¹⁷⁶

Az alternatív vitamegoldás EU-s szekunder jogi jogforrása a fogyasztói jogviták alternatív rendezéséről, valamint a 2006/2004/EK rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról szóló, az Európai Parlament és a Tanács 2013/11/EU irányelve (továbbiakban: AVR Irányelv). Ez előírja a tagállamoknak, hogy hozzanak létre meghatározott minimumkövetelményeknek megfelelő, fogyasztói jogvitákban eljáró AVR fórumokat.¹⁷⁷

1. ábra - AVR szervezetek Uniós kritériumai

Forrás: saját szerkesztés az AVR Irányelv alapján

A Bizottsághoz bejelentett AVR fórumok az egységes alapok ellenére sokszínű képet mutatnak.¹⁷⁸ Az AVR Irányelv funkcionális értelemben közelíti meg a fogyasztói vitarendezés kérdését: vagyis nem az

¹⁷² Az alternatív vitarendezés az egy vagy több fél között felmerült konfliktusok bírósági úton kívüli rendezésének¹⁷² gyűjtőfogalma, amely alatt értjük elsősorban a választottbírói eljárást, a mediációt, a békéltetést és a facilitációt¹⁷² mind nemzeti, mind nemzetközi értelemben.” Ld.: GLAVANITS JUDIT - WELLMANN BARNA: *Az alternatív vitarendezés helye a jogrendszerben*, 2018, Dialóg Campus Kiadó, Bp.-Pécs, Kézirat, 16.

¹⁷³ O. MAIN, THOMAS: ADR: The New Equity, in *University of Cincinnati Law Review*, 2005, Vol. 74, 340.

¹⁷⁴ Nem tér ki a tanulmány a fogyasztói jogviták rendezésének egyéb, nem túl gyakori, elképzelhető lehetőségeire, mint például a mediációra.

¹⁷⁵ SIMON RITA: A fogyasztói viták alternatív vitarendezése Európában - ötlet-verseny és forum shopping a nemzeti szabályozás és implementációs kötelezettség tükrében?, in *Iustum aequum salutare*, 2016/2. szám, 65-66.

¹⁷⁶ A változatosságot ld.: GIOVANNI MATTEUCCI (szerk.): ADR in 24 Countries : Mediators and Ombudsmen, in *ADR ITALIA – ANNO 5 NUMERO 1*, 2018, Olaszország, 60-95.

¹⁷⁷ AVR Irányelv, 5. cikk.

¹⁷⁸ CORTES, PABLO - LODDER, ARNO: Consumer Dispute Resolution Goes Online: Reflections on the Evolution of European Law for Out-of-Court Redress, in *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 2014/1, 14-16.

eljáró szervezetek elnevezése, hanem az általuk alkalmazott eljárás tartalma és funkciója a mérvadó.¹⁷⁹ Típusukat tekintve az fogyasztói vitarendezés során eljáró fórumok között vannak ombudsmanok, békéltető testületek, választottbírók, közvetítők is.¹⁸⁰ Jelenleg összesen 381, a Bizottsághoz notifikált AVR szervezet működik az unióban.

A vitarendező fórumok adatait áttekintve és összesítést végezve a következők állapíthatók meg:

i. A szervezetek nagy része ágazat-specifikus vitákban jár el, és nem fogad be más ágazatokba tartozó fogyasztói kérelmeket. Kevesebb azon testületek száma, melyek több ágazatba tartozó fogyasztói jogvitarendező eljárást folytatnak le. Sok esetben az AVR szervezetek egyenlőtlen számban oszlanak meg a különböző ágazatok között.

ii. A fogyasztók sok helyen díjtétel megfizetése mellett kezdeményezhetnek AVR eljárást, ez azonban összhangban áll az AVR Irányelvvel, ugyanis eszerint névleges díj is előírható, ez nem sérti a hatékonyság követelményét.¹⁸¹ Hollandia kivételével gyakorlatilag minden tagállamban van lehetőség a jogviták alternatív úton történő ingyenes rendezésére, ezt a tényt azonban az ii. pont megállapításaival együtt szükséges értelmezni.

iii. Majdnem mindenhol megjelenik a kötelezés, vagy legalább az alávetésen alapuló kötelezés lehetősége, illetve sok esetben a vállalkozásokra nézve kötelező erővel bíró döntés hozható.

A gyűjtött adatok alapján az AVR eljárásokban a legnagyobb kihívást a nyelvi akadályok áthidalása képezi. Miközben az OVR platformon bármely hivatalos uniós nyelven kezdeményezhető eljárás, az AVR esetében 30% alatt van azon szervezetek száma, amelyek nem kizárólag a saját hivatalos nyelvükön, hanem az unió más hivatalos nyelvén vagy nyelvein is folytatnak le eljárást.¹⁸² Látható tehát, nehéz azon fogyasztók helyzete, akik egy olyan tagállamban szeretnének AVR fórum előtt eljárását kezdeményezni, melynek hivatalos nyelvét/nyelveit nem beszélik.

A nemzetközi összehasonlítás tükrében a Bizottsághoz bejelentett magyarországi fórumoknak¹⁸³ mindössze az eljárás nyelve vonatkozásában kellene fejleszteni a lehetőségeket. Pozitívum, hogy a fórumok megyei szinten szervezettek és több ágazatot érintő hatáskörrel rendelkeznek. Ezek a jellemzők jelentősen megkönnyítik a fogyasztók jogérvényesítési lehetőségét a fogyasztói jogvitákban. A pénzügyi fogyasztói jogvitákkal a Pénzügyi Békéltető Testület (a továbbiakban: PBT) foglalkozik, mely magas szakmai szinten, a modern kor kihívásainak megfelelően látja el a jogviták rendezésének feladatát. Az eljárás az összes hazai bejelentett fórum előtt ingyenesen kezdeményezhető, ez a fogyasztók számára mindenképp előnyös.

2. BÉKÉLTETÉS MAGYARORSZÁGON

A fogyasztói vitarendezés és az AVR közös metszéspontjába helyezhető a békéltető testületek eljárása. „A békéltetés a jogrendezésének az a módja, amikor a vitatkozó feleknek egy független személy vagy testület segít abban, hogy a jogvitát békés úton bírósági igazságszolgáltatás nélkül rendezzék.”¹⁸⁴ Az egyes országok vonatkozásában alapvetően két fő típusba sorolhatjuk a békéltető testületeket: állami döntés alapján létrejövő és állami költségvetésből finanszírozott szervek különböztethetők meg a szektorálisan működő, piaci alapon szervezett jogvitarendező fórumoktól.¹⁸⁵

¹⁷⁹ CREUTZFELDT, NAOMI: How Important is Procedural Justice for Consumer Dispute Resolution? A Case Study of an Ombudsman Model for European Consumers, in *Journal of Consumer Policy*, 2014, Vol. 37, Iss.4, 530-540.

¹⁸⁰ CREUTZFELDT, NAOMI: Ombudsman Schemes – Energy Sector in Germany, France and the UK, in *CORTES, PABLO (szerk.): The transformation of consumer dispute resolution in the European Union*, 2016, 2.

¹⁸¹ AVR Irányelv 8. cikk. c.

¹⁸² Adatok forrása: <https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/?event=main.adr.show2> (letöltve: 2018. október 28.)

¹⁸³ A tanulmány írásakor a Vas megyei békéltető testület nem szerepelt a bejelentett fórumok listájában.

¹⁸⁴ FAZEKAS JUDIT: *Fogyasztóvédelmi jog*, 2007, CompLex Kiadó, Bp., 250.

¹⁸⁵ DÉZSI ANDREA: *A fogyasztói vitarendezés alternatív megoldásai az Európai Unióban*, (elérhető: http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/1_2009/a_fogyasztoi_vitarendezezes_alternativ_megoldasai_az_europai_unioban/, letöltve: 2018. október 9.).

2.1. A megyei békéltető testületek és a Pénzügyi Békéltető Testület összevetése

Hazánkban a fogyasztói jogviták során alternatív eszközként igénybe vehető államilag szervezett békéltetés további két nagy területre bontható: a klasszikus fogyasztói jogvitákban a megyei kereskedelmi és iparkamarák mellett működő megyei békéltető testületek, míg pénzügyi fogyasztói jogviták esetén a Pénzügyi Békéltető Testület (PBT) jár el.¹⁸⁶ Az alábbi táblázat a megyei békéltető testületek és a PBT összevetését mutatja be.

¹⁸⁶ 45/2014 Korm. rendelet értelmében a vállalkozást tájékoztatási kötelezettség terheli, mely kiterjed a vállalkozás panaszkezelési módjára és a békéltető testülethez fordulás lehetőségéről és az illetékes békéltető testület elérhetőségéről.

2. ábra - A PBT és a békéltető testületek összevetése

	Pénzügyi Békéltető Testület	Békéltető testületek
jogszabályi alapok	2013. évi CXXXIX. törvény - MNB tv.	1997. évi CLV. törvény - Fgytv.
meghatározás	MNB által működtetett szakmailag független testület.	Megyei Kereskedelmi és Iparkamarák mellett szervezett független testületek.
tagok	A tagok az MNB alkalmazottjai, akik - jogi végzettséggel és jogi szakvizsgával, - vagy közgazdasági egyetemi diplomával rendelkeznek. A fogyasztói jogviták ügyében eljárva döntési jogkörben nem utasíthatók.	4 éve szülő, kollektív mandátum keretében tagok lehetnek, akik - felsőfokú iskolai végzettséggel, - vagy szakterületen végzett, igazolt min. 2 éves szakmai gyakorlattal rendelkeznek. + függetlenség és pártatlanság, titoktartási kötelezettség A kamara és a megyei (fővárosi) agrárkamarák és a fogyasztói érdekek képviselőjét ellátó egyesületek egyenlő arányban jelölik ki.
elnök	MNB elnöke nevezi ki hat évre.	A testület választja a tagok közül.
eljáró tanács	főszabály: 3 tagú tanács (békéltető testületek esetében: legalább 1 főnek jogi végzettséggel kell rendelkeznie) 1 tag is eljárhat az ötvezer forintot meg nem haladó összegre vonatkozó, egyszerű megítélésű fogyasztói kérelmek vagy méltányossági kérelmet tartalmazó ügyek esetében.	1 jogi végzettséggel rendelkező tag is eljárhat egyszerű megítélésű ügy esetében.
hatáskör	- FIN-Nettel kapcsolatos feladatok ellátása - pénzügyi fogyasztói jogvita (határon átnyúló fogyasztói jogvita esetén is)	- fogyasztói jogvita - termékfelelősség - áru/szolgáltatás minőségével, biztonságosságával kapcsolatos jogviták
illetékesség	- országos	- fogyasztó lakóhelye vagy tartózkodási ennek hiányában - az érintett vállalkozás vagy az annak képviselőjére feljogosított szerv székhelye - a fogyasztó erre irányuló kérelme alapján a kérelmében megjelölt békéltető testület - több fogyasztó közösen előterjesztett kérelme esetén bármelyik kérelmezőre illetékes testület valamennyi kérelmezőre nézve - a békéltető testület illetékességi területe a testületet működtető kamara szerinti megyére (fővárostra) terjed ki
eljárás megindításának feltétele	A fogyasztó az érintett pénzügyi szolgáltatóval/vállalkozással közvetlenül megkísérelte a vitás ügy rendezését és ez sikertelen volt.	
	Vagy az érintett pénzügyi szolgáltatótól eredménytelenül élt méltányossági kérelemmel. A határon átnyúló fogyasztói jogviták esetén további követelmény, hogy a szolgáltató az adott jogvitában a PBT eljárásának alávesse magát és annak döntését magára nézve kötelezőnek ismerje el.	
eljárás meghallgatás nélküli megszüntetése	Ha a felek között ugyanabból a ténybeli alapról származó ugyanazon jog iránt - a PBT / békéltető testület előtt eljárást indítottak, - közvetítői eljárást indítottak, - per van folyamatban vagy annak tárgyában már jogerős ítéletet hoztak - az adott ügyben fizetési meghagyás kibocsátására került sor. Ha a jogvita komolytalan vagy zaklató jellegű. Ha a kérelemből megállapítható, hogy az ügy nem minősül fogyasztói jogvitának, illetve ha a békéltető testület egyéb okból nem rendelkezik hatáskörrel a vita elbírálására. Ha a fogyasztó a hiánypótlási felhívást - az erre nyitva álló határidőben - nem teljesítette.	
kezdeményező	A fogyasztó (C2B).	
meghallgatás	75 napon belülre tűzi ki az eljárás megindításától	60 napon belülre tűzi ki az eljárás megindításától
	Szóbeli, kivételesen írásban is lefolytatható az eljárás, ha a meghallgatás mellőzéséhez mindkét fél hozzájárult vagy bármelyik fél meg nem jelenése esetén.	
	90 nap + 30 nap	
eljárás időtartama és az eljárás részletes szabályai	A PBT elnöke határozatban állapítja meg a Működési Rendet. Az egységes gyakorlat kialakítása érdekében valamennyi békéltető testület képviselőjének részvételével az eljárás egészére vagy egyes eljárási kérdésekre vonatkozóan országos eljárási szabályzatot készíthetnek, melyet az igazságügyért felelős miniszter hagy jóvá. Az eljárására vonatkozó részletes szabályokat a törvény keretei között szabadon állapíthatja meg, ez azonban nem lehet ellentétes országos eljárási szabályzat rendelkezéseivel.	
vállalkozás kötelezettségei	Egység létráhozatalára feljogosított személy részvételét köteles biztosítani a meghallgatáson (=együtműködési kötelezettség). Ha vállalkozás székhelye, telephelye vagy fióktelepe nem a területileg illetékes békéltető testületet működtető kamara szerinti megyébe van bejegyezve, az együtműködési kötelezettsége a fogyasztó igényének megfelelő írásbeli egységsgkötés lehetőségének felajánlására terjed ki.	
fogyasztó kötelezettsége	A döntésben foglaltak végrehajtásáról/annak elmaradásáról 60 napon belül írásban köteles értesíteni a PBT-t. A döntésben foglaltak végrehajtásának elmaradásáról köteles értesíteni a békéltető testületet.	
az eljárás során hozható döntések	- kötelezést tartalmazó határozat - egységsg - ajánlás - eljárás megszüntetése Egységsg hiányában akkor is kötelezést tartalmazó határozat hozható, ha a pénzügyi szolgáltató alávetési nyilatkozatot nem tett, de a kérelem megalapozott és a fogyasztó érvényesíteni kívánt igénye - sem a kérelemben, sem a kötelezést tartalmazó határozat meghozatalakor - nem haladja meg az egymillió forintot. Jogorvoslat: ellentmondás, amennyiben nem kerül elutasításra, az eljárás perré alakul át.	
egyéb igényérvényesítési joggal összefüggés	A tanács határozata, illetve ajánlása nem érinti a fogyasztónak azt a jogát, hogy igényét bírósági eljárás keretében érvényesítse. Ajánlás és kötelezés ellen nincs helye fellebbezésnek.	

Forrás: saját szerkesztés

A PBT és a megyei békéltető testületek összehasonlítása kapcsán számos különbség megállapítható. A tagok jogállásában jelentős az eltérés, hisz a PBT esetén az MNB alkalmazottairól van szó, míg a békéltető testületek tagjai nem állnak a testületek alkalmazásában. Az ő javadalmazásukra a békéltető testületi tagok díjazásáról szóló 211/1998. (XII. 24.) Korm. rendelet¹⁸⁷ szabályai vonatkoznak, megbízatásukat pedig a kamarák és fogyasztói érdekek képviselőjét ellátó testületek kijelölése alapján nyerik el. Ezenkívül a PBT tagjainak magasabb szakmai elvárásoknak kell megfelelniük. Ez nagyban összefügg a ténnyel, miszerint a PBT létrehozását az indokolta, hogy a pénzügyi fogyasztói jogvitákban az eljáró megyei békéltető testületek szakmai felkészültségét a pénzügyi szolgáltatók nem tartották megfelelőnek, ezért kevés alávetési nyilatkozat született.¹⁸⁸

Az eljárási kérdések a PBT esetében részletesen szabályozottak a PBT Elnökének 2/2014. számú utasításában, mely a jogszabályi változások vagy a Testület saját döntése nyomán módosul.¹⁸⁹ Ezzel szemben a megyei békéltető testületek közül csupán négy rendelkezik részletesebb eljárási szabályzattal, országos szabályozás pedig nincs a testületek eljárására vonatkozóan, annak ellenére, hogy a Fgytv. megteremti ennek lehetőségét. Célszerű lenne országos eljárási szabályzat kialakítása, hisz csak az egységes jogalkalmazást és jogértelmezést előíró, ténylegesen érvényesülő szabályozás képes biztosítani a jogbiztonságot.¹⁹⁰

Az egy testületi tag által lefolytatott eljárásokhoz kapcsolódóan a PBT előtti eljárás vonatkozásában egyszerű megítélésű ügy és a méltányossági ügy fogalma a Működési rendben pontosan meghatározott.¹⁹¹ A megyei békéltető testületeknél az egyszerű megítélésű ügy meghatározása nem ilyen egyértelmű egységes országos eljárási szabályzat, illetve a jogszabályi definíció hiányában.

A PBT-hez kizárólag rendszeresített formanyomtatványon keresztül nyújtható be kérelem, érvényesül tehát a formakényszer.¹⁹² A megyei békéltető testületeknél írásban kezdeményezhető eljárás, nem kötelező azonban mintakérelem alkalmazása, ennek ellenére ezek a szervezetek sokat segítenek a kérelmek hiánytalan benyújtásában. A békéltető testületek 45%-nak honlapján van lehetőség a kérelem közvetlen kitöltésére űrlap segítségével, a Vas megyei békéltető testület pedig egyenesen javasolja a kérelem online felületen történő benyújtását a gyorsabb ügyintézés érdekében.¹⁹³

2.2. A megyei békéltető testületek által lefolytatott eljárás az adatok tükrében

A megyei békéltető testületek fontos feladata a tanácsadás a fogyasztót megillető jogokkal és a fogyasztót terhelő kötelezettségekkel kapcsolatban.¹⁹⁴ A tapasztalatok szerint a tanácsadás eredményeként nem mindig keletkezik ügy, ugyanis a fogyasztók jogaik ismeretében önállóan is tudják kezelni a panaszukat.

A megyei békéltető testületek jogi szabályozásának helyzete változott az évek során, összességében erősödtek a jogosítványaik. A vállalkozások több módon is rá vannak szorítva az együttműködő magatartásra, ezt a célt szolgálja a kézbesítési vélelem beállta vagy az egyezség megkötésére feljogosított képviselő kötelező megjelenése a meghallgatáson.¹⁹⁵ Ezekkel a kötelezettségekkel a jogalkotó az AVR felé tereli, illetve némiképp együttműködésre készíti a feleket.

Az ügyteher a testületek 1999-es fennállása óta csaknem negyvenszeresére nőtt 2017-re. A benyújtott kérelmek száma évről-évre folyamatosan növekszik, 2011-ben a növekedési ütem valamelyest lassult a pénzügyi-biztosítási ügytípus PBT-hez való átkerülésével. A növekvő ügyszám

¹⁸⁷ A békéltető testületi tagok díjazásáról szóló 11/1998. (XII. 24.) Korm. rendelet.

¹⁸⁸ VERES ZOLTÁN: *A pénzügyi fogyasztóvédelem egyes alapkérdései*, PhD értekezés, 2017, Bp., 203-204.

¹⁸⁹ A Pénzügyi Békéltető Testület Elnökének 2/2014. számú utasítása a Pénzügyi Békéltető Testület Működési Rendjéről a módosításokkal egységes szerkezetbe foglalva, továbbiakban: PBT Működési Rendje, (elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/2018-03-01-tol-hatalyos-mukodesi-rend-egyseges-szerkezetbe-foglalva-2.pdf>, letöltve: 2018. október 29.)

¹⁹⁰ HAJNAL ZSOLT: Gondolatok a békéltető testületi eljárás reformjához, SZIKORA VERONIKA - ÁRVA ZSUZSANNA (szerk.): *A fogyasztók védelmének új irányai és kihívásai a XXI. században*, 2018, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadványa, Debrecen, 128.

¹⁹¹ A PBT Működési Rendje, 7.

¹⁹² Jelentés a PBT éves tevékenységéről, 2015, 8.

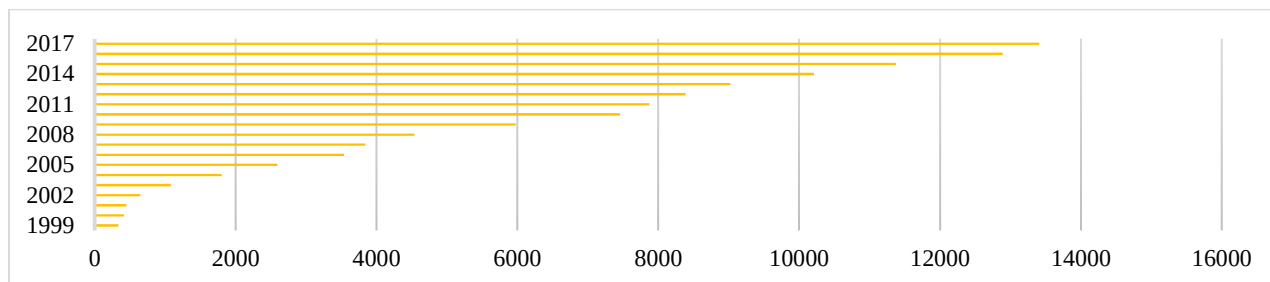
¹⁹³ <http://vasibekelteto.hu/online-kerelem/>

¹⁹⁴ Fgytv. 18. § (1) bek.

¹⁹⁵ Ld.: Fgytv. 29. § (11) bek. ill. 29/A. § (1)-(2) bek.

mutatja, hogy valós igény van a fogyasztók részéről a jellemzően kis értékű vitáik bíróságon kívül történő rendezésére, így célszerű és szükségszerű ezen fórumok működtetése a jövőben is.

3. ábra- A megyei békéltető testületek ügyforgalma 1999-2017 között

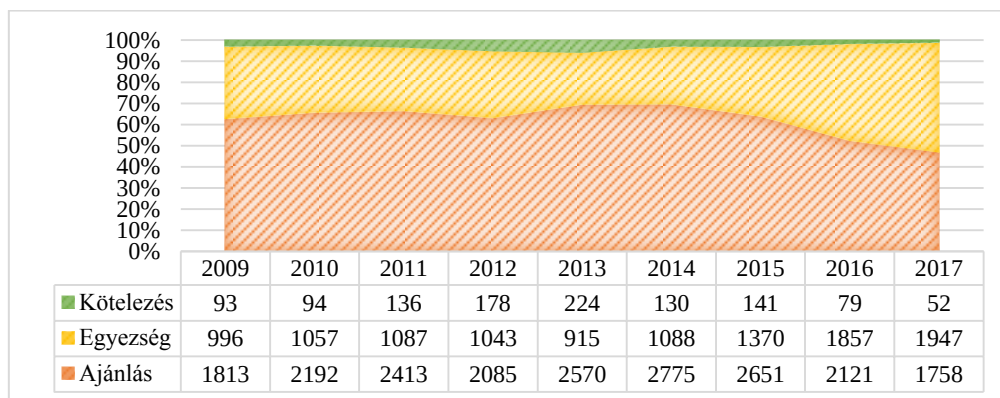

Forrás: saját szerkesztés az éves beszámolók alapján

A békéltetés célja a fogyasztó és vállalkozás közti egyezség létrehozásának elősegítése. Megalapozott kérelmek esetén megkötött egyezségek száma 2009-ben 34%-a, 2010-ben 32%-a, 2011-ben 30%-a, 2012-ben 32%-a, 2013-ban 25%-a, 2014-ben 27%-a, 2015-ben 33%-a, 2016-ban 46%-a, 2017-ben pedig 52%-a volt az összes döntés számának. 2014-et követően tapasztalható jelentős növekedés az egyezségek számában, ami pozitívként értékelendő, mutatja a felek kompromisszumkészségének növekedését. Ugyanakkor a 2014-es beszámoló szerint a vállalkozások részéről akkor tapasztalható az egyezségkötés, ha saját hibájuknak szerepe volt a jogvita kialakulásában, vagy méltányossági alapon tesznek olyan ajánlatot, mellyel ők is nyerhetnek.¹⁹⁶

A békéltető testületek az eljárás során megalapozott kérelem esetén különböző döntéseket hozhatnak egyezség hiányában. Kötelezést tartalmazó határozat a vállalkozás alávetési nyilatkozatának függvénye, ennek hiányában csupán ajánlást tehet a megyei békéltető testület.¹⁹⁷ Az évek során hozott kötelezések és ajánlások számának egymáshoz viszonyított mértéke alapján még mindig csekély azon vállalkozások száma, mely hajlandó a testület döntésének kötelező elismerésére.

4. ábra- A békéltető testületek által hozott döntések megalapozott kérelem esetén

Forrás: saját szerkesztés

2009-hez képest jelentős a növekedés azon ügyek számában, amelyeknél egy testületi tag jár el. Ez alapján a jogviták jellegét tekintve sok az egyszerűbb megítélésű, tipikusnak mondható ügy. Lényeges vonása azonban ezen eljárásoknak, hogy az Fgytv. előírása szerint az egyedül eljáró tag jogi végzettséggel kell rendelkezzen, ez egyfajta garanciális jelleget kölcsönöz az eljárásoknak.¹⁹⁸ Az

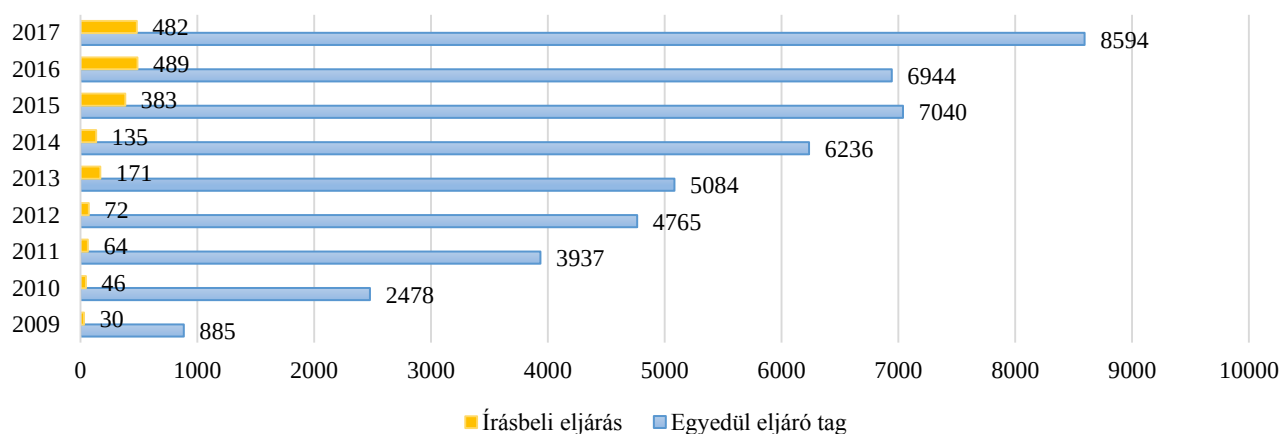
¹⁹⁶ Szakmai beszámoló és elemzés a békéltető testületek 2014. évi tevékenységéről, 28.

¹⁹⁷ Fgytv. 32. §.

¹⁹⁸ Fgytv. 25. § (3)-(5) bek.

írásbeli eljárások száma is növekszik, a lefolytatás feltétele, hogy az érintett felek nem igénylik személyes meghallgatás tartását.¹⁹⁹

5. ábra - Írásbeli eljárások és egyedül eljáró tagok

Forrás: saját szerkesztés

Az éves beszámolók áttekintéséből arra következtettem, hogy néhány vonatkozásban szükséges lehet a megyei békéltetés jelenlegi szabályozásának és működésének felülvizsgálata. Az anyagi működési körülményekkel kapcsolatban az éves beszámolók rendszeresen felhívják a figyelmet arra a tényre, hogy a testületek működését lehetővé tevő támogatások későn érkeznek meg, így a kamarák előfinanszírozásával tudják ellátni feladataikat. Emiatt az eljáró testületi tagok megbízási díjának kifizetése tolódik, illetve az előfinanszírozás felvet függetlenségi kérdéseket is. A támogatás ügyszám alapján történő elosztása sem szerencsés, ugyanis az egyes ügyekre történő ráfordítás jelentős mértékben különbözhet. Az eljárás térítéskötelessé tételével, vagyis egy alacsony összegű eljárási díjtétel bevezetésével csökkenteni lehetne az indokolatlanul és felelőtlenül kezdeményezett ügyek számát, ez egyébként nem ismeretlen gyakorlat az EU-s AVR fórumok eljárását illetően.

Az éves beszámolókból látszik, hogy a növekvő számú egyszemélyes eljárásokkal kapcsolatos érzések ellentmondásosak. Egyesek az ilyen eljárások növekvő számát az évről-évre nagyobb ügyteher és a csökkenő finanszírozás következményének tulajdonítják. Mások a kis értékű ügyeket automatikusan egyszemélyes eljáráshoz rendelnék, tekintettel költséghatékonysági szempontokra. Illetve olyan testületi vélemény is van, mely a pártatlanság sérüléseként tekint erre a jelenségre.

2.3. A Pénzügyi Békéltető Testület eljárása

A pénzügyi fogyasztói jogvitákban az alternatív vitamegoldás lehetőségét Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletéről szóló 2010. évi CLVIII. törvény teremtette meg a PBT létrehozásával, amely 2011. július 1-én kezdte meg működését.²⁰⁰ Létrehozását indokolta, hogy a fogyasztók számára biztosítani kellett vitáik gyors, bíróságon kívüli, szakmailag felkészült személyek általi költséghatékony rendezését.²⁰¹ Emellett szükséges volt a pénzügyi szolgáltatókat együttműködő magatartásra szorítani és a pénzügyi közvetítőrendszerbe fektetett általános bizalmat erősíteni.²⁰² A PSZÁF megszüntetését követően a PBT szabályai a MNB törvénybe²⁰³ kerültek. Ez azonban nem változtatott a PBT feladatain, hisz „tevékenységének célja a pénzügyi szervezetek által nyújtott

¹⁹⁹ Az elnök a körülmények mérlegelése alapján kezdeményezheti az eljárás írásbeli lefolytatását, ld.: Fgytv. 29. § (7) bek.

²⁰⁰ VERES ZOLTÁN: Ügyfélvédelem a pénzügyi szektorban: Gondolatok a pénzügyi fogyasztóvédelem egyes alapkérdéseiről, in *Jogelméleti Szemle*, 2013/4. szám, 202.

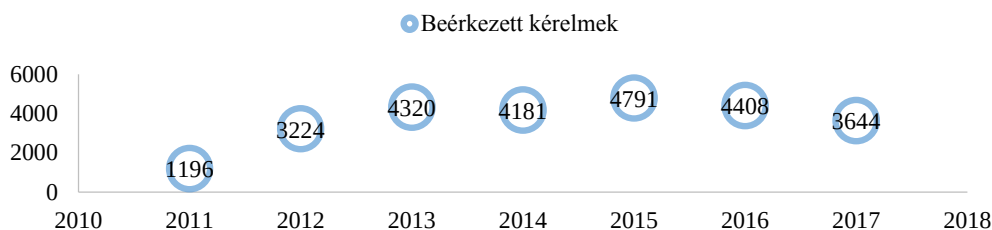
²⁰¹ Lásd: A PBT története, (elérhető: <https://www.mnb.hu/bekeltetes/bemutakozas/a-pbt-tortenete>, letöltve: 2018. október 30.)

²⁰² BIHARI ERIKA: Modernizációs törekvések a fogyasztói jogviták alternatív vitarendezésében, a békéltető testületek eljárása, in *inter TALENT Unideb*, 2017, Debreceni Egyetem, 18.

²⁰³ A Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény.

szolgáltatásokat igénybevevők jogos érdekeinek védelme és a pénzügyi közvetítőrendszerrel szembeni közbizalom erősítése.”²⁰⁴ A PBT tagja a 2001-ben létrejött *FIN-Netnek* (mely AVR szervezeteket tömörítő EGT területén működő hálózat) illetve az *INFO Network* hálózatnak (a világ pénzügyi ombudsmanjait egyesíti).²⁰⁵

6. ábra - PBT ügyforgalmának alakulása a pénzügyi fogyasztói jogvitákban

Forrás: saját szerkesztés a PBT tájékoztatói alapján

A 2011-es évről készült beszámoló alapján a PBT fél éves működése során 35%-al növekedett a pénzügyi szolgáltatásokkal kapcsolatos ügyek száma a 2010-es évhez képest, amikor még a megyei békéltető testületek jártak el ezen ügyekben. Mindez jelentős fogyasztói bizalomról tanúskodik a testület irányába.²⁰⁶ 2012-ben, a PBT működésének első teljes évében, az ügyszámok csaknem megháromszorozódtak. A megyei békéltető testületeknél az indulást követően nem volt ilyen kiugró a növekedés az ügyek számában. A 2013-ig folytatódó növekedés 2014-re 3,3 %-al visszaesett. 2015-ben az elszámolási ügyek a PBT hatáskörébe kerültek, ezért jelentősen megnőtt az összes ügy száma, mindemellett a pénzügyi fogyasztói jogvitákkal kapcsolatos ügyek száma ismét megemelkedett.²⁰⁷ 2016-ban a növekvő tendencia csökkenni kezdett, szintűgy 2017-ben, ennek ellenére a 2016-os évihez képest több egyezség született.

2017. január 1-től kezdve a pénzügyi szolgáltató alávetésének hiányában is hozhat kötelezést tartalmazó határozatot a PBT, amennyiben a fogyasztó kérelme megalapozott és az érvényesíteni kívánt igénye nem haladja meg az 1 millió Ft-ot sem a kérelem előterjesztésekor, sem a határozat meghozatala idején. Ennek ellenére a kötelezések számában nem volt jelentős növekedés a 2016-os évhez képest.²⁰⁸ Az érdemben elbírálgatható ügyek száma fokozatosan növekszik, csökken az eljárás megindítása előtt elutasított kérelmek száma, vagyis a kérelmezők egyre inkább az előírtak szerint járnak el a kérelem kitöltése során, csatolják a szükséges dokumentumokat, és a PBT-hez a jogszabályban meghatározott esetekben fordulnak.²⁰⁹

²⁰⁴ <https://www.mnb.hu/bekeltetes/bemutakozas/a-pbt-tortenete>

²⁰⁵ Jelentés a PBT éves tevékenységéről, 2016, 15-16.

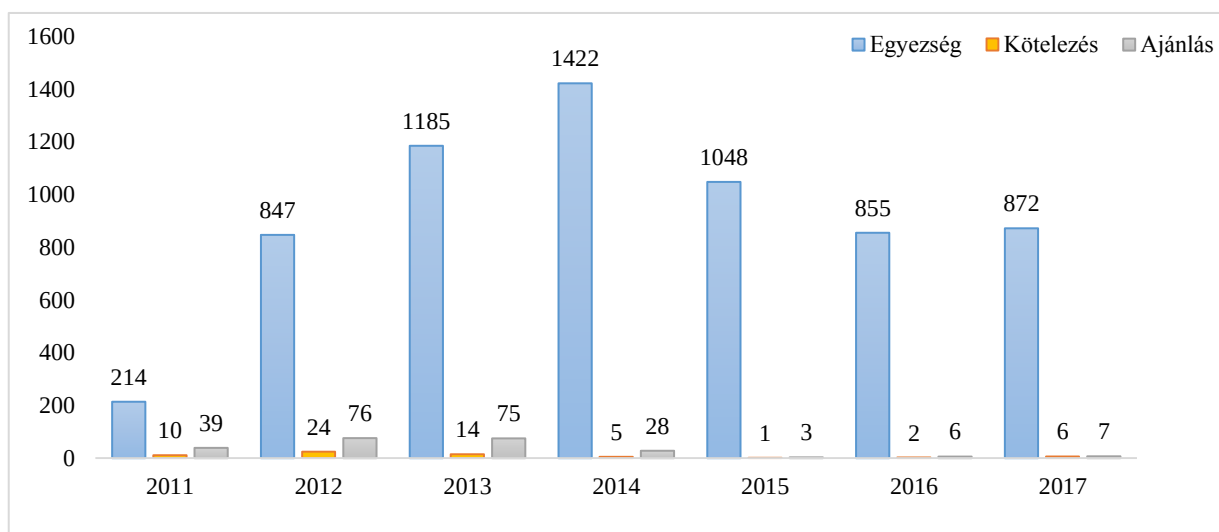
²⁰⁶ PBT, Tájékoztató a 2011. évi tevékenységről, 18.

²⁰⁷ Ld.: A Kúriának a pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről szóló 2014. évi XXXVIII. törvényben rögzített elszámolás szabályairól és egyes egyéb rendelkezésekről szóló 2014. évi XL. törvény 21-22.§-a és Jelentés a PBT éves tevékenységéről, 2016, 8.

²⁰⁸ Jelentés a PBT éves tevékenységéről, 2016, 5.

²⁰⁹ Jelentés a PBT éves tevékenységéről, 2016, 7.

7. ábra – Érdemi döntések számokban a PBT eljárása során

Forrás: saját szerkesztés a PBT adatai alapján

3. AZ ONLINE VITARENDEZÉS, MINT A JÖVŐ ÚTJA?

Az online forradalom előtti időkben a fogyasztók helyzete nem volt egyszerű a fogyasztói jogvitákban, hisz az információkhoz való hozzáférés korábban nehézkes és költséges volt. Az internet „kiegyenlítő erejének” köszönhető az a jelenség, hogy mára *non-stop* hozzáférünk rengeteg információhoz, mások véleményéhez és tapasztalataihoz, emellett saját magunk is könnyedén hagyhatunk információs morzsákat magunk után.²¹⁰

Simon Rita által használt kifejezés, a racionális tétlenség jól tükrözi a fogyasztók helyzetét az alternatív lehetőségek megjelenéséig: egyszerűen nem érte meg a kisebb értékű jogvitákat perre vinni, így sokszor nem kerültek érvényesítésre jogos igények.²¹¹ Ebből a tétlenségből jelentett kiutat többek között az OVR, melynek megjelenése az e-kereskedelmi forgalom növekedésére adott válasz volt az 1990-es években.²¹² Az első OVR szolgáltatók állami közreműködés nélkül, piaci alapon szerveződő szervezetek voltak, mivel az igényeket a hagyományos jogorvoslati eszközök nem voltak képesek kiszolgálni.²¹³

OVR lehet a jövő eljárása, mely egyaránt alkalmas online és hagyományos módon kötött szerződésekkel összefüggő fogyasztói jogviták rendezésére.²¹⁴ A cél nem az, hogy megfosszák a feleket a bíróság előtti igényérvényesítés lehetőségétől, hanem az, hogy egy egyszerűbb, költségkímélőbb megoldást nyújtsanak a fogyasztói jogviták rendezésére. Sokszor nem csupán alternatíva az OVR, hanem az egymástól távol élő közös nyelvet nem, vagy nehézkesen beszélő érintettek egyedüli opciója is vitáik rendezésére.²¹⁵

²¹⁰ RABINOVICH-EINY, ORNA: Balancing the scales: The Ford-Firestone case. The Internet and the future dispute resolution landscape, in *Yale Journal of Law and Technology*, Vol. 6, Iss. 1, 8-12.

²¹¹ SIMON RITA: i. m. 64-65.

²¹² KATSH, ETHAN - RULE, COLIN: What we know and need to know about online dispute resolution, in *South Carolina Law Review*, 2016, 329-330.

²¹³ MANIA, KAROLINA: Online dispute resolution: The future of justice, in *International Comparative Jurisprudence* Volume 1, Issue 1, 2015, 77-78.

²¹⁴ BETANCOURT, JULIO CÉSAR - ZLATANSKA, ELINA: Online Dispute Resolution (ODR): What is it, and is it the Way Forward? in *79 International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management*, Issue 3, 2013, 256-57.

²¹⁵ MILASSIN LÁSZLÓ: Online vitarendező eljárások nemzetközi kodifikációja, in *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*, 2013, Universitas-Győr, Győr, 336.

3.1. OVR az Európai Unióban

Az Unióban a tagállamok egymás közti kereskedelme 2017-ben 3347 milliárd euró volt, „belső piacának fontosságát hangsúlyozza, hogy az Unión belüli kereskedelem (az export és az import összege) mindegyik tagállam esetében meghaladta az Unión kívüli kereskedelmet”.²¹⁶ A belső piacra jelentőst hatást gyakorolt annak digitalizálódása, a határon átnyúló e-kereskedelmi forgalom növekedésével pedig a hagyományos vitarendezési eljárások már nem bizonyulnak kielégítőnek a kisértékű fogyasztói jogviták tömeges előfordulása esetén.²¹⁷

Az Európai Unió szabályozásnak kiemelt kérdése a fogyasztói jogok védelme és a fogyasztói jogviták alternatív úton történő rendezése. A cél, hogy az európai polgárok teljes mértékben részesei legyenek a belső piacnak, ehhez pedig javítani kell lehetőségeiket a határon átnyúló vásárlások tekintetében.²¹⁸ A tagállamok közötti e-kereskedelem támogatása, a fogyasztói jogviták hatékonyabb rendezése és a fogyasztói bizalom növelése²¹⁹ érdekében hozták létre az ún. online vitarendező platformot, melynek köszönhetően az online vitarendezés (a továbbiakban: OVR) is elérhető a tagállamokban.²²⁰

Az OVR-hez kapcsolódó legnagyobb nehézség sokáig az alapvető jogi standardok megfogalmazásának hiányában rejtett, OVR uniós szekunder jogi jogforrása, az OVR Rendelet²²¹, azonban kitöltötte ezt az űrt.²²² Az unióban az OVR feladatot ellátó szervezeteknek meg kell felelniük a Rendeletben támasztott minimumkövetelmények. A szervezetek közt a panaszos a platformon keresztül a beépített keresőmotor segítségével tudja megtalálni a vitában illetékes fórumot. Az egyszerű keresés mellett fontos az OVR-hez kapcsolt átláthatóság követelménye, mely feltételezi a folyamatos, érthető és hozzáférhető információk megtekintésének biztosítását, beleértve az eljárás lefolyására és a lehetséges kimenetelre való tájékoztatást is.²²³

Az OVR Rendelet az EU-ban tartózkodási hellyel rendelkező fogyasztók és az EU-ban letelepedett kereskedők közötti jogviták²²⁴ alternatív rendezésére kínál elektronikus formában elérhető teret.²²⁵ Az OVR platformhoz kapcsolódó feladatok ellátása a Bizottság hatáskörébe tartozik, ennek egyik fontos eleme a megfelelő fordítóeszközök biztosítása. A nyelvi akadályok leküzdése érdekében a rendelet értelmében minden fogyasztó saját anyanyelvén (amennyiben az az EU valamely hivatalos nyelve) tehet panaszt. Az Unió ezzel képes lehet áthidalni a nyelvismeret hiánya vagy nem megfelelő szintje miatt felmerülő nehézségeket. A nyelvi támogatásra szükség van az OVR során a tagállamok között, hisz a munkaképes korban lévő uniós polgárok több mint egyharmada nem beszél idegen nyelven. Magyarországon ez az adat még kiugróbb, a 25-64 év közötti lakosság 57,6%-a nem beszél anyanyelvén kívül más nyelvet.²²⁶ Ez pedig megnehezíti a fogyasztók helyzetét, hisz az Interneten

²¹⁶ Lásd: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=International_trade_in_goods/hu, (letöltve: 2018. október 26.).

²¹⁷ VAN GELDER, EMMA - BIARD, ALEXANDRE: *The Online Dispute Resolution Platform after One Year of Operation: A Work in Progress with Promising Potential*, 1-3. (elérhető: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3169254, letöltve: 2018. október 13.)

²¹⁸ A 2014 és 2020 közötti időszakra vonatkozó többéves fogyasztóvédelmi programról és az 1926/2006/EK határozat hatályon kívül helyezéséről szóló, az Európai Parlament és a Tanács 254/2014/EU Rendelete, Preambulum.

²¹⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 254/2014/EU rendelet 3. cikk c, pont és 4. cikk c, pont.

²²⁰ Az OVR platform elérhetősége:

<https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/index.cfm?event=main.home2.show&lng=HU>

²²¹ A fogyasztói jogviták online rendezéséről, valamint a 2006/2004/EK rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról szóló, az Európai Parlament és a Tanács 524/2013/EU rendelete.

²²² CORTES, PABLO - LODDER, ARNO R.: i. m. 6.

²²³ HÖRNLE, JULIA: Online dispute resolution in the EU and beyond – keeping costs low or standards high? CHRISTOPHER HODGES - ASTRID STADLER: *Resolving Mass Disputes ADR and Settlement of Mass Claims*, 2013, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 304-306.

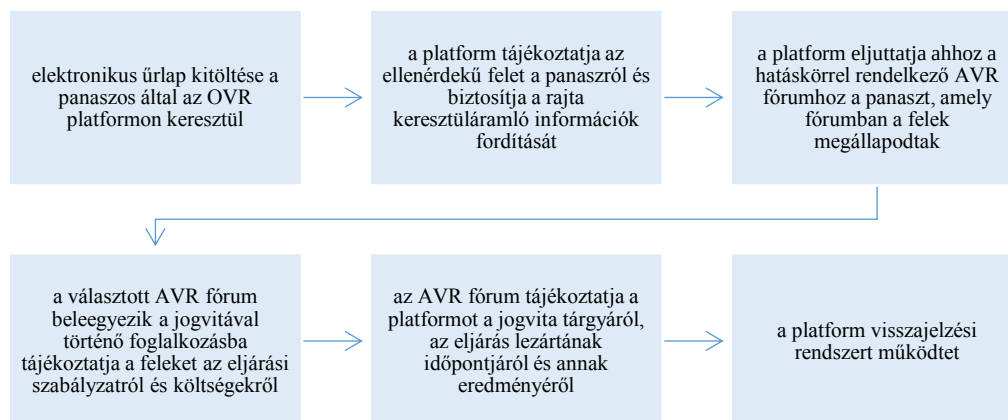
²²⁴ Ha a fogyasztó tagállamának joga lehetővé teszi, a platform foglalkozik a kereskedő által kezdeményezett jogvitákkal is.

²²⁵ OVR rendelet, 2. cikk (1) bek.

²²⁶ https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/d/d8/Distribution_of_people_aged_25%E2%80%9364_by_knowledge_of_foreign_languages_%2C_2007%2C_2011_and_2016_%28%25%29.png.

idegen nyelven vásárolni viszonylag egyszerű, ezzel szemben idegen nyelven jogos érdekünknek érvényt szerezni már nem ilyen könnyű.²²⁷

A tagállamok jogi hagyományainak tiszteletben tartása mellett az online vitarendezési platformot a már működő AVR fórumokra kell ráépíteni, hisz az OVR platform és a tagállami AVR testületek egységes jogi keretbe illeszkednek.²²⁸ A fogyasztók tájékoztatása és az AVR fórummal való kommunikáció elősegítése érdekében a tagállamoknak ki kell jelölniük egy online vitarendezési kapcsolattartó pontot is.²²⁹ Az online adásvételi vagy szolgáltatási szerződésben érintett kereskedőknek az OVR platformra vezető linket kell elhelyezniük honlapjukon (ha az ajánlattétel e-mailben történik akkor az e-mailben), illetve meg kell adniuk e-mail címüket is.²³⁰

8. ábra – OVR menete a platformon keresztül

Forrás: saját szerkesztés

A mellékelt ábra szemlélteti az OVR folyását a platformon keresztül. Természetesen az OVR folyamán is szükség van a felek között a konszenzusra való hajlandóságra, ennek pedig már az eljárás egészen korai szakaszában meg kell nyilvánulnia. A vitákat le kell zárni ugyanis, ha az ellenérdekű fél nem hajlandó AVR fórumot igénybe venni vagy a felek a panaszbejelentő űrlap kitöltését követően nem tudnak megegyezni az eljáró AVR fórumban.²³¹

Hazánkban az online adásvételi vagy szolgáltatási szerződéssel összefüggő határon átnyúló fogyasztói jogvitákban a Budapesti Békéltető Testület (BBT) járhat el kizárólagos illetékességgel,²³² emellett a BBT ellátja a tagállami online kapcsolattartó pont feladatait 2014 januárja óta.²³³ A magyar vállalkozásokat terhelő együttműködési kötelezettség természetesen érvényesül az OVR eljárásokban

²²⁷ GLAVANITS JUDIT: Obstacles of ODR in developing countries, in *Paper presented for UNCITRAL 2017 CONGRESS Modernizing International Trade Law to Support Innovation and Sustainable Development*, 2017, Ausztria, 1-2.

²²⁸ A Bizottság Jelentése az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak a fogyasztói jogviták online rendezéséről szóló 524/2013/EU rendelet alapján létrehozott európai online vitarendezési platform működéséről (Bizottság jelentése), 1-2.

²²⁹ OVR rendelet 7. cikk.

²³⁰ OVR rendelet 14. cikk.

²³¹ A fogyasztói jogviták online rendezéséről szóló 524/2013/EU európai parlamenti és tanácsi rendeletben előírt online vitarendezési platform feladatai ellátásának módjáról és a panaszok bejelentésére szolgáló elektronikus űrlap kitöltésének módjáról, és az online vitarendezési kapcsolattartó pontok közötti együttműködés módjáról szóló, a Bizottság 2015/1051 végrehajtási rendelete, 6. cikk, (1) bek a-b, pont.

²³² Fgytv. 18 § (5) bek.

²³³ Fgytv. 19. § és Szakmai beszámoló a BBT 2016. évi tevékenységéről 79.

is. Ebben az esetben értelemszerűen nem a megjelenésben ölt testet a kötelezettség, mivel maga az eljárás is írásban, online zajlik.²³⁴

3.2. OVR a számok tükrében

A Bizottság 2017. december 13-án tette közzé az OVR platform működéséről készült jelentését. Eszerint a webáruházak 30%-a tett eleget azon követelménynek, hogy weboldalán könnyen hozzáférhető módon közzé tegye az OVR platformra vezető linket. A jelentése 12 hónap adatait feldolgozva készült, eszerint összesen 1,9 millióan látogatták meg a platformot és havonta átlagosan 2000 panasz érkezett. A 2016-os februári indulás 744 panaszt hozott, nyárra a panaszok száma több mint 2,5-szörösére növekedett. 2017 februárjában a benyújtott panaszok száma megháromszorozódott. A panaszok erejére is rámutat a jelentés, ugyanis sokszor maga a panasztétel ténye ösztönzi arra a kereskedőket, hogy akár közvetlenül a fogyasztóval, egymás között, az OVR eljáráson kívül megoldják a vitát.²³⁵ A platform működéséről készült második jelentés²³⁶ a 2017 februárja és 2018 februárja közötti időszakot fedi le. A jelentés szerint csaknem 5 millióan látogatták meg az oldalt, a panaszok száma havonta átlagosan 50%-al emelkedett.

Magyarországon 2016-ban még többségben voltak a határon átnyúló ügyek, 2017-re azonban a belföldi jogviták felülkerekedtek és számuk meghaladta a több tagállamot érintő fogyasztói jogviták számát.²³⁷ Jelenlegi állapot szerint magyar kereskedőkkel kapcsolatban a magyar fogyasztóknak merül fel a legtöbb jogvitájuk. A magyar fogyasztók mindössze 2007 kérelmet nyújtottak be, és csupán a jogviták 43%-ban volt érintett más tagállami kereskedő. A magyar fogyasztók 57%-a belföldi jogvitái rendezésére fordult a platform felé, míg a magyar kereskedőkkel szemben érkezett kérelmek 80%-a más tagállamokból származott.

Magyarország vonatkozásában a belföldi jogviták magas aránya arra enged következtetni, hogy igény van a fogyasztói jogviták online rendezésére a határon át nem nyúló, hazai ügyek vonatkozásában is.²³⁸ A BBT és a PBT előtt folyó online eljárásokban a hazai vállalkozást és pénzügyi szolgáltatót továbbra is együttműködési kötelezettség terheli, így a részvétel nem önkéntes belátáson alapul, vagyis nincs kibúvó az online eljárások alól sem. A megyei békéltető testületek némelyikénél a korábban kifejtettek alapján van lehetőség a kérelmek online benyújtására, az eljárás írásbeli lefolytatására pedig mindegyik fórum előtt lehetséges bizonyos feltételek teljesülése mellett. A megyei békéltető testületek munkáját így össze lehetne kapcsolni az online vitarendezéssel, jelen tanulmánynak azonban nem feladata és nem is célja az ezzel kapcsolatos infrastrukturális tényezők vizsgálata, csupán a számok tükrében szeretné felhívni a figyelmet a levont következtetésekre.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány bemutatta, hogy a fogyasztói jogviták alternatív rendezése kapcsán milyen lehetőségekkel élhetnek az érintettek. Az alternatív fórumok mellett kell megemlíteni, hogy hazánkban 2012 óta van helye bírósági közvetítésnek, mely a hagyományos vitarendezés keretébe illesztett AVR-t ajánl.²³⁹ Hasonlóan a békéltetéshez, számos előnnyel járhat ez az alternatív út is, többek között illetékmentes eljárás keretében gyors, rugalmas és oldott légkörben történő megoldáskeresést kínál, miközben a feleknek még a bírósági közvetítő részére sem kell külön díjat fizetniük. Eltérés azonban a

²³⁴ Eredetileg a vállalkozások meghallgatáson való részvétele érdekében került be az Fgytv.-be az együttműködési kötelezettség, ld.: DR. KOLYVEK ANTÓNIA: Ez az a hely – Nagyobb esély az egyezsége, in *Mindennapi FOGYASZTÓVÉDELEM*, 2015/2. szám, 4.

²³⁵ A Bizottság első jelentése, elérhető:

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/first_report_on_the_functioning_of_the_odr_platform.pdf.

²³⁶ A Bizottság második jelentése, elérhető:

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2nd_report_on_the_functioning_of_the_odr_platform_3.pdf.

²³⁷ Szakmai beszámoló a Budapesti Békéltető Testület 2017. évi tevékenységéről, 86.

²³⁸ A képet árnyalja, hogy a hazai fogyasztók nagy része nagyobb bizalommal vásárol hazai online kiskereskedőktől a tanulmány írásakor elérhető felmérés szerint. Ld.: Flash Eurobarometer 358 Consumer Attitudes Towards Crossborder Trade, 2013, 26-29., Flash Eurobarometer 397: Consumer attitudes towards cross-border trade and consumer protection, 2015, Consumers' attitudes towards cross-border trade and consumer related issues 2016, 26-27.

²³⁹ A közvetítői tevékenységről szóló 2002. évi LV. törvény, IV./A. Fejezet.

békéltetéshez képest, hogy kizárólag a már megindult peres és nemperes eljárásokban lehet igénybe venni.²⁴⁰

A magyar szabályozásban, pontosabban az államilag szervezett AVR-ben, a fogyasztói jogok védelmének fontos bástyája a vállalkozásokat a békéltetőtestületi eljáráson való együttműködésre szorító törvényi rendelkezés. Mindenképpen előnyös helyzetbe hozza az AVR fórumokat, hogy előttük folyó eljárásban az erősebbnek mondható felet együttműködésre készítetik. A jogalkotó a PBT esetében ennél tovább ment, és lehetővé tette a törvényben meghatározott esetekben a pénzügyi szolgáltatók kötelezését, azok alávetési nyilatkozata hiányában is.

A fogyasztói jogviták sok esetben tömegesen előforduló, kis értéket képviselő ügyek. A megyei békéltető testületek előtt folyó eljárások nagy hányada végződik ajánlással jogos igény esetén, ha a felek nem jutnak egyezsége vagy a vállalkozás nem tett alávetési nyilatkozatot. A tanulmány egyik megállapítása, hogy a PBT példáját követve a megyei békéltető testületek előtt folyó eljárásokban célszerű lenne átgondolni a kötelező erejű döntés meghozatalának lehetőségét meghatározott értékhatár alatt alávetési nyilatkozat hiányában. Ezen kötelezésekkel szemben a PBT mintáját követve szükséges lenne megfelelő jogorvoslati lehetőséget biztosítani a felek részére.

A fogyasztói jogviták rendezésének fiatal módja az OVR, mely nyújtotta lehetőségeket a tanulmány konklúziója szerint több megyei békéltető testület eljárásában is elérhetővé kellene tenni, és nem csupán az online ügyletekből fakadó jogvitákban, hanem a hagyományos úton megkötött fogyasztói szerződésekből eredő panaszokra is indokolt lenne kiterjeszteni az online tér kínálta előnyöket. A jövő kihívása ugyanis abban áll, hogyan lehet a technika adta lehetőségekkel élni és beépíteni a vitarendezésbe. Az AVR jól működhet a kisebb értékű fogyasztói jogvitákban, a mobiltelefonokra tervezett alkalmazásokkal pedig még fogyasztóbarátabbá, innovatívabbá lehet tenni a konfliktuskezelést.²⁴¹

Az Internet számtalan új lehetőségét kínálja a viták rendezésének, ami a peres és alternatív megoldásokra egyaránt hatással van. Gyakorlatilag minden olyan informatikai eszköz igénybe vehető, amely mára a mindennapjaink szerves részévé vált, mint a mobiltelefonok, műholdas kommunikáció, videó-konferenciák, vagy akár a mesterséges intelligencia is. A technika rohamos léptekben fejlődik és hatással van a személyes interakciókra, így befolyásolja azt is, ahogy a vitáinkról vagy azok rendezéséről gondolkodunk a modern kornak pedig meg kell felelnie a digitalizálódó társadalom elvárásainak.²⁴²

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] BETANCOURT, JULIO CÉSAR - ZLATANSKA, ELINA: Online Dispute Resolution (ODR): What is it, and is it the Way Forward? in *79 International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management*, Issue 3, 2013.
- [2.] CARVER, TODD B. – VONDRA, ALBERT A.: Alternative Dispute Resolution: Why It Doesn't Work and Why It Does, in *Harvard Business Review*, May–June, 1994.
- [3.] CORTES, PABLO - LODDER, ARNO: Consumer Dispute Resolution Goes Online: Reflections on the Evolution of European Law for Out-of-Court Redress, in *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 2014/1.
- [4.] CREUTZFELDT, NAOMI: How Important is Procedural Justice for Consumer Dispute Resolution? A Case Study of an Ombudsman Model for European Consumers, in *Journal of Consumer Policy*, 2014, Vol. 37, Iss.4
- [5.] CREUTZFELDT, NAOMI: Ombudsman Schemes – Energy Sector in Germany, France and the UK, in CORTES, PABLO (szerk.): *The transformation of consumer dispute resolution in the European Union*, 2016.

²⁴⁰ <https://birosag.hu/allampolgaroknak/mediacio/birosagi-kozvetitoi-eljaras>

²⁴¹ KATSH, ETHAN – RAINEY, DANIEL: ODR and Government in a Mobile World, POBLET, MARTA (szerk.): *Mobile Technologies for Conflict Management*, 2011, Springer Netherlands, 87.

²⁴² LARSON, DAVID ALLEN: Brother, Can You Spare a Dime? Technology Can Reduce Dispute Resolution Costs When Times are Tough and Improve Outcomes, in *Nevada Law Journal*, Vol. 11, Iss. 2, 2011, 525.

- [6.] DÉZSI ANDREA: *A fogyasztói vitarendezés alternatív megoldásai az Európai Unióban*, (elérhető: http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/1_2009/a_fogyasztói_vitarendezezes_alternativ_megoldasai_az_europai_unioban/, letöltve: 2018. október 9.).
- [7.] DR. KOLYVEK ANTÓNIA: Ez az a hely – Nagyobb esély az egyezségre, in *Mindennapi FOGYASZTÓVÉDELEM*, 2015/2. szám.
- [8.] FAZEKAS JUDIT: Fogyasztói jogok – Fogyasztóvédelemhez való jog, in LAMM VANDA (szerk.): *Emberi jogi enciklopédia*, 2018, HVG-ORAC, Bp.
- [9.] FAZEKAS JUDIT: *Fogyasztóvédelmi jog*, 2007, CompLex Kiadó, Bp.
- [10.] GIOVANNI MATTEUCCI (szerk.): ADR in 24 Countries : Mediators and Ombudsmen, in *ADR ITALIA – ANNO 5 NUMERO 1*, 2018, Olaszország.
- [11.] GLAVANITS JUDIT - WELLMANN BARNA: *Az alternatív vitarendezés helye a jogrendszerben*, 2018, Dialóg Campus Kiadó, Bp.-Pécs, Kézirat.
- [12.] GLAVANITS JUDIT: Obstacles of ODR in developing countries, in *Paper presented for UNCITRAL 2017 CONGRESS Modernizing International Trade Law to Support Innovation and Sustainable Development*, 2017, Ausztria.
- [13.] HAJNAL ZSOLT: Gondolatok a békéltető testületi eljárás reformjához, SZIKORA VERONIKA - ÁRVA ZSUZSANNA (szerk.): *A fogyasztók védelmének új irányai és kihívásai a XXI. században*, 2018, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadványa, Debrecen.
- [14.] HÖRNLE, JULIA: Online dispute resolution in the EU and beyond – keeping costs low or standards high? CHRISTOPHER HODGES - ASTRID STADLER: *Resolving Mass Disputes ADR and Settlement of Mass Claims*, 2013, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham.
- [15.] KATSH, ETHAN – RAINEY, DANIEL: ODR and Government in a Mobile World, POBLET, MARTA (szerk.): *Mobile Technologies for Conflict Management*, 2011, Springer Netherlands.
- [16.] KATSH, ETHAN - RULE, COLIN: What we know and need to know about online dispute resolution, in *South Carolina Law Review*, 2016.
- [17.] LARSON, DAVID ALLEN: Brother, Can You Spare a Dime?” Technology Can Reduce Dispute Resolution Costs When Times are Tough and Improve Outcomes, in *Nevada Law Journal*, Vol. 11, Iss. 2, 2011.
- [18.] LARSON, DAVID ALLEN: Technology Mediated Dispute Resolution (TMDR): Opportunities and Dangers, in *University of Toledo Law Review*, Vol. 38, Iss. 1, 2006.
- [19.] MANIA, KAROLINA: Online dispute resolution: The future of justice, in *International Comparative Jurisprudence* Volume 1, Issue 1, 2015.
- [20.] MILASSIN LÁSZLÓ: Online vitarendező eljárások nemzetközi kodifikációja, in *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*, 2013, Universitas-Győr, Győr.
- [21.] O. MAIN, THOMAS: ADR: The New Equity, in *University of Cincinnati Law Review*, 2005, Vol. 74.
- [22.] RABINOVICH-EINY, ORNA: Balancing the scales: The Ford-Firestone case. The Internet and the future dispute resolution landscape, in *Yale Journal of Law and Technology*, Vol. 6, Iss. 1.
- [23.] SIMON RITA: A fogyasztói viták alternatív vitarendezése Európában - ötlet-verseny és forum shopping a nemzeti szabályozás és implementációs kötelezettség tükrében?, in *Iustum aequum salutare*, 2016/2. szám.
- [24.] VAN GELDER, EMMA - BIARD, ALEXANDRE: *The Online Dispute Resolution Platform after One Year of Operation: A Work in Progress with Promising Potential*, 1-13. (elérhető: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3169254, letöltve: 2018. október 13.)
- [25.] VERES ZOLTÁN: *A pénzügyi fogyasztóvédelem egyes alapkérdései*, PhD értekezés, 2017, Bp.
- [26.] VERES ZOLTÁN: Ügyfélvédelem a pénzügyi szektorban: Gondolatok a pénzügyi fogyasztóvédelem egyes alapkérdéseiről, in *Jogelméleti Szemle*, 2013/4. szám.
- [27.] WELLMANN GYÖRGY: *A szerződések általános szabályai az új Ptk.-ban – I. Rész*, (elérhető: <http://ptk2013.hu/szakcikkek/wellmann-gyorgy-a-szerzodesek-altalanos-szabalyai-az-uj-ptk-ban-i-resz/3576>, letöltve: 2018. október 11.).

JOGFORRÁSOK

- [1.] A 2014 és 2020 közötti időszakra vonatkozó többéves fogyasztóvédelmi programról és az 1926/2006/EK határozat hatályon kívül helyezéséről szóló, az Európai Parlament és a Tanács 254/2014/EU Rendelete.
- [2.] A békéltető testületi tagok díjazásáról szóló 11/1998. (XII. 24.) Korm. rendelet.
- [3.] A Bizottság Jelentése az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak a fogyasztói jogviták online rendezéséről szóló 524/2013/EU rendelet alapján létrehozott európai online vitarendezési platform működéséről.
- [4.] A fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól szóló 45/2014. (II. 26.) Korm. rendelet.
- [5.] A fogyasztói jogviták alternatív rendezéséről, valamint a 2006/2004/EK rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról szóló, az Európai Parlament és a Tanács 2013/11/EU irányelve.
- [6.] A fogyasztói jogviták online rendezéséről, valamint a 2006/2004/EK rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról szóló, az Európai Parlament és a Tanács 524/2013/EU rendelete.
- [7.] A fogyasztói jogviták online rendezéséről szóló 524/2013/EU európai parlamenti és tanácsi rendeletben előírt online vitarendezési platform feladatai ellátásának módjáról és a panaszok bejelentésére szolgáló elektronikus űrlap kitöltésének módjáról, és az online vitarendezési kapcsolattartó pontok közötti együttműködés módjáról szóló, a Bizottság 2015/1051 végrehajtási rendelete.
- [8.] A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény.
- [9.] A közvetítői tevékenységről szóló 2002. évi LV. törvény.
- [10.] A Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény.

EGYÉB FORRÁSOK

- [1.] A Pénzügyi Békéltető Testület Elnökének 2/2014. számú utasítása a Pénzügyi Békéltető Testület Működési Rendjéről a módosításokkal egységes szerkezetbe foglalva, (elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/2018-03-01-tol-hatalyos-mukodesi-rend-egyseges-szerkezetbe-foglalva-2.pdf>, letöltve: 2018. október 29.)
- [2.] Flash Eurobarometer 358: Consumer Attitudes Towards Crossborder Trade, 2013, Flash Eurobarometer 397: Consumer attitudes towards cross-border trade and consumer protection, 2015, Consumers' attitudes towards cross-border trade and consumer related issues 2016.
- [3.] <https://birosag.hu/allampolgaroknak/mediacio/birosagi-kozvetitoi-eljaras>.
- [4.] Jelentés a PBT éves tevékenységéről 2011-2017.
- [5.] Szakmai beszámoló a Budapesti Békéltető Testület 2016-2017. évi tevékenységéről.
- [6.] Szakmai beszámoló és elemzés a békéltető testületek éves tevékenységéről, 2009-2017.
- [7.] <https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/?event=main.adr.show2> (letöltve: 2018. október 28.)
- [8.] https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=International_trade_in_goods/hu, (letöltve: 2018. október 26.).
- [9.] A Bizottság első jelentése, elérhető: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/first_report_on_the_functioning_of_the_odr_platform.pdf.
- [10.] A Bizottság második jelentése, elérhető: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2nd_report_on_the_functioning_of_the_odr_platform_3.pdf.

